

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

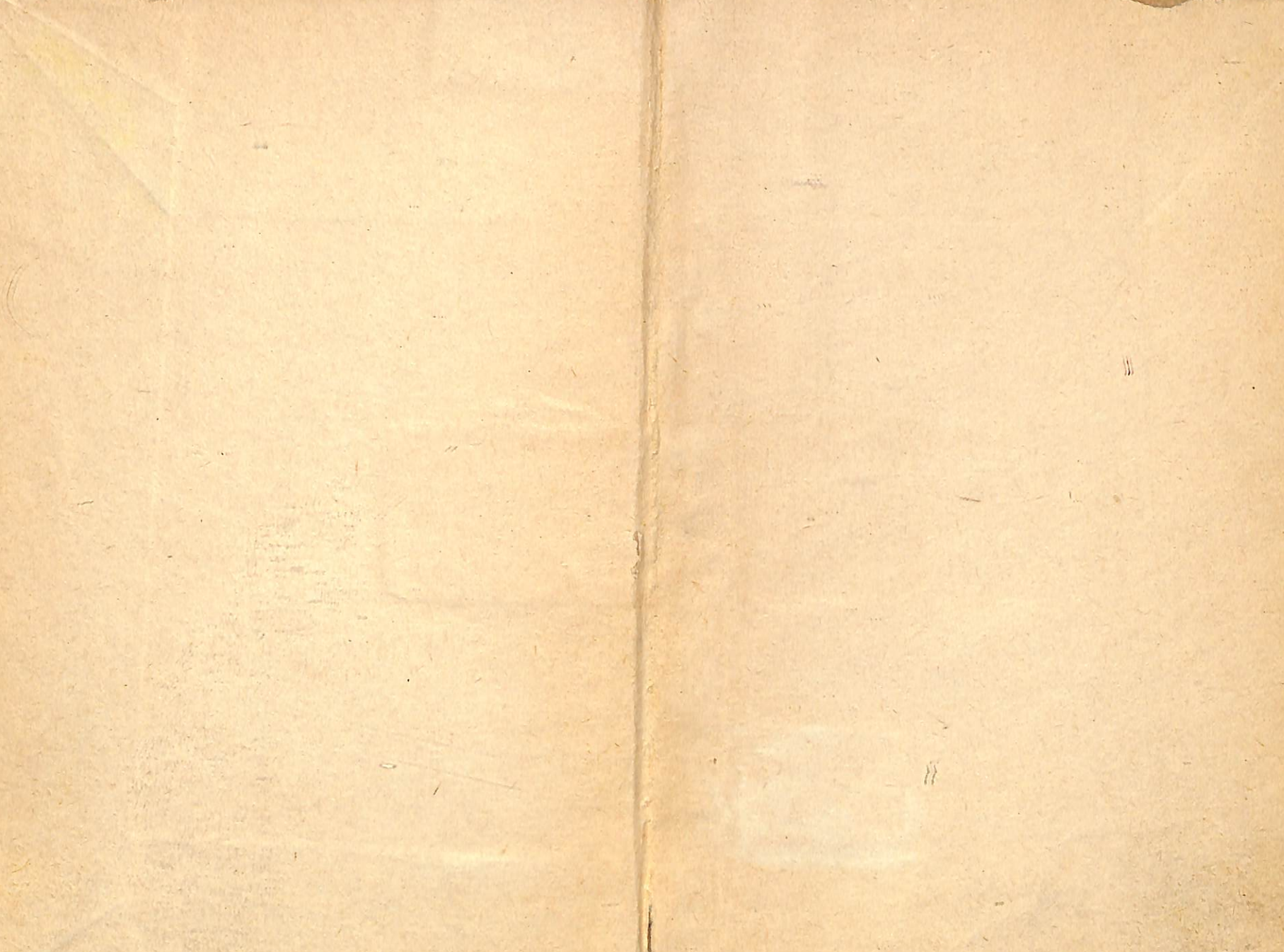
И. И. И. И. И.

Решите задачу

84

7-60

1906

20 JAN 2006

19 NOV 2010

Alexandre Dumas.

84
7-60
ԲԱՍԴԻԼԻ ԱՌՈՒՄԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԵՊ.

ՔՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՄԵԾ ՅԵՂԱՓՈԹՈՒԹԵԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՑ

Ա. ՏԻԻՄԱ.

Թարգմանեց

ՄԻՀՐԱՆ ՊԵՂԴԵՍԱՐԵԱՆ B. D.

84

7-60

Թ Ա Վ Ր Ի Չ

1906

ԹԵՄԱԿԱՆ ԱՐԵՂԱՏԵՊ ՀԱՅՈՑ ԱՏՐՊԵՏԵԿԱՆԻ
ՅԻՇԱՏԱԿ ՎԱՂԱՍԵՌԻԿ ԵՂԱՍԱՐԻՔ ՄԻՀՐԱՆԵԱՆԻ

03.04.2013

3608

5643-70

ԲԱՍԴԻԼԻ ԱՌՈՒՄԸ

ԺԻՆԴԱՆԻ ՈՐԴԻՆ

1771-ին ձմեռնային գիշեր մ'էր և մի քանի
ժամից ի վեր անդադար աեղացած ձիւնով Բարեզի ամ-
բողջ շրջակայքը ծածկւած էր:

Չնայած տիրապետող ցրտին և մթութեան՝ դե-
ռատի երիտասարդ մը խաշոր վերարկուին մէջ փա-
ռ սթեւած շտապով գնում էր անտառների միջով: Նրա
բերկումը մի նորածին մանկիկ հանդարտ ներհում էր:
Եւրո գալով դէպի Վիլնա Քոթլոնէ աւանի դաշտը, որ
այրաքաղաքից 18 մղոն հեռու էր և ուր նա հասել

էր ճամբորդի կառքով, նա ուղղեօրէնց դէպի Հալապ մօն գիւղակիք: Նրա վատահ քայլերից կարելի էր գուշակել որ նա այդ ճանապարհին բոլորովին անձանօթ չէր:

Ծառերի անտերև ճիւղերը գլխին վերևը խաւարին մէջ, օդի ցրտութիւնը, մայրիկների անուշահոտ բուրումը, փոփոխների ծալքերից կախած սառուցաշերտերը—այս բոլորը մեր ուղևորի բանաստեղծական զգացմունքներին մի մեծ հրապուրանք էին ընծայում: Ծառ ու ճիւղերի միջից նրա աչքերը որոնում էին գիւղի զանգակատան ծալքը և ծխնելուղների կախած տաւուկները: Արդէն բոլորովին մոռնալով կոխել երբեք նա զեղնած խոտերով և սառած որթերով եղբայրական մի տուփով անցնելով պատահած առաջին խրճիթում խնդրեց որ երեսաններից մինը նրան Մարտին Բիգուի տունը առաջնորդէր:

Լուռ բաց ուշիմ տղայքը իսկույն նստած տղերից վեր թռան և օտարականին ձեռքէն բռնելով մեծկակ և սիրուն տուն տարան գետակի ափումը, աները մեծաւ մասամբ զետեղւած էին:

Մի հաստիկ և լայն տախտակ կամուրջի տէր ծառայում:

— «Ահա նրանց տունը» — ասեց փոքրիկ վաղաքից մինը, մատերովը դէպի այն կողմը ցոյց տալով:

Ժիլպէս, — այսպէս էր մեր ուղևորի անունը: Նրանց մի մի գրամ տալով միւս կողմն անցաւ և տալով հրապարակ ներս մտաւ: Սենեակում նրա աչքը առաջ մի հիանալի տեսարան պարզեց, որ որևէ մէկու մը համար զբաւիչ ու հմայիչ էր, մանաւանդ

մի գետափ փրկասփային, որպիսին էր երիտասարդ սյցելուն:

Հիկու մի գեղջիկուհի երեսային ծիծ էր տալիս, մինչդեռ, մի ուրիշը՝ 4 կամ 5 տարեկան կալապ մի մանչուկ, բարձրաձայն աղօթում էր:

Վառարանին անկիւնումը, մօտ պատուհանին կամ լաւ ևս է ասել պատին մէջ բացւած ծակին՝ ուր ապակի մը դրւած էր, մի ալլ 35 տարեկան կին աթոռակի մը վրայ նստած մանում էր, իսկ սենեակի մի ծայրումն էլ գէր, փոքրիկ շնիկ մը հանգարտ պարկած էր, որ այցելուին նկատելով քաղաքավարի և մեղմ կերպով անգամ մը միայն հաչեց, ցոյց տալու համար թերևս, որ ինքը բոլորովին նիրհած չէր: Աղօթող տղան լեռ նայեց և իր սամուկքը ընդհատեց, իսկ երկու կանայք զարմանք և ուրախութիւն արտայայտող աչքերով օտարականին նայում էին:

— «Բարեւ ձեզ, իմ բարի Մատին մայրիկ» — ասեց Ժիլպէս ժպտալով:

— «Միթէ պարոնը անունս գիտէ» բացականչեց ինքը զարմանօք:

— «Ինչպէս չէ, բայց խնդրում եմ մի ընդհատեցէք ինձ, մէկի տեղ մի զոյգ երեսաններ պիտի ունենաք ձեր կուրծքին վրայ այսուհետեւ», և այցելուն փոքրիկ կապոցը — մի պղտիկ մանչուկ — մեղմօրէն գեղջիկական կոշտ օրօրոցին մէջ դրեց:

— «Ինչ սիրունիկ մ'է», բացականչեց մանող կինը խաղած:

— «Իսկապէս շատ գեղեցիկ է, մօրքուր Անժէլիք», — ասեց Մատին մայրիկը:

— «Տիկինը ձեր քոյրն է» հարցրեց ժիլպեռ: — Ճարում էր ձեզ»:

— «Այ. պարոն, մարգուս քոյրն է»:

— «Այո՛, իմ հորաքոյրն է» աւելացրեց փոքրիկ տղան. հա՛, մի բան էլ չաքարեղէնի և խաղալիքների համար տալիս էր»:

— «Լուիս Անժ», սատեց մայրը, «դու պարոնի խանդարում ես»:

— «Իմ զօրծը շատ պարզ է, բարի տիկին», շղան, կամ տարին 240 ֆրանգ կանխիկ վճարելի»:

բունակեց այցելուն «իմ ձեզ բերած երեխան տիրոջ վարձակալներից մէկին զուսկն է, դրա ծնողքը խեղճեղջիկուհին, «շատ շնորհակալ եմ ձեզանից, պարոն»:

մարդիկ լինելով իմ Այէն որ ալս փոքրիկի կնքահայրն է, ցանկանում է իր սանիկին գիւղում մեծացնել տարիտասարդը, 22 փայլուն ոսկիներ սեղանին վրայ դնե- որպէս զի ուժեղ և լաւ մի մշտի դառնայ: Յանձն առով տեսարանը շլացուցիչ էր երկու կանանց համար, ուսկ փոքրիկ Անժը խսկոյն մօտեցաւ սեղանին և ձեռ- ները դէպի ալդ գանձը մեկնեց:

— «Բայց, պարոն, երեխան—

— «Նա ծնւել է երէկ և բոլորովին բան մ'ա չէ կերել» շարունակեց ժիլպեռ, «սա հէնց այն երեխուն երկիւղ արտայայտող նալացքով ու ձայնով:

խան է որի մատին պ' Նիկէ. Այէն Գօթէսէի փա- — «Պա՛ իհարկէ, մի սոսկալի դժբաղդութիւն լինէր, յուսանք սակայն, որ ալդ չի պատահիլ մեզ:

տաքանը ձեզ կարծեմ խօսել է արդէն»:

Մատլեն խսկոյն երեխան վեր առնելով սկսե- լերեմն մենք արդէն խնդրը վերջացրինք այնպէս չէ՛, տիեցնել այնպիսի մի սրտագին գործմանօք որից երկուսկ դուք, գո՛հ էք»:

տասարդը խորոպէս լուզւեց:

— «Նա սխալած չեմ եղել», ասեց ժիլպեռ զգացողէն»:

ւած, «դուք շատ բարեսիրտ մի մայր էք և յանուն ի տիրոջն, ձեզ եմ յանձնում մանկիկը. ես վստահ եմ բո- — «Հիմա խօսենք ապագա վճարումների մասին»:

լորովին որ նա այստեղ ձեր մօտին լաւ պիտի պարգա- — «Տղան միթէ յիշտ մենք պիտի պահենք»:

նայ և կարող եմ ձեզ էլ վստահացնել որ նա իր երե- — «Անտաքակոյս և նրա բարի ծնողքը պիտի րանկութեամբը այս համեստ խրճիթին էլ բազդաւ տեկեկանքը:

բութեան մի հնարաւորութիւն պիտի ստեղծէ: Խընդ — «Խեղճ արարած, արդեօք ընկեցիկ մ'է»:

րեմ ստացէք, պ. Նիկէն իր երեխայի համար որչա- — «Այ, ես դեռ ձեզ ամբողջ ճշմարտութիւնը

չտեսցի. նրա խեղճ հայրը կաթւածահար մեռաւ երկու տեղ սր մայրը երեխային ծնելիս իր կեանքը վրանձաւ:

Երկու գեղջկուհիք ցաւակցութեան բուռն ծախքով նախաջրը ունին:

— «Այնպէս որ երեխան իր իսկական ծնողներէ կողմից սպառնալու ոչ մի բան չունի», ասեց ծիլալէ ի խորոց սրտէ յուզեալ և տխրագին:

Այս միջոցին սենեակից ներս մտաւ Դադի Գրիգորի փոքրիկ Անժի հայրը. խաղաղ և զւարթ զէմքով Դա մի պալ կեշտ, կլօլիկ քաջառողջութեան և բարեւորութեան տիպար մարդ էր:

Մի քանի խօսք բաւական եղաւ հասկացնելու նրան էլ իրերի գրութիւնը. Իր բարեսրտութիւնից բաները իսկույն և եթ հասկանում էր, մինչև իսկ անպիտի բաներն էլ որ նրա ըմբռնումից շատ բարձր լինէին:

Ծիլալէն յայտնեց նրանց որ խօստացւած դրամ պիտի վճարէր մինչև որ մանկիկը մեծանար, մարդ առնար և կարողանար իր խելքով և բազուկների աջակցութեամբը անկախ ապրել:

— «Շատ բարի», ասեց հայր Գրիգոր, «նրան մեծացնելն շնորհ կանենք. թէև սա մի քիչ լղար է երևում»:

— «Տե՛սէք, նա էլ մեզ նման արգէն սիրում նրան», բացականչեցին երկու կանայք միաձայն և մարբեցան:

Ծիլալէն վերկացաւ մեկնելու. նա մօտեցաւ բօրոցին՝ յորում նորեկ մանկիկը խաղաղ հանգչում էր ըրի գէմքը սակայն տխրութիւն էր արտայայտում:

— «Խեղճ ձագուկս, դու շատ քիչ ես նմանում ասեց երիտասարդը իւրովի, «բանգի քո հպարտ յօր, Պառսն Տավերնի աղջկան՝ արիստոկրատ Անգլիայի»:

Տեսարանը նրա սիրտը լուզեց և նա հազիւ թէ կարողացաւ իր դառնակիծ արցունքները զսպել. Երկշոտ կերպով գողգոջիւն համբուր մը դրօշմելով մանկան սիրուն երեսին վրայ՝ նա հեռացաւ: Փոքրիկ Անժին որ եկել նրա սրունքների միջևէ մտել էր, մի րոկեղրամ ընծայեց, և գեղջկուհիներին ողջունելով մեկնեց: Այնքան դառն լիչողութիւններ և զգացումներ արթնացել էին տասնեութամեայ հօր սիրող սրբուհի որ քիչ էր մնացել նա բոլորովին ընկճէր, չափազանց լուզումից նա սփրթնել էր և նրա ուղեղը լուզում էր պայթել:

— «Այժմ գնանք» ասեց նա Պիգուին որ շէմքին վրայ կանգնել էր:

— «Ներեցէք, պարոն», գոչեց Մատլին մայրիկը, «անգուղքի վերելից, «նրա անունը. դուք մեզ չափազանց մանկան անունը»:

— «Ծիլալէն կոչեցէք նրան», պատասխանեց գեղատի հայրը առնական հպարտութեամբ: Եւ նրանք մեծացին զիւրի նոտարին մօտ. Հարկ եղած օրինական արձանագրութիւնը չուղով կատարեց վերջացաւ: Երեխայի խնամատարութեան և կրթութեանը համար հարկաւոր եղած գումարը բանկում գնեցեցին: Մինչև իրա 15-րդ տարեհասակը նա պիտի կրթութիւն ստանար, իսկ մնացած փողը պիտի լրտկացէր նրան մի արհեստ սովորեցնելու և կամ հօդի պիտի արւէր,

որպէսզի ծիլպէն-որդին երկրագործութեամբ պարտաւորուած ունէր իր սրբու դաստիարակի փիլիսոփայու-
պէր: Երբ նա 18 տարեկան լինէր ստնդունին 200 թեան հանճարի մասին, և փիլիսոփայութիւնը յեղա-
փոխի պիտի յանձնէր ի վարձատրութիւն նորա խնամիրոսութեան ալդ մեծ գորու գլխաւոր ութն էր որ մին-
քին ու հոգատարութեան: Իսկ պ. Նիկէն էլ գրամ և իսկ Եկեղեցու մէջն էլ մուտ էր գործել: Ի վերջոյ
տոկոսը պիտի ստանար,

* * *

Մի տասնեակ տարի անցել էր ալդ օրից, երբ ինչպէս Պիգուի, որ իր ամուսնուն կորցրել էր, մինչդեռ փոքրիկ Անժը հագիւ հազ կարող էր լիշել նրան, զգա-
որ իր վախճանն էլ մօտեցել էր արդէն: Ծիլպէն ու Պիգուին
նա տեսել էր երեք տարի առաջ երբ նա 27 տարեկան մի երիտասարդ էր գարձել, բնաւորութեամբ
լուրջ, սակաւխօս և սառնորին, բայց նրա սրտի ստ-
ուոյցը հալւեց երբ նրա աչքերը կրկին տեսան իր որ-
դուն կայտառ, աշխոյժ, ժպտուն և խելօք, ճիշտ այն-
պէս ինչպէս որ ինքը ցանկանում էր տեսնել նրան
նա աշնատեն բարի ուրեւայրու ձեռքը սեղմելով շնորհ-
կալութիւն յալտնել էր և ասել.

— «Եթէ երբէք կարօտութիւն մ' ունենաք, գի-
մեցէք ինձ»:

Նա այն ժամանակ տղան իրա հետ վեր էր
աել և նրանք միասին գնացել էին երաժիշտ, բանաս-
տեղծ և փիլիսոփայ Ռուսօի դամբարանը այցելելու
նորից վերագարձել էին Վիլյէն Գոթէնէ: Գրանի-
լետոյ նա իր սրբուն քաղաքի ուսումնարանը գրել է
ըստ խանձարարութեան Հալը Փօթթիէի և նկատելու
միանգամայն որ տեղի օդն ու ջուրը լաւ էր: Նա մե-

տաւորում ունէր իր սրբու դաստիարակի փիլիսոփայու-
թեան հանճարի մասին, և փիլիսոփայութիւնը յեղա-
փոխի պիտի յանձնէր ի վարձատրութիւն նորա խնամիրոսութեան ալդ մեծ գորու գլխաւոր ութն էր որ մին-
քին ու հոգատարութեան: Իսկ պ. Նիկէն էլ գրամ և իսկ Եկեղեցու մէջն էլ մուտ էր գործել: Ի վերջոյ
տոկոսը պիտի ստանար,

Անժ Պիգուի մայրը գիտէր այս բոլոր մանրա-
նասնութիւնները: Այժմ մեռնելու վրայ՝ նա լիշեց
Ծիլպէնի խօստմունքը, և դա մի պայծառ աստղ էր
սուր հօրեղօնում: Անկասկած բարի Նախախնամու-
թիւնը նրան Հաւմօնտ էր ուղարկած խեղճ Պիգուին
ղնելու: Մատին անգրագետ լինելով ծխատէր քահա-
նայի լեակից ուղարկեց, որ իսկույն եկաւ և նրա բերնից մի
թամակ գրեց Ծիլպէնին և ուղարկեց Հալը Փօթթիէին
ըպէսզի փոշտով Բարիզ հասցնէր: Եւ արդէն ժամա-
կին ալ էր, քանզի հեռեկալ օրը նա կնքեց իր մահ-
անոցուն:

II.

Ա Ն ժ Պ Ի Գ Ո Ւ .

|||

Անժը գեռ շատ պզտիկ էր իր արած կորուս-
ւորող նշանակութիւնը ըմբռնել կարողանալու համար,
այց նրա համար ալդ շատ պարզ և հասկանալի էր
հայրենի օջաղի հրեշտակը չկար ալիս, և երբ նրա

ցուրտ մարմինը գերեզման տարան ու խորեցին, նստեց լցած փոսին վրայ և տուն վերադառնալու մայանուցրիւ խօսքերը շնորհակալութեան՝ որոնց նա լսել սին նրան ուղղաժամ բոլոր համոզիչ խօսքերին նա պէշը իր մօրից, ասելու զօկաօրին այս առթիւ: Երբ նա տոտխանում էր թէ Մատիին մաման այնտեղ էր, թշմարեց ժիլպէսին որ գալիս էր խոտաւէտ գերեզման-նրանից ինքը ոչ մի ժամանակ բաժանեաժ չէր և հետեւի ու կոտրաժ խաչերի վրայով ու միջով, Անժ Խո-մի էլ նրա մօտին պիտի մնար:

Այդ տեղ և այդ գրույթեան մէջ էր որ զօկաօրտասխանի իր մօր արաժ վերջին դիմումին, և թէ, հե-ժիլպէս-քանգի Անժի տպադալ պաշտպանը բժիշկ հոեարար, կարելի չէր մերժողական սլատասխան տալ դառել արդէն այդ միջոցներում — գտաւ նրան. Որհնարան: Եւ իսկապէս որբուկը ոչ մի բնագործութիւն ցոյց սական մօրը նամակն ստանալուն պէս նա շտապէաւեց բժիշկին, միայն թէ երբ զօկաօրը նրա ձեռքից Հառամօնտ հասել էր:

Անժը գիտենք որ շատ փօրր էր երբ նա տեժանիլ թանկագին գերեզմանից և նա շարունակ լեա սել էր ժիլպէսին առաջին անգամ իր կենաց մէջ, բոլոր նայում:

Երբ մանկութիւնը կարող է խորին տպաւորութիւններ գգալ, որոնք չաւիտենական լիշումներ կը թողան գրան առաջ, որին մէջ մօցրեց ժիլպէս իր սգա-նեն: Դեռատի խորհրդաւոր մարդու այցելութիւնը իրենէն, որբացեալ փոքրիկ բարեկամին և նրանք ուղեոր-խրճիթին՝ անշնջելի հետքեր էր թողել նրա մատաւեցին դէպի քաղաք գերձակի մը մօտ, ուր Անժը մտքում: Եր փօքրիկ մանկիկին հետ ժիլպէս բարեկիցանդերձներ ստացաւ, որոնք գիտմամբ մեծկակ շինաժ ցութիւնէր բերել այնատեն ամբողջ ընտանիքին և Անէին, որպէսզի հետզհետէ մեծնալիս՝ նա չնեղէր, բայց լսել էր թէ ինչպէս էր մայրիկը պաշտելու աստիճաններ հերոսի տժման նայելով՝ գրանք այնքան երկար երախտագիտութեամբ լիշում և արտասանում էր նրէլ չէին կարող տեւել:

անունը: Վերջապէս երբ ժիլպէս նորից երևեց, բայց անդամիս զարգացած և կատարեալ մի մարդ գտաւեց քաղաքի Բլէս կոչեաժ մի թաղը, ուր հասնելիս, ձաժ՝ զօկաօր տիտղոսով, և վերանորոգեց իր նախկին տակաւն, նրա քայլերն սկսալ տկամալ յամրանալ քան-խօստումները իմասին նրանց բարօրութեան, Անժ Պղի նա մտաբերում էր որ այնտեղ պէտք էր լինել իր գուն իր մօր արտայայտաժ ջերմ երախտագիտակ հօրաբորջ Անժեիքի տունը, որից նա անշնջելի մի զգացումներից եզրակացրեց որ ինքն էլ պարտէր երախտագիտութիւն էր ստացել ու պահել: Եւ լիրա-տագէտ լինել:

Խեղճ որբուկը այժմ առանց որոշապէս գիտենալ իր իրական չունէր մի տղու համար, որը այժմ մայրա-

նա թէ ինչ ասելու էր, հաւաքեց իր մտքում եղաժ նստեց լցած փոսին վրայ և տուն վերադառնալու մայանուցրիւ խօսքերը շնորհակալութեան՝ որոնց նա լսել սին նրան ուղղաժամ բոլոր համոզիչ խօսքերին նա պէշը իր մօրից, ասելու զօկաօրին այս առթիւ: Երբ նա տոտխանում էր թէ Մատիին մաման այնտեղ էր, թշմարեց ժիլպէսին որ գալիս էր խոտաւէտ գերեզման-նրանից ինքը ոչ մի ժամանակ բաժանեաժ չէր և հետեւի ու կոտրաժ խաչերի վրայով ու միջով, Անժ Խո-մի էլ նրա մօտին պիտի մնար:

Այդ տեղ և այդ գրույթեան մէջ էր որ զօկաօրտասխանի իր մօր արաժ վերջին դիմումին, և թէ, հե-ժիլպէս-քանգի Անժի տպադալ պաշտպանը բժիշկ հոեարար, կարելի չէր մերժողական սլատասխան տալ դառել արդէն այդ միջոցներում — գտաւ նրան. Որհնարան: Եւ իսկապէս որբուկը ոչ մի բնագործութիւն ցոյց սական մօրը նամակն ստանալուն պէս նա շտապէաւեց բժիշկին, միայն թէ երբ զօկաօրը նրա ձեռքից Հառամօնտ հասել էր:

Անժը գիտենք որ շատ փօրր էր երբ նա տեժանիլ թանկագին գերեզմանից և նա շարունակ լեա սել էր ժիլպէսին առաջին անգամ իր կենաց մէջ, բոլոր նայում:

Գեղեցիկ կառք մը սպասում էր գերեզմանա-թիւններ գգալ, որոնք չաւիտենական լիշումներ կը թողան գրան առաջ, որին մէջ մօցրեց ժիլպէս իր սգա-նեն: Դեռատի խորհրդաւոր մարդու այցելութիւնը իրենէն, որբացեալ փոքրիկ բարեկամին և նրանք ուղեոր-խրճիթին՝ անշնջելի հետքեր էր թողել նրա մատաւեցին դէպի քաղաք գերձակի մը մօտ, ուր Անժը մտքում: Եր փօքրիկ մանկիկին հետ ժիլպէս բարեկիցանդերձներ ստացաւ, որոնք գիտմամբ մեծկակ շինաժ ցութիւնէր բերել այնատեն ամբողջ ընտանիքին և Անէին, որպէսզի հետզհետէ մեծնալիս՝ նա չնեղէր, բայց լսել էր թէ ինչպէս էր մայրիկը պաշտելու աստիճաններ հերոսի տժման նայելով՝ գրանք այնքան երկար երախտագիտութեամբ լիշում և արտասանում էր նրէլ չէին կարող տեւել:

Այսպէս զգեստաւորեալ գեռատի տղան տար-այս անդամիս զարգացած և կատարեալ մի մարդ գտաւեց քաղաքի Բլէս կոչեաժ մի թաղը, ուր հասնելիս, ձաժ՝ զօկաօր տիտղոսով, և վերանորոգեց իր նախկին տակաւն, նրա քայլերն սկսալ տկամալ յամրանալ քան-խօստումները իմասին նրանց բարօրութեան, Անժ Պղի նա մտաբերում էր որ այնտեղ պէտք էր լինել իր գուն իր մօր արտայայտաժ ջերմ երախտագիտակ հօրաբորջ Անժեիքի տունը, որից նա անշնջելի մի զգացումներից եզրակացրեց որ ինքն էլ պարտէր երախտագիտութիւն էր ստացել ու պահել: Եւ լիրա-տագէտ լինել:

կան սիրոյ և գործովանքի կարօտ էր: Նա, համարելիս երբ դօկտորը և փոքրիկ Անժը դրան առաջ երեթե 60 տարեկան էր և կրօնական բժախնդիր կենցեցին և նա իր տոհմի վերջին շառաւիղը պիտի հիւղափարութիւնը նրան վայրենացրել էր. թիւրակարգընկալէր:

Կեղծ բարեպաշտութիւնը թառամեցրել և իռպտու չբացրել էր նրա սրտումը քաղցր, ողորմած ու մարդասիրելին էր եթէ այնքան տարօրինակ չըլինէր այն: Դօկագգացմանց ակն ու աղբիւրը, և նա փոխարէն նրա տորը նրբօրէն նկատող և դիմագուշակ մի մարդ լինելով մշակում և սնուցանում էր չոր ու ցամաք իմացակա իսկոյն կռահեց հինաւուրց օրիորդի կեղծ ու պատիր նութեան մը թելադրութիւններն ու եղբակացութիւնը: Իր խոշոր քթով, բարակ շրթունքներով, և պզտիկ փայլուն աչքերով, նա միացնում էր մի անձի մէջ ագահութիւն, անձնասիրութիւն և կեղծաւորութիւն:

Ի պատասխանի այն փոքրիկ ճառին, որով դօկտորը բացատրեց հօրքրոջ մը պարտականութիւնը դէպի իր եղբօրօրդիքը, նա թթւեց և ասեց թէ ինչքան մեծ էր իր սէրը դէպի իր խեղճ եղբօր ողբացեալ դաւակը՝ այնքան էլ ցաւալի էր որ իր ապրուստի միջոցների սակաւութիւնը թոյլ չէր տալիս նրան տան ծախքերը կրկնապատկել՝ չը նայած որ ինքը և սանամեր էր և հօրքրոյր:

— «Բանը անտեղ է, պարոն Թիւլէս, որ սիրելի Անժը օրական 30 սանտիմ ծախքի լաւելում մը պիտի արժէ, որովհետեւ այդ անշնորհքը անպատճառ ֆուռտ մը հաց միայն կսպառէ օրը»:

Փոքրիկ Անժը ուշադրութիւնը լարեց նկատելով որ նա միայն նախաճաշին ֆուռտակէս կարող էր կուլ տալ:

— «Յետոյ լացքն ալ կայ, քանզի նա կեղտոտ լակտին մէկն է», շարունակեց օրիորդը, որի այս ասածն ալ ճիշտ էր, վասնզի կեղտոտութեան գալստի հաւանակ սրտով իր բողկած շուրջը պտտւում էր:

Անժը մի գնչուից շատ վար ալ չէր մնար, եթալ էր և դա նշանակում է որ նա բոլոր եկեղեցա-
 չգերազանցէր նրան: Բայց աւելի ճշմարիտն այն էր, որ նա աւելի հանգերձները կը պատռէր քան թէ
 կեղտոտէր:

— «Ամօթ, հազար ամօթ» բայցական չէր գոկտորը ալ դ համարձակութեանը համար:
 «միթէ դուք որ այնքան լաւ ըմբռնել էք քրիստոնեական առաքինութիւնները, այդպիսի նուրբ հաշիւները գրպանը կոխելով, «նկատելով որ դուք այնքան դա-
 կարող էք անել մի եղբորորդու և որբի մասին»:

— «Բայց հանգերձներն ալ կարկառեալու է» եր եղբորորդուն մուրացկանութեան լսնձնել, ուս-
 սեց օրիորդը, լիշելով, իհարկէ, կարկառեալների ալն ընէ ես էլ մի ուրիշին պիտի գտնեմ որ նրան վեր
 հագին քանակութիւնը որ իր քսիւրը Անժի վարտիկունէ պահէ իր մօտ և ստանալ միանգամայն այն
 տակովը և ծունկերի վրան անդադար դնում էր իրամբ, որ ես յատկացնում եմ նրա ծախքերին: Ես
 կենդանութեան ժամանակ:

— «Կարճ կապենք», պատասխանեց գոկտորը: «դուք մերժում էք պահպանել ձեր եղբորորդին — խեղ
 որբուկը, որ այսուհետև ուրիշների դռները մտն պէտ
 է դալ սղորմութիւն խնդրելու:

Թէպէտ և ստորին ու գցուց արարած մ'էր հի-
 նաւուրց օրիորդը այլ սակայն նա չէր կրնար չզգա-
 ստեղծի անպատուութիւնը որին նա ենթարկուելու
 իր ամենամօտիկ ազգականը մի այնպիսի քալլ առն-
 լու ստիպելով:

— «Ո՛չ, ես նրան վեր եմ առնում ասեց նա:

— «Շատ լաւ», վրա բերեց գոկտորը ուրախ-
 ցած, այս ժայռոտ անապատում վերջապէս մի թաց տե-
 գտնելուն:

— «Օգոստենեան վանքը պիտի ընդունել տա-
 նրան իբր սպասուոր», շարունակեց օրիորդը:

Մենք վերիում ասեցինք որ ժիւղը փիլիս-

նգամայն նրանց բոլոր անէծքն ու վրէժինդրութիւնը

— «Լաւ ուրեմն» ասեց նա ձեռքերը խորունկ

ըն գրութեան մէջ էք գտնում որ ստիպւած էք
 եր եղբորորդուն մուրացկանութեան լսնձնել, ուս-

տիպւած եմ Ամերիկա վերադառնալու, և ես ցան-
 անում եմ որ ալք միջոցին տղան մի արհեստ էլ սո-

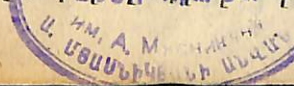
որի ինչ որ ինքը կամենում է: Իրացակալութեան
 մ նա պիտի գորգանալ և լեռայ մենք կըտեսնենք թէ

րանից ինչ կարող ենք դուրս բերել: Հիմի համբու-
 իր, Անժ, քո բարի հօրաքույրին և մնաք բարով ասո

րան այնուհետև մենք կը գնանք քո բաղտը մի ու-
 իշ տեղ սրունելու,» վերջացրեց գոկտորը իր ջախջա-
 ինչ ճառը տղուն ձեռքիցը բռնելով:

Հազիւ թէ այս խօսքերը արատասանել էին երբ
 իղու իր հօրաքրոջ երկայն, չորացած բազուկներին
 չէ նետուեց փոխանկելով: Հրաժեշտի ողջագուրումը որ
 խոնհական անջատման նշանը պէտք էր լինել:

— «Պարոն բժիշկ, միթէ դուք չգիտէք որ ոչ
 համայն ընդարձակ աշխարհում այս խեղճ, միայն-
 կ, անտէր որբուկին իր հօրաքրոջ սիրելի և սիրող
 օրաքրոջ նման չէ կը խնայէ իր հոգեկան չէ օրի-
 ւորութիւնը և անտէր

որդը և նա գրկեց Անժին մի քանի համբույր դրօշմելու
նրա այտերին վրայ, սակայն այնքան ցուրտ և թթւաստի մը
կերպով որ երեխային մազերը բիզ-բիզ կանգնեցին արը
գլխին վրայ և նա սարսուռ մը գգաց:

— «Ես էլ այդպէս էի կարծում, բայց և այնպէս
դուք շատ աղքատ էք և չէք կարող նրան խնամ ոչ
մել, այնպէս չէ» հարցրեց դօկտօրը հեգնօրէն:

— «Ո՛չ, ո՛չ, իմ բարի ժիւլէտ, ասեց «բարենժ Պիգուլն
պաշտ» օրիորդը իբր թէ յօյժ գգացած դօկտօրի ճշմոյշ մօտ
ուից. «մի մոռանաք, սակայն, որ բոլոր ճնողագուլթիօրդը
այդպիսի դժբախտ երեխաների համար երկնքում արեւայ
Հայր կայ, որը խօստացած է թէ ճնճողուկ մը պիտ
չծախւի որի արդիւնքը չըլատկացւէր մի օրէկ որ
հոգատարութեանը»:

— «Այդ այդպէս կարող է լինել, բայց ոչ տեղ
ասած չէ որ որբը ծառայ պէտք է գտնայ: Ինչպէս
պէս ասացի ձեզ, ես ցանկանում եմ որ Անժը այնպիսի
էլ կրթւի, խնամւի, բան մը որ ձեր վստայի միջոցն
ով բոլորովին անկարելի է իրագործել»:

— «Բայց այն գումարով, որի մասին սուս
սում էիք քիչ առաջ,» ասեց կեղծաւոր պատգամաւոր
հուլթեամբ լի աչքերով, «ձեր բոլոր ցանկութիւնը
կատարւի»:

— «Իհարկէ ես այն փողը ձեզ կտամ թէ
պայմանով որ տղան լաւ խնամւի»:

— «Ես ալ խօստանում եմ ձեզ այդ գերեզմանին
վրայ կերպնում որ խօստանում եմ և հօլթիւն էլ
տարեմ», և նա իր սկէլէտօն (կմախք) դարձնելով
դէպի երկինք բարձրացրեց:

— «Լաւ» պտտասխտնեց ժիւլէտ, գրպանից
մը ոսկի հանելով, «ես պատրաստ եմ այդ գու-
կեանքը, բայց դուք մի պայմանա-
իր ստորագրելու էք Նիկէ փաստաբանի մօտ»:

Նիկէն օրիորդի բարեկամն էր արդէն, ուստի և
մի առարկութիւն չարեց այդ մասին:

Հինգ տարւայ համար պայմանագիր կնքեց.
«բարենժ Պիգուլն պիտի լաւ խնամք վայելէր իր հօրա-
նից և լաւ արհեստ մ'ալ պիտի ուսանէր. իսկ
ճնողագուլթիօրդը տարին 200 ֆրանգ պիտի ստանար»։ Առաջին
համար դօկտօրը կանխիկ վճարեց:

Հետեւեալ օրը նա մեկնեց Վիլէոից լետ կար-
ագրելոյ հաղաթիրութեան վերաբերեալ մի քանի ըն-
տացիկ գործեր Պիլէ անուն երկրագործին հետ, որի
մետ մենք ժամանակին կը ծանօթանանք:

Օրիորդ Պիգուլն ճանկելով կանխավճարից 8 հա-
սակներ իր բազմաթիւ քամակի բարձին
տեղաւորեց. և այդ գործի ամենակարեւոր մասն
ը նրա համար:

Մենք արդէն նկատեցինք Անժի հակակրու-
թիւնը դէպի իւր հօրաբօլը. նա նախատեսել էր
նախապէս իր իրաւունքը և նեղութիւնը որոնք նրան
պատու էին այդ անհիւրընկալ տան յարկի տակին:

Նախ և առաջ, դօկտօրի մեկնելուց լետով, տղուն
նեղ արհեստ մը սովորեցնելու մասին ոչ մի ձեռնար-
կութիւն էլ չեղաւ. այդ հարցը բոլորովին քնել էր:
Եւ հօլթիւնը կը կրէր բարեսիրտ նօտարը այդ մասին նկատողութիւն ա-
ծելու, փափկասիրտ օրիորդը առարկեց թէ տղան շատ
եռատի էր աշխատելու համար. փաստաբանը սքան-

չացել էր նրա գործովագուլթ սրտի աղնիւ արտայայտութեան համար և արհեստ սովորելու խնդիրը մի տաւով յետաձգեց: Տղան դեռ 12 տարեկան էր, հետեւեալ բար բան սովորելու դեռ շատ ժամանակ կար:

Մինչդեռ օրիորդը պայմանագրի գործադրութիւնից խուսափելու մասին էր մտածում գիշեր ցորաքովը, Սնժն ալ անդին անտառներում շուռ գալ կեանքն վերսկսել էր, որպէս նա Հառմօծտում արել առաջ, միևնոյն անտառն էր ուստի և միևնոյն կեանք:

Թռչուն բռնելու համար լաւագոյն տեղեր գտնելուն պէս՝ նա մի տեսակ կալչուն նիւթ պատրաստեց և չորս փունտանոց մի հացի նկանակ թելին տակին՝ սաղ օրը անտառներում թափառում էր:

Նա նախագգացում մ'ունեցաւ որ փոթորի անխուսափելի էր, երբ մութ գիշերին օրւայ աշխտանքից տուն վերադարձաւ, բայց նա կը լուսար խելքի շնորհիւ դրութիւնը մեղմացներ:

Բայց նա չէր կարող երևակայել թէ այդ փոթորիկը ինչպէ՞ս պիտի պայթէր նրա գլխին:—Սնժն լիք Տօրաքովը դրան լեռնին թագնւած էր բռնեց, հարւած մը իջեցնելու նորա գլխին ներս մտնելիս այդ նա զգաց երբ նրա չորացած ձեռքը արգէն գործը կատարել էր: Բարեբաղդաբար Սնժն գլուխն պակաս հաստ չէր և դիմացաւ անակնկալ հարւած սքանչելիօրէն, միայն թէ քիչ էր մնացել որ նա գլխին տապալէր. բայց նա կարողացաւ պահել իր հաւասարակշռութիւնը և իբր հաշտութեան զբաւակնւնա խնդին իր բարկացած Տօրաքովը քթին տակ բռն իր պատրաստած թալիսմանը—երկու գուլթին թռչն

երի մի հաւաքածոյ:

— «Ի՞նչ է այդ» բղաւեց օրիորդը, շարունակելով օրգողել գէթ ձեռակերպութեան համար, բայց իր չքերը աւելի խօշոր բանալով քան բերանը:

— «Թռչուններ, տեսնում ես, բարի Սնժնիք Տօրաքովը», կակազեց որբուկը ահաբեկւած:

— «Ուտելու համար լաւ են» հարցրեց ագահատար հինաւուրց պառաւը ուրախութեամբ:

— «Կարմրալոնջեր են և սարեակներ. գրաւ ըզնեմ որ խիտ համեղ են, բայց լաւ ալ կծախւին ուկայում, նրանց լաւ գին են տալիս»:

— «Ո՞րտեղից գողացար դրանց, դու ճարպիկ րիկայ»:

— «Գողացա՛ր. դրանք գողացած չեն. անտառում, ճակի մօտին բռնեցի ես դրանց. բաւական է միայն կալչուն-ճիւղեր ունենալ և դնել ջրի եզերքին մի որ-ւէ տեղ և այդ փոքրիկ արարածները խնդին գնում ստում են այդ փայլուն ճիւղերի վրայ ու բռնում. Գետք է շուտ վրայ հասնել, գլուխները թռցնել և ա-հա կունենաք թռչուններ»:

— «Կալչան ճիւղեր միթէ թռչուններին այդպէս ին բռնում»:

— «Հիւսի կալչանով չէ, Ստուած քեզ օրհնի, ին թռչունի-կալչան որ ստացւում է մշտադաւար ծա-ւից՝ եռացնելով նրա ճիւղերը»:

— «Հասկանում եմ այժմ, բայց դու փողը որ-տեղից ճարեցիր այդ նիւթը գնելու»:

— «Ծալրագոյն ապուշ մը և հոտած գգում-ուխ մը կըլինէի, եթէ փողով ծախու առնէի ես այդ

բաները. դրանք ես ինքս եմ պատրաստել:

— «Շատ լաւ, բայց այդ թուշուները պէտք ուր աշխատել լինեն բռնելու համար, այնպէս չէ միտարարել»:

— «Իհարկէ որեւէ օր, բայց ոչ ամէն օր, որոհեալ զուր չէիք կարող բռնել նրանց, օրինակի համար երեքշաբթի, որոնց զուր բռնել էիք երկուշաբթի»:

— «Հա, հասկացա՞յ հիմա», պատասխանեց պառլամենտը, հիացած իր եղբորորդու սրամտութեան վրա «Իրաւունք ունիս»:

Այս անպատասխան հաւանութեան արտայայտութեամբ զաւակները ուրախացան որքանի սիրտը:

— «Հապա, ճիշդ այսպէս է ինչպէս որ ասեցի շարունակեց երեխան գոհունակ սրտով ու դէմքով «յետոյ լճակի ափը չգնացած օրը մարդ կարող է մի քանի րիշ տեղ գնալ և երբ թուշուներ չկան, կարելի է նախապէս պատահալ, դրանց միտն ալ կարելի է ուտել, ինչպէս մօրթն ալ կը ծախի 10 սանտիմի»:

Օրիորդն աչքերն խօշոր բացած ազատհոգի նրա նայեց՝ հիացած Անտի տնտեսագիտութեան վրայ և բացականչեց.

— «Հա, շատ լաւ, ես վրաս կառնեմ դրամ ծախելու հոգը»:

— «Իհարկէ, ինչպէս որ մայրիկս ալ սովոր անելու»:

— «Ե՞րբ կը գնաս, ուրեմն, նապաստակ որսալու»:

— «Երբ որ թակարթ լարելու համար հարկաւոր եղած երկաթ թելը ունենամ»:

— «Շատ լաւ, շուտ պատրաստիր ուրեմն»:

— «Բայց ես այդ կարող չեմ ինքս շինել», կը

մայ պատանին գլուխը քորելով «Թելը պէտք է շուտաւոր գնած, իսկ յետոյ ես կարող եմ զսպանակները արքել»:

— «Ո՞րքան փող է հարկաւոր»:

— «Չորս հինգ սանտիմով ես կարող եմ թակարթներ պատրաստել որոնց կարելի է միշտ գործ ածել, եթէ որսորդները նրանց վեր չառնեն»:

— «Ահա քեզ հինգ սանտիմ», ասեց օրիորդը քաղցրութեամբ, «գնա՛ շուտով պէտք եղածին չափ առ, որպէսզի վաղը գնաս նապաստակ որսալու»:

Երկաթ թելը քաղաքում աւելի աժան էր քան թէ գիւղում, և պատանին 24 թակարթի համար 4 սանտիմ խարճեց և մնացած մի սանտիմը վերադարձրեց պառլամենտին որ նրա այս հաւատարմութեան մասին շարմացած մնաց: Նա ուզեց նախ այդ մի սանտիմը փնտրել նրան, բայց Անտի չար բախտիցը այդ մի սուրճիկը հարւածի տակ մեծացրած էր, այնպէս որ մութ ստեն 5 սանտիմտնոցի անդ քշել կարելի էր և ազատ պառլամենտին այնպիսի արտասովոր շահ մը կորսնցները մեղք համարելով գրպանը կոխեց դրամը:

Պատանին պատրաստեց որոգայթները և առաջատեսան պառլամենտին մի տոպրակ խնդրեց որոնց մէջ նա իրեց նաև հաց ու պանիր նրա կէսօրվայ ճաշին համար: Անտի գնաց իր գործին:

Օրիորդ Անտիէիք թուշուներից կարմրալանջիկները մաքրեց և իր ճաշին համար պատրաստեց, իսկ արեւակների միքանիսը տարեց հայր Թուրքիէին ընծայելու, մնացածներն ալ Կօլտն-Բօլ պանդոկի խոհարարին յանձնեց հատը 3 սանտիմի, որը յայտնեց թէ միշտ նույն

գնով առնելու էր նրա բերելիք թռչուններին:

Օրիորդը տուն վերագործաւ ուրախ սրտով բուկին հետ Աստուծու օրհնութիւնն ալ մուտ գործել իրա տունը:

— «Շատ ճիշդ են ասել», մտածում էր նա, «բարի գործ մը երբէք անվարձատրուած չի մնալ», նա սկսեց կտրորալանջիկները փառաւորապէս անուշանել:

Երեկոյեան մթին որսորդ պատանին տուն վերադարձաւ ուսին վրայ մի լիքը տոպրակով. Պառաւած-րիորդը նրան ընդունեց դրան շէմքին վրայ, բայց առանց մի ապտակ կաշնելու նրան:

— «Ահա ես և տոպրակս», ասեց որբուկը, օրը լաւ անցկացնող մի գործաւորի գիտակցութեամբ:

— «Ի՞նչ կալ պարկուժք» բղաւեց օրիորդը՝ ձեռքը հետաքրքրութեամբ դէպի տոպրակը պարզելով:

— «Լալլի շագանակ» կակազեց Պիգուն, «և ալ պէս եղաւ. եթէ Պագի Լաժէօնէս որսորդը ինձ տանէր պարկուժս անտառում թափառելիս, նա իհարկէ պիտի ցանկանար զիտենալ թէ ես ինչ եմ փնտռում պիտի սկսէր կասկածել իմ վրայ, ուստի երբ նա ինչից հարցուփորձ արեց թէ ինչ եմ շինում անտառում ես էլ պատասխանեցի, վայրի շագանակ եմ հաւաքում հայրիկ, ալ գելւած չէ, կարծեմ, դրանց հաւաքել, ալ պէս չէ»: Եւ արգելւած չլինելով այդ, նա ոչինչ չասեց, լեռայ նա ինձ ասեց, «Անժ, դու բարի հօրքոյր մ'ունիս, բարեկիր նրան իմ կողմից»:

— «Այսպէս, ուրեմն, դու փոխանակ նապատակներ որսալու, վայրի շագանակ ես միայն հաւաքել

յօռաց օրիորդը բարկութեամբ:

— «Ո՛չ, ո՛չ, շագանակները հաւաքելու պատրուակին տակ թաղարթները լարել եմ, հինաւուրց տաճարը տեսաւ որ ես հէնց այնպէս էլ անում էի, բայց ոչ ինչ չասեց»:

— «Հապա ուր են նապաստակները», պնդեց օրիորդը խիստ զայրացած:

— «Փամը, 12-ին լուսնեակը պիտի դուրս գայ, էլ պիտի գնամ տեսնելու թէ քանի հատ լուսնել

— «Ի՛նչ, կէս գիշերին միթէ անտառը պիտի լինաս»:

— «Ինչու չէ և ինչ կալ այնտեղ վախենալու»: Անժի հօրաքոյրը նրա քաջասրտութեան վրայ այն-քան էր զարմանում, որչափ հիանում էր նրա խելացի և հեռատես գործունէութեան մասին:

Որբուկը անտառներում մեծցած լինելով ոչ մի տանից էլ չէր վախենում:

Կէս գիշերին նա դուրս եկաւ տնից և գերեզմանատան պատն ի վեր մազլցեց, մտաւ անտառը: Անժեղ որբուկը միանգամայն ոչ ոքի մի վնաս հաս-րած չլինելով՝ ոչ մեռելներից էր վախենում և ոչ ի կենդանիներից: Միայն Լա ժէօնէսից էր նա երկիւղ-րանում, ուստի և նրա արան շուրջը մի պոռոյտ կտա-ւելով, մի տեղ կանգ առեց և սկսեց շան նման սունալ-լիքան բնական կերպով որ որսորդի մեծ շունը, Սընօրը՝ խաբւած դրանից՝ բոլոր ուժով պատասխա-տեց խոկական հաջիւնով և դէպի դուռը վազեց հտա-րելու: Իսկ Պիգուն շարունակեց ճամբան հեծի հեծ. քան-

զի եթէ «Սընօրը» տանն էր, նրա տէրն ալ վստթիւնները գործադրուում էին և թէ դեռատի որբը մի հաբար այնտեղ պէտք էր լինել. թերևս նաև խոյան սովորում էր իր ապրուստը ճարել կարենալու քնալ մէջ թաղած, որովհետև նրանք անբաժանեցամար: Եին միմեանցից:

Որոգայթներում երկու նապաստակներ բռնաբար մասին ոչ մի տարակոյս չկար. նա երկայնաֆասակ և խեղդեւել էին. Պիգուն նրանց իր վերարկուի գրպայ և բարակ, այնպէս են նաև վայրի շագանակենինները, նը կոխեց, այն վերարկուին՝ որ լայն ու մեծկակ կրոնց ուժեղութեան և ճկնութեան մասին ոչ ոք չինել տրւած նախապէս և որը այժմ շատ կարճ լի տարակուսիք:

Փոքր էր գալիս նրան:

Օրիորդը իր անյադ ագահութիւնից արթուն հարցման պատասխանելու, որ երկուսի համար էլ մնացած, թէև նա պարկած էր, և չափազանց ուրհաւասարաչափ անդիւրեկան էր: Անժ Պիգուն վախացաւ այդ մի զոյգ նապաստակների համար:

— «Զոյգ մ'է միայն», ասեց որսորդիկը «և աւելի էր պահանջում, օրիորդն ալ որ չափազանց գոհ էր չբռնելուն համար ես մեղաւոր չեմ. երևում է այստեղ սանիկի մատուցած ծառայութիւնից: Ժամանակն զի նապաստակները շատ զգուշ են և խելօք»:

Հետևեալ օրն ալ Պիգուն իր գործը շարունակելու ոչ միայն թուշուններին վանեց, այլ նաև ձիւն էլ կեց և բազմ ունեցաւ 3 նապաստակ էլ բռնելու. թերեց, որով փաքիկ որսորդը ալևս չէր կարող անկուքը պանդակ ուղարկելին և մինն էլ հայր Յօսեփ Կոնստանտինում ման գալ և թակարթներ լարել, որովհետին՝ որը օրիորդին քաղաքի բարեսէր հասարակութեան լեռ թողած հետքերից կարող էր բռնել: Օրիորդ մասնաւորապէս լանձնարարեց:

Այսպէս շարունակեց 3 կամ 4 ամիս. օրիորդիով շոշափում էին, այնպէս որ նա այժմ սկսեց սրբութիւն հիացած, իսկ Անժն էլ համոզւած էր որանց ցանկանալ մի օրիւ տըհետի գնալ քանթէ տաւրժէ ապրել: Բացի իր մօր մահից, այստեղ ամենաձիւն մնալ անգութ հօրաքրոջ ծանր բռնեցիքի տակին: Ինչ ճիշդ այնպէս էր որպէս Հառմօնտում: Նա գիտական գւարձութեանց մէջ իր օրերն անցկացնում էր:

Մի օր, սակայն, Նիւ-Եօրկից մի նամակ ստացաւ որ դօկտօր Թիլպէն գրել էր. այնտեղ հասնելուց արտի մի գումար ունէր որ Օւլէանի դուքսը նրա նա իր փոքրիկ բարեկամին չէր մոռացել և հարցնում էր որո՞ւմ գտնուէր և Նիւ-Եօրկից օրոշեց էր Նիկիից թէ արդեօք նրա մասին եղած կարգադրանքներ չորհուրեականից որ իր եղբորորդին էլ նրանց

Իհարկէ, որբուկը քաջառողջ վիճակ մ'ունէր,

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքրոյրը մի շաբաթ ժամանակ խնդրեց այդ

Հօրաքոյրը հենց ինքն էր որ անամօթաբար
զրպարտում էր. նա համոզւած էր որ «նպատակը կա-
ղարացնէ միջոցը» և թէ սուտ մը ըսելով կարելի
չատ անգամ մի ճշմարտութիւն որսալ:

— «Ո՛չ, ո՛չ, ինձ ոչ ոք այնտեղ տեսած չէր կ-
րող լինել» պատասխանեց Անժը, «որովհետեւ մենք հ-
ռուսն էինք, նարնջենիների պարտէզումն էինք մենք

— «Հա՛, տեսա՛ր մի հիմա, անպիտան, ուրեք
դու նրա հետն էիր»:

— «Բայց թողէք ասեմ ձեզ, որ օրիորդ Բիլլ
ոչ մի մասնակցութիւն էլ չի ունեցել իմ դպրոց-
վանդւած լինելու հարցում», վրայ բերեց պատանին՝ ա-
ջկան պէս կարմրելով:

— «Այո՛, դու նրան «օրիորդ» էլ կոչիր ցոյց տա-
լու համար քո յարգանքը դէպի նա, այն անպարկեշտ
լիբրը, բոզը, դու սպասիր, ես նրան սովորեցնիմ քե-
նման յիմար պատանիներին գլխից հանելը ինչ է նշ-
նակում. թող ես մէկ նրա խօստովանահայր քահանա-
ին ասեմ»:

— «Բայց ես երգւում եմ Ս. աւետարանով
նա հրեշտակի պէս սուրբ աղջիկ մ'է»:

— «Դու դեռ համարձակւում ես նրան պաշտ-
պանելու համար բերանդ բաց անելու, մինչդեռ
անձի պաշտպանութեանը համար դու ամէն փաստ
կարօտ ես նախապէս: Դուք լուս միմեանց ճարել է-
շան լակոտներ, անխ, ինչ լինելու է այս աշխարհ-
վիճակը, վերջապէս, քանի որ 16 տարեկան լակոտներ
թեւ-թեւի աւած շքաւոր ծառերի տակին ման են գ-
լիս»:

— «Բայց ներեցէք, սիրելի հօրաքոյրս, դուք
ստ չափազանցնում էք, Քատէրինը բոլորովին ինձ
նոյլ էլ չիտալ իրան թեւարկել, ընդհակառակը նա
նքը զինքը մի կանգուն հեռու է պահում ինձանից»:

— «Տեսնում ես, դու այժմ ինչպէս քեզ հակա-
րում ես. դու նրան այժմ պարզապէս Քատէրին ես
ոչում. Ձեր բանը պրծած է ուրեմն, և իհարկէ, նա
քեզանից հեռու ման պիտի գալ, որպէսզի քեզ աւելի
ը մօտը քաշէ. Այդ լիբրերը ամենքն ալ այդպէս ա-
ւելու սովոր են»:

— «Ճշմարիտ ես ասում, նրանք այդպէս են ա-
րում միթէ, ես այդ երբէք չէի էլ մտածում» բացա-
նչեց դեռատի սիրահարը լանկարձ միտքը լուսաւոր-
ած:

— «Սպասիր դու չարածճի լակոտ, դու շուտով
ի ալ բանի մասին պիտի ստիպւես մտածելու և նա
լ», ասեց հինաւուրց պարկեշտ օրիորդը: «Ես այս բո-
րը գործը պիտի կարգադրեմ. Հայր Փօղօթիէից պիտի
սնդրեմ որ քեզ բանտարկէ երկու շաբաթով և լոկ
հաց ու ջրով, որպէսզի խելքդ գլուխդ հաւաքես, իսկ
որան էլ կուսանոց զնել պիտի տամ, եթէ նա չի կա-
րող իրա սէրն առ քեզ զսպել»:
— «Նա այնպէս վճռա-
նան ձայնով արտայայտեց իր սպառնալիքը որ պա-
տանին սառսուր մ'ղգաց. »

— «Դուք բոլորովին անիրաւ էք այդ մասին, իմ
արի հօրաքոյրս», կակազում էր Անժը պաղատազին
եռքերը միացրած, «օրիորդ Քատէրին ինձ պատահած
թախտութեան մէջ բոլորովին մաս, բաժին չունի»:

— «Անպարկեշտութիւնը բոլոր դժբաղտութեանց

մայրն է» վրա բերեց պառաւը գալըագին:

— «Բայց անպարկեշտութիւնը ոչ մի կերպով պատճառ չէ դարձած իմ դպրոցից վռնդւելուն» առականց պատանին: «Աւսուցիչը ինձ գուրս արեց, նկի տելով որ ես չափազանց վայրենութիւններ ու կոտորածներ անել ինձ թուէր, որով ալ ինձ ոչ յոյս չմնաց կտակի շնորհին մասնակցելու»:

— «Ի՞նչ կլինի ուրեմն քո վերջն ու վիճակը

— «Ազիզ արեւուդ վրայ երգում եմ որ չեմ մանուկ», ասեց պատանին լրջօրէն, որ երբեք մտքալ չէր անցկացրած հոգևորական դառնալ Անժէլ հօրաքրոջ տանտիկնութեան ներքեւ: — «Թող լինի, ինչ որ նախախնամութիւնը կամենում է», հտուտեց և աչքերը սրբելով:

— «Ի՞նչ ըսիր, նախախնամութիւն մի, այժմ տեսնում եմ որ դու դարուս նոր թխած գաղափարն ըին էլ լաւ ծանօթացել ես», ասեց օրիորդը հեզնօրէ

— «Այդ իսկապէս որ անկարելի է, իմ բարի հրաքոյրս, որովհետեւ առանց առաջ ճարտասանութիւն սովորած լինելու չեմ կարող փխտօփայտութեան անց լինել և ես գետ Գ.րդ. դաստրանի աշակերտ եմ:

— «Գուցարանդ անշնորհք», ասեց օրիորդը բարկութեամբ, «Ես նորառի փխտօփայտների մարտնչութեանցը մասին եմ խօսում և ոչ թէ այն գոտիութեան մասին» որ բարեպաշտ մարդ մը, ինչպէս Հայր Յօսէփէն, թուէր է տւել մուտ գործել իր սրբաշուն տունը: Գուցարան մի օձն ու կարիճն է և այն վնասակար լրագիրներից էլ ձեռք էս բերել որոնց սիւններում ալ սոսկալի, լիրբ մարդիկը արհամարում,

արգում են Աստուծոն և եկեղեցին, թագաւորն ու ազգութիւնը. ամէն բան, ահ, բոլորովին անօգուտ է իմ օտաւը. կորուսած է նա, վերջացրեց իր ճառը ծերունի օրիորդը խորապէս յուզւած ու վրդոված:

Երբ Անժէլիք հօրաքրոյրը ասեց որ իր սանկը որսւած էր, նա իրա մտքումը համոզւած էր որ իր բանն ալ խարտը էր, ուստի նա վճռեց իսկոյն նալ Հայր Յօսէփէի մօտ բացատրութիւն պահանջելու խնդրելու որ իր բոլոր ջանքն ու ճիգը ի գործ նէր որպէսզի բանը շտկէր կրկին:

III.

ՅԵՂԱՓՈՍԱԿԱՆ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ ՄԷ:

Անժի հօրաքրոջ տնից մեկնումը նրան մի առօրե ժամ հանգստութիւն տւեց և նա վճռեց այդ իջողը յօգուտ իրան գործածել: Օրիորդի կէս օրւան աշից մնացած փշրանքները հաւաքելով՝ նա սկսեց իր ողուններին կերակրել. վասն զի սրբուկը մի նազուկիստ էր և հոգ ու խնամք էր տանում միջատներին, մրջիկներին և գորտերին, նրանց ճանճեր էր ունում և ուտացնում: Միևնոյն ատեն նա խահանդի մեն քունջ ու բուջաղը խուզարկեց իր քաղցած փոշի համար էլ որ և է մի բան ճարելու: Առանձնական մէջ նրա ախորժակն էլ, ասես, բացւել էր: Ծաղկուց լետու նա կրկին նախաճաշակը վերադարձաւ, որպէս զի օրիորդի վերադարձին պատժի չենթարկէր:

Այդ միջոցին մի սիրուն աղջիկ զամբիւղներ
բեռնաւորաւ աւանակի մը վրայ նստած փողոցով ա
ցնում էր: Չամբիւղների մինը աղաւնիներով իսկ միւր
հաւի ճուղերով լիքն էր: Քաղէրին Ռիլէն էր ա
որ պատանուն տեսնելիս ժպտալով ողջունեց և կա
ռեց: Պատանին խնձորի նման կարմրեց և բերան
բաց նայում էր նրան. նա հիացած էր աղջկան սիր
նութեանը վրայ, որը նրա համար իգական գեղեցկո
թեան ամենավերջին և անգերազանցելի տիպարն
հանդիսանում: Քաղէրին իր գեղանի աչքերովը փող
վարն ու վերն չափն փում և իրա պաշտողին հետ
րավառ ակնարկներ էր փոխանակում, իսկ պատան
յունքից սկսում էր դողալ: Իր այս յափշտակմ
մէջ նա չէր էլ նկատել հօրաքրոջ վերադարձը հ
ժողովի մօտից: Բարկութիւնիցը սփրթնած նե
մտնելով պառաւը ուժգին բռնեց նրա ձեռքիցը:
զարթնելով յանկարծ իր հոգեզմայլ դրութիւնից հի
աւուրց օրիորդի չոր ու ոսկրոտ բազուկի դործած ել
դրական ճնշումից քիչ էր մնացել որ ոսկումից սրտ
ճագ լինէր, մանաւանդ որ ձեռքումն էլ խոշոր շե
մը հացի վրայ առատ կարագ և պանիր ունէր:

Հօրաքրոյրը կատաղի վագրի մը նման մօնչա
էր, իսկ Անժը սարսափահար հեծեծում էր: Օրիոր
Անժեկիք միւս ձեռքն էլ բարձրացրեց, մինչդեռ պ
տանին էլ գլուխը վար ծռեց: Երբ հօրաքրոյրը ձեռ
դէպի կոթով աւելը մեկնեց, Անժ հացն ու պանիր
ձեռքից բաց թողեց և բոլոր ուժովն կծիկը դրաւ,
ռանց մնաք բարովի մի բառ անգամ արտասանել
Այս երկու սրտերը այժմ իրար լաւ ճանաչել էին

անց համար բոլորովին բացայայտ էր որ նրանք ալ
չէին կարող միասին ապրել: Օրիորդը գայլոյթից
վեր էր թռչում սենեակում, իսկ Անժը առանց
ուռ նայելու գլուխն առած փախչում էր, կարծես
դժողբի բոլոր սատանաները թևեր առած նրան
լածելիս լինէին: Շուտով նա ինքզինքը քաղաքից
ւրս գտաւ. գերեզմանոցի մօտին նա դէպի ձախ շեղ
ւով էշի վրա հեծած աղջկան հետ դէմադէմ զրտ
եց:

— Ողորմած Ատուած, այդպէս արագ ուր էք
դու ապրոն Անժ, ասեց օրիորդը քաղցրիկ ձայնովը,
դ էր մնացել որ էշիս գարնելով ինձ էլ գետինը
սպալէիք:

— Ախ օրիորդ Քաղէրին, չես կարող երևա
լիս թէ ինչ դժբաղդութիւն պատահել է ինձ, կըմ
աց պատանին:

— Իսկ ինձ սոսկացնում ես, ասա տեսնեմ, ինչ
պատահել որ:

— Բանը նրանում է որ ես չեմ ուզում հոգե
րական դառնալ:

— Ձեռ ուզում, բացականչեց աղջիկը բարձրա
ւն ծիծաղելով, դէհ, գինուր դարձիր, ուրեմն. էհ,
է ալ բան է որ քեզ այդչափ յուզել, վրդովել է, ես
կարծեցի թէ հօրաքրոյրդ սիրտը գլխիդ է կոտրա
ւ:

— Մագ էր մնացել որ գլուխս ալ կոտրատէր,
պըծայ ձեռքիցը, գիտես որ նա վռնտեց ինձ տը
րը:

— Վաճառեց քեզ տնիցը. Ձէ, և ան պատճա

ուով որ չուզեցիր քահանայ դառնալ: Եւ աղջիկը տութեանը անտեղեակ չը լինելով. Ափսոս որ ասածդ քան աւելի անգուսպ կերպով շարունակեց իր ծիծաղոտ է, իմ խեղճ Անժիկս, բայց մի բան կալ որ դու որ պատանու բարկութիւնը գրգուռեց:

— Այդպէս ծիծաղել կարենալու համար պէ՛տք է որ դու շատ երջանիկ լինիս, և դրանից չալտնի է շաղակեց պատանին գէպի օրիորդը առաջ շարժելով, նու՛մ որ դու ուրախ սիրտ մ'ունիս և թէ ալլոց տըրջպէս խեղդուողը գէպի լողուն եղէգը առաջ կը մութիւնը քո վրայ բոլորովին ոչ մի տպաւորութիւն: Ել չի անու՛մ:

— Քեզ ո՞վ ասեց որ ես ցաւակից պիտի չըլի՞մ որ ժիւլպէ՛ռի՛ որի որդին քո մանկութեան ընկերն էր քեզ եթէ, իսկապէս, մի վիշտ հանգիպած լինէր քեզ, որ ան աշակերտակիցդ դպրոցում:

— Իսկապէս, դրանից էլ աւելի ի՞նչ իսկապէ՛տք է որ լաւ միտքս է գալիս այժմ նրա վիշտ կարող էր լինել որ ես այսօր արտաքսւած անճառով կերած ծեծերու: Բնակարանից:

— Աւելի լաւ: — Ուրեմն ինչո՞ւ համար քո մեծ բարերարին իմե՛լ՝ որը, անկասկած. քեզ իր օգնութիւնը չի անար:

— Այդ, իհարկէ, շատ լաւ կ'լինէր, բայց, կար- ռւմ եմ, քո հայրը նրա հասցէն պիտի իմանայ, քա- ռուր նրա հոգեբը վարում ցանում է:

— Ես գիտեմ որ հայրս վարձակալութեան մի քանի Ամերիկայի ուղարկում է նրան, մնացած էլ այս- քանի նոտարին է լանձնում:

— Ամերիկայ շատ հեռու է, ասեց պատանին իսկապէ՛տք է որ լաւ միտքս է գալիս այժմ նրա վիշտ կարող էր լինել որ ես այսօր արտաքսւած անճառով կերած ծեծերու: Բնակարանից:

— Այդ, իհարկէ, շատ լաւ կ'լինէր, բայց, կար- ռւմ եմ, քո հայրը նրա հասցէն պիտի իմանայ, քա- ռուր նրա հոգեբը վարում ցանում է:

— Ես գիտեմ որ հայրս վարձակալութեան մի քանի Ամերիկայի ուղարկում է նրան, մնացած էլ այս- քանի նոտարին է լանձնում:

— Ամերիկայ շատ հեռու է, ասեց պատանին իսկապէ՛տք է որ լաւ միտքս է գալիս այժմ նրա վիշտ կարող էր լինել որ ես այսօր արտաքսւած անճառով կերած ծեծերու: Բնակարանից:

— Այդ, իհարկէ, շատ լաւ կ'լինէր, բայց, կար- ռւմ եմ, քո հայրը նրա հասցէն պիտի իմանայ, քա- ռուր նրա հոգեբը վարում ցանում է:

մէջ ընկղմւած:

Պատանին ալ խորասուզւած էր իւր մտածման մէջ, այնպէս որ նրա տրամաբանական ուսուցիչ Ֆոնթիլէն պիտի զարմացած մնար, եթէ տեսնէր իրան այս վիճակում:

Գետատի աղջիկը առաջ շարժւեց դէպի իսկ Անտն ալ մի ձեռքով զամբիւղներից մինը բռնելով, հետեւում էր նրան: Իր ընկերոջ նման Քաղերին կարծես երազում էր և կենդանու սանձը բաց էր դել: Ճանապարհը ազատ էր և ընկերը վստահ թիւն ներշնչող:

Հետևալը կանգ առեց մեքենաբար կենդանու հետ, որովհետև նրանք հասել էին ագարակը:

— Հէլո, այդ դու ես, որտեղից բուար դու, — ասաց նա մի քաջալուսյալ գիւղացի Անտ Պիտտապանից ջուր խմող իր գեղեցիկ նոյզին բաշը շարժելով:

— Այո, ես եմ, պարոն Բիլէ:

— Նրան մի նոր գոթաղղուծիւն է պատահել, — ասաց աղջիկը վար իջնելով կենդանու քովից, հորաքույրը նրան ճամբել է:

— Ինչու, նա ինչ է արել այս անգամ այդ նաւուրց մոլեռանդին բարկացնելու համար, հարկ երկրագործը:

— Երևում է որ Յունարէնի մէջ լաւ չեմ դել, վրայ բերեց գետատի ուսանողը և ուղիղ չառեց, քանզի լուսէտ Լատիններէն էր որի մէջ նա դուրս էր:

— Է՛հ, Յունարէնի մէջ լաւ կամ վատ լինե

նչ դուրս կուգայ, հարցրեց գիւղացին:

— Հոմերոսի Իլիատը կարդալ է հարկաւոր և Էփոքրիզան էլ մեկնել, երբ դուք ուզում էք քանայ դառնալ:

— Յիմարուծիւն. Միթէ քեզ Յունարէն և Լատիններէն հարկաւոր են — ես արդեօք գիտեմ իմ մայրենի լեզուն, կարող եմ արդեօք կարդալ և գրել, այց դա ինձ բոլորովին չի էլ խանգարում իմ արտերը կարելուց, ցանելուց և հնձելուց:

— Բայց դուք երկրագործ մ'էք և ոչ թէ քանայ, պարոն Բիլէ:

— Ուրեմն դու կարծում ես որ երկրագործը իրենց տիրացուի մը հետ համահաւասար չէ, — դու լռեցում, փոխառաց մանուկ, — մանաւանդ երբ նա հարկաւոր մշակած հող ունի արևի տակին և հազար տակ էլ շուքի մէջ:

— Ես միշտ էլ լսել եմ որ քահանայք ամենաբարձրանիկ կեանքն են վարում, թէև, պէտք է ասած լուսնի որ, ես իմ ամէն լուսնիս այնքան էլ չեմ հաւատում, ասեց Անտ ծիծաղելով:

— Եթէ բանաս աշխուհի դու ունիս իշաւունք, — և տեսնում ես որ ես ալ կարող եմ ոտաւորաւոր ասել, եթէ ցանկանամ, — ես շատ ուրախ եմ տեսնելու որ քո մէջ գիտնականից ասելի մի բան կայ, և դա մի մեծ բարեխաղող բան է և դու լաւ կանես ինքի, մանաւանդ ներկայ պարագաներում, մի ուրիշ բան հետևի: Իբր երկրագործ ես լաւ եմ իմանում թէ քանայն որ կողմից է փչում և թէ քահանայների բարեբաղ է, ուրեմն քանի որ դու պարկեշտ աղայ

մ'ես և ուսեալ — այստեղ Անժը քաղաքավարի կերպով
զլուխ տւեց, իր կեանքումը առաջին անգամ այդ մու
ածականին արժանացած լինելուն համար — դու կ
րող ես քս ապրուստը ճարել առանց սե վերարկա
տակ մտնելու:

Քաղէրին որ աղաւնիներն ու ճուտերը սակաւ
դուրս էր բերում, ուշադրութեամբ մտիկ էր տա
այս խօսակցութեան:

— Օրտապահիկ հայթայթել ինձ գժւարին է
բեռւմ, ասեց պատանին:

— Տեսնենք, դու ինչ կարող ես անել:

— Ես կարող եմ թռչուն բռնելու համար
օինձ պատրաստել և թռկարթներ լարել, թռչունն
պէս էլ կերգեմ, արնպէս չէ մի օրիորդ Բէյդ:

— Այո՛, հայրիկ, նա կարող է կարմրալան
կի նման սուլել:

— Բայց սուլելը արհեստ մը չէ, վրա բերեց
կրագործը:

— Ես էլ այդպէս եմ ասում ինքնիւրենս,
կինք վկայ:

— Օհ, դու կարող ես նաեւ երգել, դա
գէն ասնական մի կատարելութիւն է, ինչ որ ալ լի

— Ահ, միթէ երգեցի, ներողութիւնդ
խնդրում, ալ, Բիլէ:

— Բան չկայ, ես ինքս էլ երբեմն շեղում
այդ մասին, վնաս չունի ասեց գիւղացին քաղցր
թեամբ և իր նժուգին գառնալով բղաւեց, դժոխ
կրակ, չես կարող մի բոսէ հանգիստ կենալ, տեսն
ես, այս գիւղին Պէրշրօնը շարունակ պէտք է կ

տի կամ չարութիւն անի: Հա՛, ասան տեսնեմ Անժ,

— Ձեմ գիտեր, ես ոչ մի բանի վրայ չեմ աշ
ատել բացի Յունարէնից և Լատիններենից և դրանք
չնքան էլ գժւար չէին:

— Լաւ աշխատանք, դա ցոյց է տալիս որ դու
կարծածիս պէս լիմար չես եղեր. և ես շատ ու
ախ եմ, ասեց բացի երկրագործը:

Անժ Պիգուն իր աչքերը խոշոր մը բացաւ և
կանջները սրեց, վասն զի սա առաջին անգամն էր
որ նա այս տեսակ քաջալերական և գնահատող խօս
ւեր էր լսում ուղւած իր հասցէին:

— Այսինքն ես ցանկանում եմ ասել թէ ար
եօք շատ հոգնում ես դու գործելիս:

— Հոգնե՛լ, ես կարող եմ 10 մղան ճամբայ
որել և բոլորովին չեմ ալ զգալ:

— Շատ լաւ, եօրա կերթանք ուրեմն. Աննք
եղ կարող ենք լաւ մը նիհարացնել և լետոյ իբր լա
սող մարդուց՝ քեզանից օգտուել:

— Նիհարացե՛լ բացակոնչեց պատանին նայե
լով իր վախժ մարմնուն, սկիրոտ բազուկներին և բա
ակ սրունգներին. ես կարծւում եմ որ արդէն բաւա
րանի չափ նիհար եմ:

— Ստուգիւ դու գտնձ մ'ես, բարեկամ, ասեց
իւղացին քահ քահ ծիծաղելով:

Պատանին բոլորովին ապշած ու գործացած
նում էր, երբէք նա այս տառիճան գնահատում չէր:

— Վերջապէս, ասա ինձ խնդրեմ, գործի մէջ
նշալէս ես դու, հարցրեց գիւղացին լըջօրէն:

— Այդ ես չգիտեմ, որովհետեւ երբէք զո
վրայ դըւած չեմ եղել:

Աղջիկը ծիծաղեց, բայց հայրը լուրջ ուշադր
թիւն ընծայեց այդ խօսքին:

— Սա լիրբ ուսումնականները, բացական
նա իր բռնեցքը դէպի քաղաք ցցելով, տեսէք զրո
ինչպէս են կրթում մանկութիւնը անգործութեան
ծուլութեան մէջ, ինչ օգուտ կարող է տալ մի
պիտի մարդը իր եղբայրներին, ես այդ կը ցոյցանշեմ
իմանալ:

— Ոչ մի օգուտ, պատասխանեց պատան
և աւելացրեց, բարեբաղտաբար ես եղբայրներ չունի

— Եղբայրներ ասելով ես ուզում եմ տաճ
նել մարդկութիւնը, շարունակեց գիւղացին, մի
բոլոր մարդիկ եղբայրներ չեն, հէ:

— Այն, Սուրբ գիրքը այդպէս է ասում:

— Եւ հաւատար, պոռայ երկրագործը:

— Այդ ուրիշ խնդիր է, ասեց պատան
եթէ ես հայր Թովհայտի հաւատար լինէի, նա պ
չի համարձակէր այնքան լաճախօրէն ինձ գանակա
եթէ ես հաւատար լինէի իմ հօրաքրոջս, նա ինձ ս
վանաճ պիտի չլինէր:

— Ես քեզ ասում եմ որ բոլոր մարդիկ եղբ
ներ են և մենք շուտով այդ բանը պիտի ապացու
նենք և ցոյց տանք բռնապետներին. և ես քեզ
տունս պիտի ընդունեմ հաստատելու այդ:

— Պիտի ընդունես, բայց մտածիր որ ես
կան երեքօւկէս ֆունտ հաց կսպառեմ, կարագն ու
նիր հաշի չառնելով:

— Չէ, այնքան էլ թանգ չես նստիլ մեզ, մենք
լը պահենք քեզ:

— Ալ ուրիշ բան չունի՞ս հարցնելու, ասեց
Բադէրին Անժ Պիդուին:

— Ոչ օրիորդ:

— Հապա ինչո՞ւ համար եկար:

— Միայն քեզ ընկերակցելու համար:

— Շատ լաւ, դուք ազնիւ էք և ես ձեր կօժ
կաք ձեր պաշտպանի մասին տեղեկութիւն ստանալու
Պ. Անժ, ասեց օրիորդը:

— Այն, այդպէս է, բայց զարմանալի բան, ես
բոլորովին մոռացալ այդ:

— Դուք ուզում էք խօսել մեր լարգելի դօկ
տօր փիլպէսի մասին, հարցրեց գիւղացին, մի այնպի
սի տօնով, որից լայտնի էր լինում թէ երկրագործը իր
հողատէրին սրբան սիրում ու մեծարում էր:

— Այն, բայց այժմ հարկ չկայ այլևս, նկատե
լով որ դուք ինձ պատուարան շնորհեցիք, ուր ես կա
րող եմ սպասել մինչև նա կվերադառնայ Ամերիկայից,
ասեց պատանին գոհունակութեամբ:

— Դուք ստիպւած պիտի չը լինիք երկար ըս
պասելու, քանզի նա արդէն եկած է:

— Ստուգիւ, ասացէք, խնդրեմ երբ եկաւ:

— Հավուում էր մի չաբաթ առաջ, քանզի ես մի
ծրար ստացալ ալսօր նրանից և հոս զբոլանումս է:

— Ինչից գիտէք որ նրանից է:

— Որովհետեւ մի նամակ ալ կալ կապացում:

— Ներեցէք, հայրիկ, բայց դուք պարծենում

էք միշտ որ կարգալ չէք իմանում, ապա ինչպէս
կարող եղաք իմանալ այդ, տեսց օրերդք ծիծաղելը
— Այո, ես պարծենում եմ, որովհետեւ ես կ'
գեմ որ մարդիկ տեսն, «հաւատիկ հինաւուրց երկը
դործ Բիլէն ոչոքին ոչ մի բան պարտական չէ, մին
անգամ վարժապետին ալ, քանզի նա մարդ դարձ
բոլորովին ինքնօգնութեամբ և մեն-մենակ», ես չկ'
դացի նամակը, այլ գիւղական ոտիկանութեան պ'
տօնեան՝ որին ես ցոյց տւեցի:

— Ի՞նչ է ասում նա — թէ քեզանից դեռ գոհ

— Դու ինքդ գուշակէ այդ մասին, և նա կ'
շեռայ թղթակալից մի նամակ հանելով աղջկան տւեց
սկսեց կարգալ

«Սրբի թաղական Բիլէ. ես ժամանեցի Աս
րիկայից, որ ես գտայ մի ժողովուրդ մեզանից
հարուս, մեծ եւ երջանիկ, եւ այն պատճառով
նրանի ազատ եմ խակ մենի ոչ, բայց մենի էլ սկ'
ենի բնական դէպք այդ նոր շաւղը եւ ամենի
պէտք է որ գործեն որպէսզի ծագող յայտ լուսաւ
մեզ էլ: Ես գիտեմ քո սկզբունքները, ազնիւ բարեկա
ւ քո ազդեցութիւնը որ դու ունիս երկրագործ ո
սակաւորի եւ դրացիների վրայ եւ առնաստիակ մ
շակներից եւ բանտներից բաղկացած պարկ
ժողովրդեան շրջանում որին դու առաջնորդում
ոչ թէ բազմաթիւ մը նման, այլ իբր հայր: Սովորեց
նրանց եղբայրութեան եւ անձնությունեան սկզբուն
քները որոնց դու այնքան սիրում ես: Փիլիսոփայու
թիւնը համաշխարհային է եւ ամեն մարդիկ պէ
տաւոր են միմեան իրենց պատճեն ու իրաւունքը նրա

սծ յայտով: Ես ուղարկեցի ձեզ մի փոքր զիւր, ո
ւն մէջ այդ իրաւունքները ու պատշիւը բացատր
ած եմ: Դա իմ աշխատասիրութիւնն է, թէ եւ ա
ռնու չէ դուրս վրան: Մտաւեցիք այդ սկզբունքնե
րի սիեզերական հաւասարութեան անխախտելի բ
զբունքները. կարողաւ տեսնելք ձմեռվայ գիշերներում
նրբեցանութիւնը մեքին սնունդն է, ինչպէս հացը
արմնոյն: Ես պիտի տեսնեմ ինչպէս օրերս եւ ամիս
ներ երկրագործական այն նոր սխեսմի մասին
է այժմ գործադրում է Միացեալ Նահանգնե
րում: Դա մի նորութիւն է, հողատէրք եւ վարձակա
ւ աշխատում եմ միասին հունձի բաժինների նի
ւան վրայ: Ինձ քոյում է որ որ դա աւելի համապա
տասխանում է նախնական մարդկային քնկերութեան
բնականութիւնը եւ Աստուծոյ սերին»:

Ողջունելով եւ եղբայրական զգացմամբ

Օնիոն ժիպլէն

հաղափացի Ֆիլադելֆիայի:

— Այո նամակը շատ գեղեցիկ է գրած: Նը
տեսց Անժ Պիտուս:

— Հրաշալի է, բացականչեց երկրագործը:

— Այո, սիրելի հայրիկս, բայց ես կատաճում
մ որ ոտիկանութեան պաշտօնեան քո կարծիքից լինի.
է այս բանը ոչ միայն դժբախտութիւն գլխին մի փորձանք
արող է բերել այլ քեզ էլ շատ նեղութիւն պատճա
րել:

— Բի՛հ, դուք միշտ կատաճոտ էք և վախկոտ,
տեսց գիւղացին հեգհօրէն, ախու հանդերձ, մենք
ի՞նչ գերքք ունինք և քեզ համար էլ Անժ Պիտու,

մի գործ ճարւած է այժմ. դու պիտի կարգաս ի երեկոյնները դրանից:

— Իսկ ցերեկները ինչ պիտի անեմ, հարցրեց պատանին:

— Դու կարածացնես ոչխարները և կովերը Տեանենք, ուրեմն, թէ դրանք ինչ գրքեր են: Եւ երբ կարմիր կողքի մէջ ամփոփւած եօթը պամֆլէտներից մինը վեր առնայ: Իրանք այն օրերը մեծ քանակ թեամբ շրջաբերութեան մէջ էին դրւած արտօնութեամբ կամ առանց հրամանի կառավարութեան. վերջ պարագային հեղինակը անպայման ձերբակալւելով բանկուղարկւէր:

— Անժ, կարգա, մեզ այժմ վերնագիրը, միջև որ մենք գրքին ներսի կողմն ալ մտնենք և ծնօթանանք բովանդակութեան հետ:

Պատանին առաջի երեսի վրայ կարգաց հետեալ խօսքերը:

— «Մարդու անկախութեան եւ ազգերի զատութեան մասին», խօսքեր, որոնք վերջերումս կ'ընթերցուէին իրանց իսկական նշանակութիւնը և յարգելու արժանի ժամանակներ նրանք խորը տպաւորութիւն էին թողնում բոլորի սրտերի վրայ:

— Ինչ ես տեսնում դրան գաւակս, բացակայեց գիւղացին:

— Ինչ ասեմ, ինձ թւում է որ անկախութիւն և ազատութիւն մարդուս ամենաթանկագին և նւիրկան, անբռնարարելի իրաւունքներն են:

— Կեցցես դու, այդ գիրքը իսկական մարդմը գործն է, ասեց երկրագործը:

— Այսու հանդերձ, հայրիկ, ասեց Քաղերին կանաչատուկ նախազգացումով մը, ես խնդրում եմ զայդ պահել այդ գիրքը. դա քեզ շատ փես օրի կարող գէտ և ես ստակում եմ նրա վրայ նախելու իսկ:

— Ինչո՞ւ ես ինձ որի է վնաս պէտք է տայ, հարցրեց հեղինակին ոչ մի բան չէ եղել:

— Այդ դու ինչից գիտես. հայրիկ, նամակը մի քանի առաջ գրւել էր և այդ չափ ժամանակ էլ եղել է հոս հասնելու Հաւրից: Բայց ես այս առաւօտ նամակ ստացայ Սեբաստեան ժիլպէտից որ Քաղերից եղել էր. իւր խորթ-եղբօր-Անժին ալ սիրալիր բարեւոր էր լիջել. ես այդ բոլորովին մոռացել էի - նա տեսել էր թէ երեք օր այնտեղ էր և բոլորովին չի հօրը:

— Օրիորդ Քաղերին իրաւունք ունի, ասեց Քիտուն, այդ յապաղումը երկիւղալի է:

— Պապանձէիր վախկոտ արարած, և թող նք կարգանք ղօկտօրի գրւածքները, դրանից ոչ թէ այն բան կը սորվես, գիտուն կը դառնաս, այլ նաեւ կ'ընդհատես կ'ընդհատես, ասեց գիւղացին սրտմտութեամբ: Անժ Քիտուն այնպիսի մի ոգևորութեամբ և ներհասար կերպով թանկագին գիրքը թնին տակեց որ իր պաշտպանի սիրտն ու վստահութիւնը բոլորովին գրաւեց:

— Կէս օրվայ ճաշդ արել ես, հարցրեց նա:

— Ո՛չ պարոն, պատասխանեց պատանին:

— Նա մի բան ուտում էր երբ տանից վաճառեց օրիորդը:

— Ուրեմն դու գնա այժմ մայր Բիլէին և

թող քեզ մի բան տալ ուտելու. առաւօտեան քեզ ւարին չէր, նկատելով որ տիկինը կովերի հօգը րինաւոր դրութեան մէջ կը գնենք:

Պերճախօս նալառքով մը որբուկը շնորհելու այնքան գիտաւորութիւն ունենալ ցոյց չէր կալու: Թիւն յայտնեց բարեսիրտ երկրագործին և Քլիս: Պերճախօս նա խոհանոցը մօտ գտնուող գրինի ընկերակցութեամբ նա խոհանոցը մօտ գտնուող գրինի ընկերակցութեամբ նա խոհանոցը մօտ գտնուող գրինի ընկերակցութեամբ նա խոհանոցը մօտ գտնուող գրինի ընկերակցութեամբ:

IV.

ԵՐԿԱՐ ՍՐՈՒՆԳՆԵՐ ԼԱՒ ԵՆ ՎԱՋԵԼՈՒ, ԹԷՆԻ
ԱՆՅԱՐՄԱՐ ՊԱՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ:

Տիկին Բիլէ գէր կին մէր, իր էրիկը սիրտ յարգող ամուսին մը, բարի մայր իր միակ աղջկան, նրա սրտի բերկրանքն ու պարծանքն էր, ազատ բանւորներին էլ նա այնքան բարեսիրտութեամբ էր առնում, որ ամեն մարդ ցանկանում էր նրա մօտ մշակութիւն անել. նրա բարի համբաւը մղում էր նրա ղեկավարութիւն տարածւած էր ամբողջ գաւառում:

Արբ պատանին գնահատեց իր բազմաւորութիւնը իր ամբողջ արժէքով, երբ նա նկատեց ուկէն նկանակ-հացը սեղանի վրայ իր առաջին, մի ամբողջ մի կողմը և տապակած խոզի ապուխտի շերտերը պիտակի մը մէջ շարած: Նա իր մօրը կողքին լուսնի իկեր հինգ տարի առաջ, այսպիսի մի սեղանի վրայ գտնւած չէր, կարծես թէ մի տանակոյն օր նրա համար:

Նա ըմբռնեց նաև որ իր գործն ալ այն

նկատելով որ տիկինը կովերի հօգը րինաւոր դրութեան մէջ կը գնենք:

— Դու մեզ հետ պիտի կենաս, ասեց աղջիկը թիւն, ես հասկացրի հայրիկիս որ դու շատ բաների մար օգտակար կարող ես լինել մեզ, օրինակի համար, դու կարող ես հաշիւներ պահել:

— Շատ լաւ, ես արդէն թաքաւորութեան չորս ընկերակցութիւնները լաւ եմ իմանում, ընդամիջեց պատանին հպարտութեամբ:

— Դու մէկով ինձանից առաջ ես անցել. դու մնաս այստեղ:

— Ամենայն ուրախութեամբ, որովհետեւ քեզ հետ ես չէի կարող ապրել: Բայց, ո՞չ ներողութիւն եմ խնդրում, այդ իմ սրտիցն էր:

— Դրա համար ես բոլորովին քեզ չեմ մեղաւորում, քանզի քո մեղքը չէ, եթէ դու սիրում ես աշխատել և ուզում ես մեր մօտը ապրել: — Խեղճ դեռատի, իր գաւառիկներ, որչափ շատ բան կասեն գրանքներից այնքան քիչ բառերով:

Այսպէս Անժը օրիորդի գործերից շատերին տեսնում էր, և նա էլ աւելի ժամանակ էր ունենում իր ղեկավարներ շինելու, որոնցով նա զարգարում էր ինքզինքը:

— Ես կարծում եմ որ դու աւելի գեղեցիկ ես անց գլխարկի, ասեց մի օր պատանին նրան:

— Դու կարող ես այդպէս էլ մտածել, բայց քո շահը ալ բան է, իսկ պատշաճութեան օրէնքը ալ

բան, որովհետեւ ես չեմ կարող քաղաք գնալ ոչարեւ
առանց գլխարկի. իհարկէ, բարձրաստիճան տիկին
թույլ կտան իրենց գլխարկը եւ գնալ և մագերէն
վրայ եւ փոշի ցանած:

— Սակայն դու նրանց բոլորին եւ գերագ
ցում ես առանց փոշիների:

— Նորից քո կոմբլիմենդները. Հայր Փօսթի
մօտ սորել ես դու զրանք:

— Ա՛յ, նա այդպէս բան չի սովորեցրել ինձ:

— Հապա պարե՛լ:

— Պարե՛լ Հայր Փօսթիէյի մօտ: Փնփ
նաւած որ այս ալ լսեցինք. նա մեզ երբեմն
էր տալիս, սակայն, ցատկելու զարժուածիւններ ա

— Ուրեմն դու չգիտես թէ ինչպէս կ'ա
Բայց և այնպէս դու ինձ հետ պիտի գաս կիւր
օրը և տեսնես թէ Պ. Իսիդօր Շարնին ինչպէ
պարում. նա վճարար ալս կողմերում երիտասա
ների մէջ ամենալաւ պարողն է:

— Ա՛յ է այդ պարոնը:

— Բուրսիէն Մանօթի տէրն է: Նա ինձ
պիտի պարէ եկող կիւրակի:

Անժ Պիտուի սիրտը նւաղեց, առանց նրա գ
նալուն թէ ինչու համար:

— Եւ դու ինքզինքդ սիրելի կըգարձնես
հետ պարելու համար, այնպէս չէ, հարցրեց պ
նին լրջօրէն:

— Նրա հետ և ամենքին. քեզ հետ ալ
դու ցանկանում ես սովորել:

Հետեւեալ օրը պատանին սկսեց այդ նոր

սովորել և ըմբռնեց որ ուսումը հաճելի է կամ
առանց քիւրակի. իհարկէ, բարձրաստիճան տիկին
թույլ կտան իրենց գլխարկը եւ գնալ և մագերէն
վրայ եւ փոշի ցանած:

— Սակայն դու նրանց բոլորին եւ գերագ
ցում ես առանց փոշիների:

— Նորից քո կոմբլիմենդները. Հայր Փօսթի
մօտ սորել ես դու զրանք:

— Ա՛յ, նա այդպէս բան չի սովորեցրել ինձ:

— Հապա պարե՛լ:
— Պարե՛լ Հայր Փօսթիէյի մօտ: Փնփ
նաւած որ այս ալ լսեցինք. նա մեզ երբեմն
էր տալիս, սակայն, ցատկելու զարժուածիւններ ա

— Ուրեմն դու չգիտես թէ ինչպէս կ'ա
Բայց և այնպէս դու ինձ հետ պիտի գաս կիւր
օրը և տեսնես թէ Պ. Իսիդօր Շարնին ինչպէ
պարում. նա վճարար ալս կողմերում երիտասա
ների մէջ ամենալաւ պարողն է:

— Ա՛յ է այդ պարոնը:
— Բուրսիէն Մանօթի տէրն է: Նա ինձ
պիտի պարէ եկող կիւրակի:

Անժ Պիտուի սիրտը նւաղեց, առանց նրա գ
նալուն թէ ինչու համար:

— Եւ դու ինքզինքդ սիրելի կըգարձնես
հետ պարելու համար, այնպէս չէ, հարցրեց պ
նին լրջօրէն:

— Նրա հետ և ամենքին. քեզ հետ ալ
դու ցանկանում ես սովորել:

այնտեղ, բայց մարդիկ պէտք ունեն գորեղ նիւթը մասին լսելու, ապա թէ ոչ այդ մարդիկ թող լսեն եւս չաշխատէին իր հողերի վրայ: Երկրագործը բոլորով հետեւ նա վախենում էր որ իր հին կոշիկներով կալ մէր իր տան մէջ և միայն Քատրին կարող էր նրա համար զսպել և նա էլ լռեց, երբ տեսաւ որ հայրը բաց ցած էր: Բայց նա մտածեց այդ առթիւ Անժին համար մի բան ձեռք բերել:

Նա աջողակ կերպով ցուց տւեց որ այն վարդապետութիւնները բոլորովին պիտի նսեմանան և իրենց արժէքն, նշանակութիւնը և ազդեցութիւնը իսպառ կորսնցնէին, ի նկատի ունենալով՝ որ Անժին գունդն պիտի կարգար բարձրաձայն այն գիրքը և շատ վատ էր հազնւած. նրա վրան գլուխը բոլորով թափթփած էր դեռ: Միջնորդութիւնը փառաւոր պէս ազդեց բարեսիրտ և հայրենասէր երկրագործ ազնիւ սրտին վրայ և մեծ եղաւ որք պատանու գմայլը, երբ հետեւեալ կիւրակին հասաւ և առաւօտը գերձակ մը ներս մտնելով բաց-կապուտ գոյն մի ձգեց իր հագուստը դրեց սեղանին վրայ Անժին հայրը և մի աղախին էլ սիպտակ շապիկ մը և վզկապ բերեց:

Անակնկալների օրն էր այն և որպէսզի որով կի հիացումը իր գազաթնակէտին հասնէր, գգակ բողն էլ վերջին մօդային մի գլխարկ բերեց, այնքան շքեղ էր և սիրուն, որ ամբողջ քաղաք ոչ ոք նրանից լաւը չուներ: Միայն թէ կոշիկների սին քիչ անյարմարութիւն պատահեց, քանզի կոշիկարը թէև իր սրբու ռաքի չափին կարել էր գրեթէ որը Անժին 4 տարով մեծ էր, սակայն անկարելի

համար հովու պատանու հսկայ ոտերը նրանց մէջ մտցնել: Հանգամանքը չափազանց անդիւրեկան էր Անժին, որովհետեւ նա վախենում էր որ իր հին կոշիկներով նոր հանդերձների հմայքն էլ կըկորչէր: Այս մտայէլի համար ապսպրւած մի գոյգ կոշիկն բերին, վերապէս, որոնք շատ լաւ եկան պատանու ոտքերին:

Երբ Անժ Գիգուեն հագնւեց, մագերը սանդղեց, ինքնին գրեց և կոշիկներն ալ սաքին քաշեց, գնաց իջելու մէջ ինքզինքը տեսնելու և ինքն իրան չէր նկատում: Նա յոտից ցլուխ գննելով իր պատկերը ունեւում, բացականչեց.

— Բերէք այժմ եթէ ցանկանում էք ձեր պատանին:

— Բրնձօ, բացականչում էր գիւղացին գմայլած իջելով նրան, երբ Անժ Գիգուեն ներս մտաւ ընդունութեան սենեակը:

— Փառաւոր ջէնթլմէն մը դարձել ես, տղաս, և կուզէի որ Անժեղիք հօրաքույրդ քեզ տեսնէր այդպէս դարդարւած, անկասկած նա իսկույն քեզ նորից ունի կիւրաքարձնէր:

— Բայց նա չէր կրնար ստիպել նրան, այնպէս հայրիկ, վրայ լերեց Քատրին:

— Քանի որ Անժը գեռ չափահաս չէ եղել, նրա առաւելեան տակ է գտնւում, միայն թէ այս օր, կարծեմ, Անժեղիք իր այդ իրաւունքը կորստած պէտք է լինի նրան արտաքսելուն համար:

— Բայց հինգ տարւալ ընթացքը, որի համար դու-

տոր ժիլպէն նրան 1000 ֆրանք վճարել է, ալ
անցած է ասեց պատանին լրջմտութեամբ:

— Իսկապէս ալ մեծ մարդուս գու մի գ
պաշտպան ունես, բացականչեց գիւղացին. Կեցցէ
բարի երիտասարդը. որքան ուրախ եմ որ շարու
լուսմ եմ նրա որեւէ մի բարեգործութեան մասին,
լիք անելը նրա ազնիւ որտի համար կեանք և
կրանք է իսկ չանելը թախիժ և մահ. ասեց երկրագ
ձեռքը գէպի երկինք բարձրացնելով:

— Նա ցանկանում էր որ ես մի արհեստ ուս
տանց պատանին:

— Դո՛ւ շատ բնական է որ նա պիտի ցանկա
բայց տեսէք, ինչպէ՞ս ամենալաւ գիտաւորութիւն
չեն իրագործվում այս աշխարհում. հազար ֆր
գումար մը յատկացրած էր մի որբուկին պատրաստ
գոյութեան կուի համար, իսկ նրան դնում են մի
և է քահանայի գպրոցում նրանից մի տիրացու շին
Հորափայրդ ինչ տեց ալ խոփած Թոթիկէին:

— Այինչ:

— Աւրեմն նա Դր. ժիլպէնի քեզ համար
փողերը փառաւորապէս գրպանեց, հէ:

— Դո՛ւ շատ արամաբանական է:

— Լսիր, Անժ, ես քեզ մի բան պէտք է
երբ այդ հինաւորաց, կեղծաւոր ուրբը իր վերջի
առած շունչը փչելու լինի և պրծնի, իսկոյն նրա
դուկները, պահարանները և ջուլ-ջաբուղը մի լաւ
գարկէ, որովհետեւ, ես քեզ ասում եմ, նա իր փ
թագցրած է միտրիէ տեղ. Բայց այժմ թողնենք
հարցը և ծնի գարծ:

— Գիրքը ուր է:

— Այստեղ գրպանումս է:

— Դրա մասին լաւ մտածեցիր, հայր վրա բե-
— Օրէորդը:

— Բարի գործերի մասին բնաւ մտածել պէտք
պատասխանեց գիւղացին. դոկտորը ինձ հրամայել
գիրքը կարգաւ տալ, և բարի սկզբունքները պիտի
արածւին:

— Բայց մենք կարող ենք եկեղեցի գնալ, հար-
ընց բարեպաշտ աղջիկը երկիւղոտ ձայնով:

— Մայրդ և դու կարողէք երթալ, ա՛յո, բայց
ենք մարդիկս, աւելի լաւ բաներ ունինք անելու. եկ
եսնեմ, Անժ, մարդուկս:

Պատանին շնորհալիօրէն գլուխ տեց տիկնոջ
օրէորդին ու հետեւեց երկրագործին, հպարտ-հպարտ
չափազանց գոհ, մարդ կոչւելուն:

Յարգանոցում համախմբւել էր մի ստաւար բազ-
ութիւն բանւորների: Պ. Բիլէն մեծ յարգանք էր
ոչելում բոլոր իր մարդկանց մօտ, որոնք նրան պո-
ւկանչելուն ոչ մի նշանակութիւն չէին տալիս,
կատելով որ նա նրանց հայրաբար խնամում էր և ա-
տուրէն վարձատրում: Այսպէս նրանք բոլորն ալ
ութացել էին պատասխանելու նրա հրաւերին իրենց
երկայութեամբ:

Բացի դրանից՝ ամբողջ Փրանսիան այդ ժամա-
ակներում կարծես մի զարմանալի ոգևորութիւնից
աշխատ, վառւում էր. ամբողջ ազգը ստալի վրայ էր
գործում. նոր և օտարոտի խօսքեր շրջաբերութեան
էին բերաններում՝ որոնք երբեք արտասանած

չէին նրանց: «Ազատութիւն, Եղբայրութիւն և Հասարակութիւն», յորջորջում ու ուսումնասիրում էին երբ իրենց բարեկամը Անժին հետ ներս մտաւ, բոմիայն ստորին դասակարգի չըջաններում, այլ նրը գգակները վեր առին և յարգալիք զգացմամբ ոգնակահանութեան մէջ գլխաւ ապէս, այնպէս որ ունեցին նրանց: Ասի փաստ էր որ այդ մարդիկը չզովրդական ձայնը նրանց արձագանքն էր միայն: ար և պատրաստ էին մեռնել ըստ նրա մէկ հրահանին:

Հետեւոր Արեւմուտքից ծագել եկել էր այն լոյսայրելուց առաջ լուսաւորում էր. Արեւը գուրս էր կել Ամերիկայի մեծ հասարակապետութեան մէջ իր շրջանային ընթացքում նա, այդ Մեծ Արեւը դաքտիրթութեան և Պրօգրեսի, մի ընդարձակ կիզում պիտի դառնար Փրանսիայի համար, որի ըրից ահաբեկում՝ ազգերը պիտի տեսնէին «Ազատութիւն» արիւնի տառերով գրւած:

Հետեւոր քաղաքական բնաւորութիւն ունի համախմբումներ կարծւածին չափ հազւագիւտ այն տեսնելը: Անձանօթ աստուածութեան մը քեայները փրթեցան, դուրս եկան, մարդ չի իման որտեղից, և ընկան քաղքէ-խաղաք սփռելով Յիսուսներ, իսկ կառավարութեան գլուխը կանգնող տեսնում էին որ տնիւները կանգ էին առնում սովորական գծից ու շաւղից դուրս շփրդւում, ահասկանալու թէ զա ինչպէս էր կատարւում: Ընդ գրութիւնը, ընդվզումը ամեն սրտում և մտքում ձեռքերում և ոտքերում արտայայտութեան գալուստ: Նա իերկայ էր և զգալի, և այնքան աւելի սովորական, որչափ անշոշափելի էր այն, և աներկ հոշմարի մը նման, և կարող էր հաստատապէս բնորել խարխափելուց առաջ:

Քանից աւելի երկրագործներ, բանւոր մ

եր և զրադիք Բիլէի յարգանքում տեղաւորել էին, երբ իրենց բարեկամը Անժին հետ ներս մտաւ, բոմիայն ստորին դասակարգի չըջաններում, այլ նրը գգակները վեր առին և յարգալիք զգացմամբ ոգնակահանութեան մէջ գլխաւ ապէս, այնպէս որ ունեցին նրանց: Ասի փաստ էր որ այդ մարդիկը չզովրդական ձայնը նրանց արձագանքն էր միայն: ար և պատրաստ էին մեռնել ըստ նրա մէկ հրահանին:

Գիւղացի երկրագործը նրանց մի քանի խօսքով պատարեց թէ գիրքը գրել էր Դր. Ժիլպէս և պատառի Անժին ալ այժմ պիտի կարգար նրանց: Բժիշկին չէ կողմերը ամենքն ալ լաւ ճանաչում էին իր արձակ հոգատիրութեան պատճառով, իսկ պ. Բիլէի ալ գլխաւոր վարձակալն էր:

Ամբիօնի նման մի բան պատրաստւած էր կարացողի համար. նա բարձրացաւ նրա վրա և ստանձնեց իր պաշտօնը:

Հասարակ դասակարգը, կարող եմ ասել, գրեթէ արդիլ ընդհանրապէս, իրենց սրտապէս չհասկացած փոքրւուն աւելի մեծագոյն ու շագրութեամբ մտիկ անեն: Պամֆլէտի բուն և լիակատար միտքը չհասցւեց, չըմբռնւեց ոչ ունկնդիր եղողներէից և ոչ ալ արդացողից: Բայց ամպային Փրազնէի միջից արեւի առադալթին պէս արտափայլում և ցօլում էր այն արու հոչակաւոր մտածոն «Ազատութիւն, Անկախութիւն և Հաւաստութիւն» իբր կայծակը թանձր խաարի միջին, և այդբաւական էր եռանդուն ծափահարութեանց պոթկալուն:

Աեցցէ՛ զր. Ժիլպէս, ազալակեց ամբոսիւր տնտեսելի սգևորութեամբ:

Գրքին երկրորդ մասը կարդացւած լինելով ու

բոշուեցաւ մնացածը կարգալով վերջացնել յաջութեան մասին: Միթէ ես երբէք նկատողութիւն արել կիրակին և ամէնքը խոստացան ներկայ լինելու: Եթէ նա ինչպէս պէտք է կարէ իր մագերը կամ սանտրէ Անտ Պիդուեն շատ լաւ կատարեց ընթերցումը: Ինչ թիւում է որ նրան էլ միևնույն վրձինով «ոչինչ աջողութիւն է յաջողութեան նման»: Նա դրւապէտք է ներկէ:

գրքի լեզուն և գիւղացին ալ աւելի մեծ յարգում՝ գգաց դէպի Հայր Յօսեփիէյի դպրոցից վաճառած արդոեմ, հայր և հաւատացնում եմ որ զեկուցումը շակերտը:

Մի բան միայն պակաս էր Անտին: Օրի Քաղըին տկանատես չէր եղած նրա հետորական արձօնէն մինը պիտի տամ որ դու հանգերձ իմ կօմ-թանակին: Բայց բարի երկրագործը շտապեց հաղորդել մէկտեղութիւնով կարող ես հաղորդել նրան: Թող նա զգացած գոհունակութիւնը իր կնոջ և աղջկան: Անքը իր բարձր դասակարգի հետ իրենց մասին աւելի ինչէն ոչ մի բան չասեց նեղմիտ մի կին լինելով:

— Ես վախենում եմ որ փորձանքի չհանգի հայրիկ, հաւաչեց օրիորդը տխրօրէն ժպտալով:

— Ե՛հ, էլի միևնույն չարագուշակ թռչունի ել բայց թող տուր ինչ քեզ ասել, որ քո հայրը ախրում է արտուտի ձայնը քոնթէ բուխնը, սիրելի:

— Հայրիկ թող ես քեզ էլ ասեմ որ ինչ գլխաւոր էն որ քո վրայ նայում են կասկածօրէն:

— Կասկածօրէն, ով ասեց քեզ այդ:

— Բարեկամ մը:

— Մենք պէտք է շնորհակալ լինենք իրաւոր համար, ուրեմն աստ ինչ քո այդ բարեկանունը, խնդրեմ:

— Եւ նա պէտք է որ տեղեակ լինի, վաթիսօր Շաբնի գերակումսն է:

— Ինչն է ստիպում այդ հոտած պճնաւ ախպիտի բաների մէջ խառնել, ուրեմն նա ուզում ինչ խրատ տալ թէ ես ինչպէս պէտք է մտածեմ հաս-

Միթէ ես երբէք նկատողութիւն արել կիրակին և ամէնքը խոստացան ներկայ լինելու: Եթէ նա ինչպէս պէտք է կարէ իր մագերը կամ սանտրէ Անտ Պիդուեն շատ լաւ կատարեց ընթերցումը: Ինչ թիւում է որ նրան էլ միևնույն վրձինով «ոչինչ աջողութիւն է յաջողութեան նման»: Նա դրւապէտք է ներկէ:

գրքի լեզուն և գիւղացին ալ աւելի մեծ յարգում՝ գգաց դէպի Հայր Յօսեփիէյի դպրոցից վաճառած արդոեմ, հայր և հաւատացնում եմ որ զեկուցումը շակերտը:

— Ես վախենում եմ որ փորձանքի չհանգի հայրիկ, հաւաչեց օրիորդը տխրօրէն ժպտալով:

— Ե՛հ, էլի միևնույն չարագուշակ թռչունի ել բայց թող տուր ինչ քեզ ասել, որ քո հայրը ախրում է արտուտի ձայնը քոնթէ բուխնը, սիրելի:

— Հայրիկ թող ես քեզ էլ ասեմ որ ինչ գլխաւոր էն որ քո վրայ նայում են կասկածօրէն:

— Կասկածօրէն, ով ասեց քեզ այդ:

— Բարեկամ մը:

— Մենք պէտք է շնորհակալ լինենք իրաւոր համար, ուրեմն աստ ինչ քո այդ բարեկանունը, խնդրեմ:

— Եւ նա պէտք է որ տեղեակ լինի, վաթիսօր Շաբնի գերակումսն է:

— Ինչն է ստիպում այդ հոտած պճնաւ ախպիտի բաների մէջ խառնել, ուրեմն նա ուզում ինչ խրատ տալ թէ ես ինչպէս պէտք է մտածեմ հաս-

Միթէ ես երբէք նկատողութիւն արել կիրակին և ամէնքը խոստացան ներկայ լինելու: Եթէ նա ինչպէս պէտք է կարէ իր մագերը կամ սանտրէ Անտ Պիդուեն շատ լաւ կատարեց ընթերցումը: Ինչ թիւում է որ նրան էլ միևնույն վրձինով «ոչինչ աջողութիւն է յաջողութեան նման»: Նա դրւապէտք է ներկէ:

գրքի լեզուն և գիւղացին ալ աւելի մեծ յարգում՝ գգաց դէպի Հայր Յօսեփիէյի դպրոցից վաճառած արդոեմ, հայր և հաւատացնում եմ որ զեկուցումը շակերտը:

— Ես վախենում եմ որ փորձանքի չհանգի հայրիկ, հաւաչեց օրիորդը տխրօրէն ժպտալով:

— Ե՛հ, էլի միևնույն չարագուշակ թռչունի ել բայց թող տուր ինչ քեզ ասել, որ քո հայրը ախրում է արտուտի ձայնը քոնթէ բուխնը, սիրելի:

— Հայրիկ թող ես քեզ էլ ասեմ որ ինչ գլխաւոր էն որ քո վրայ նայում են կասկածօրէն:

— Կասկածօրէն, ով ասեց քեզ այդ:

— Բարեկամ մը:

— Մենք պէտք է շնորհակալ լինենք իրաւոր համար, ուրեմն աստ ինչ քո այդ բարեկանունը, խնդրեմ:

— Եւ նա պէտք է որ տեղեակ լինի, վաթիսօր Շաբնի գերակումսն է:

— Ինչն է ստիպում այդ հոտած պճնաւ ախպիտի բաների մէջ խառնել, ուրեմն նա ուզում ինչ խրատ տալ թէ ես ինչպէս պէտք է մտածեմ հաս-

Միթէ ես երբէք նկատողութիւն արել կիրակին և ամէնքը խոստացան ներկայ լինելու: Եթէ նա ինչպէս պէտք է կարէ իր մագերը կամ սանտրէ Անտ Պիդուեն շատ լաւ կատարեց ընթերցումը: Ինչ թիւում է որ նրան էլ միևնույն վրձինով «ոչինչ աջողութիւն է յաջողութեան նման»: Նա դրւապէտք է ներկէ:

գրքի լեզուն և գիւղացին ալ աւելի մեծ յարգում՝ գգաց դէպի Հայր Յօսեփիէյի դպրոցից վաճառած արդոեմ, հայր և հաւատացնում եմ որ զեկուցումը շակերտը:

— Ես վախենում եմ որ փորձանքի չհանգի հայրիկ, հաւաչեց օրիորդը տխրօրէն ժպտալով:

— Ե՛հ, էլի միևնույն չարագուշակ թռչունի ել բայց թող տուր ինչ քեզ ասել, որ քո հայրը ախրում է արտուտի ձայնը քոնթէ բուխնը, սիրելի:

— Հայրիկ թող ես քեզ էլ ասեմ որ ինչ գլխաւոր էն որ քո վրայ նայում են կասկածօրէն:

ձեռքերեց և հարցը փակեց դրանով: Յերեկույ ճաշը այն օր պատանուն շատ երկարատև լինել թուեց, որով հետևեալ օր թիւորդին հետ պարահանդէս գնալու էր իր շնորհը ցոյց տալու: Քառորին այդ օր չափազանց գրաւեալ էր. նա սեւաչեւայ, շնորհալի և վալելչահաստի մի սիրուն աղջիկ էր. ճկուն որպէս աշտարակի աղբիւրը շքուարդ գեղեցիկ ուռենին: Նա իր բնական գեղեցկութիւնը կրկնապատկել էր ճաշակաւոր գգնատուարութեամբ և փոքրիկ գլխարկը՝ որին նա ինքը պատրաստել էր իրա համար, նրա չքնաղ գէմքին հրաշալի կերպով սաղում էր:

Պարահանդէսում ժողովրդական զօտարճութիւնը հաճանաւորող երիտասարդները շարքում մի գեռատի պարուն նկատելի էր լինում ամենքին և Անժ գուշակեց թէ նա պէտք էր լինել Իսիտօր Շարնի դերակրոյ: Նա 20 - 23 տարեկան վալելչագէտ տղամարդ էր, սիրուն և շնորհալի իր բոլոր նիստուկացով ու շարժւածքով, որպէս բոլոր արիստակրատ դասակարգին վերաբերեալ տղամարդիկ օրօրացից սկսած միշտ լինում են: Նա էլ շէկ կերպով հաղնւած, զուգւած և զարդարւած էր:

Անժ Պիտուն հիացած նայում և նկատում էր նրան վարից վերև և տեսնելով նրա փափուկ, սպիտակ ձեռները և նա.րը լաները, գիտալ պատանին չափաւորեց իր սենցած հպարտութիւնը, ինկատի ունենալով որ բնութիւնը անպայման գեռատի կոմսին գեղեցկութիւնը ընծայել էր, և նա սիրամարգի նման նորից իր սեփական խոշոր և անճանի սաքերին նայելով հաստատեց մ'արձակեց երբ Քաղրին հարցրեց նրանից թէ հէր նա այնքան տրտում էր:

Բայց պարկեշտ պատանին մի անգամ ընդունելուց լետոյ որ Շարնին անվիճելիօրէն տունական գեղեցկութեան տիպար մ'էր, որպէս մի շնորհալի և հմուտ պարուդին էլ պէտքէր որ ճանաչէր նրան:

Պարեւն այն ատենները կրթութեան անբաժան մասն էր. Լօշում անուն մարզիչը ահալին հարստութեան տէր էր դարձել շնորհիւ իր աջակցութեան և արքունիքում թագաւորական Նաւարիլը ներմուծելով: Նա ւերիշ շատ աղնուականներ բազմի տիրացել էին միայն լաւ պարել գիտենալով:

Իսկապէս որ դերակրոմը շնորհքի և կատարելութեան մի տիպարն էր:

— Թող Աստուծոյ ողորմութիւնը հասնի ինձ, հառաչեց Անժ, երբ Քառորին նորից նրա մօտ վերադարձաւ. Կոմսը ձեզ հետ պարելուց լետոյ՝ այսուհետեւս պարելու իսկ պիտի չլանդգնեմ, ասեց նա աղջկան:

Օրիորդը ոչինչ չի պատասխանեց, որովհետեւ նա խիտ բարի էր սուտ մը ըսել կարենալու համար. նա միայն զարմացած նրան նայեց, որովհետեւ նա խնկարժ մարդ էր դարձել, զի պատանին սկսել էր նախանձել:

Քաղրին երեք-չորս անգամ ալ պարեց և Իսիտօր Շարնիի հետ մի պտոյտ էլ անելուց լետոյ, ցանկացաւ տուն վերադառնալ:

— Քեզ լինչ է պատահել, հարցրեց նա պատանուն որ պապանձել մնացել էր. հէր չեւ խօսում ինձ հետ:

— Որովհետեւ ես դերակրոմ Շարնիին պէս կալող չեմ խօսալ, պատասխանեց միւսը չոր-չոր: Ես էլ

ինչ ասեմ այն բոլոր շքեղ բաներից յետոյ՝ որ նա քեզ ասել է պարի մնջոցին:

— Անժ, դու անիրաւ ես. քանզի մենք հէնց քո մասին էինք խօսում, այսինքն այն հանգամանքում երբ քո պաշտպանը չը գտնուի մի ուրիշին, գտնենք քեզ համար:

— Հէր, ես միթէ ագարակի հաշիւները լաւ չեմ պահում, հառաչեց Անժ:

— Ընդհակառակը քո ստացած կրթութեամբ դու աւելի մեծ բաների համար յարմար ես:

— Ես չեմ իմանում թէ աւելի ինչի պէտք կու գամ, բայց ես բնաւ չէի ցանկանում դերակոմսին ոչ մի բանով պարտական լինել:

— Ինչու մերժել նրա պաշտպանութիւնը. նրա եղբայրը, կոմսը, ինչպէս ասում են, արքունիքում մասնաւոր շնորհի արժանացած մի մեծ մարդ է, նա Մառի Անտուանէզի մի խիստ մտերիմ բարեկամուհուն հետ ամուսնացած է: Իսկ Իսիտոր դերակոմսը ինձ ասեց որ նա պիտի աշխատի քեզ համար Մաքսատնում մի պաշտօն ձեռք բերել, եթէ դու այդ ցանկանում ես:

— Շատ շնորհակալ եմ, բայց ինչպէս որ արդէն ձեզ ասել եմ, ես բոլորովին գոհ եմ իմ տեղից այժմ. եթէ հայրդ ինձ չվստէ:

— Ինչու պիտի վստէս ես քեզ, լուեց նրանց լետեից մի ձայն, խռպոտ և կոպիտ, որին լսելիս օրիորդը վեր թռաւ, քանզի իր հայրն էր խօսողն: Եւ Քատրին արագօրէն պատահաւ ականջին փսփոսաց՝

— Աստուծոյ, սիրուն, ոչ մի բան չասես իսկ տարի մասին:

— Երբ դու կարողես — շարունակեց պ. Բիլէ — այնքան յաջողակօրէն հաշուել և կարգալ գերազանցելով զիւրի վարժապետին, որը դեռ ջորիի յամառութեամբ կարծում է թէ ինքը Սոլոմոն իմաստունն է. Ո՛չ, Անժ, բարի Աստուածն է որ առաջնորդում է մարդկանց իմ մօտ, և մի անգամ որ նրանք մտնում են իմ յարկի տակ, այնտեղ էլ կպչում մնում են որչափ որ Նա ինքը կամենում է:

Այս վստահեցուցիչ խօսքերով պատանին նրանց հետ տուն վերադարձաւ, բայց նա զգաց որ մի մեծ փոփոխութիւն կատարւել էր իրան մէջ: Նա կորցրել էր իրա ինքնավստահութիւնը, և այդ զիշեր նա շատ վատ քնեց: Նա լիչեց Ժիլպէռի գիրքը որը գրւած էր մասնաւորապէս առանձնաշնորհեալ դասակարգերին և նրանց գործած գեղձմանց դէմ, և իմասին ստրկութեան և վախկոտութեան զբանց կամալականութեանց ինքզինքին ենթարկողներին: Պատանին կարծում էր թէ ինքը սկսել էր այժմ այդ բաները առաւել ևս ըմբռնել և նա միտքը դրեց որ հետեւեալ առաւօտ շարունակէ զրքի ընթերցումը:

Հազիւ լուսացած էր, երբ նա վեր կացաւ և զիրքը առեց գնաց բակի մի անկիւնում նստեց պատահանի մ'առաջը որով նա կարող էր տեսնել օրիորդին: Նա սպասում էր անհամբեր որ Քատրինը երևէր: Բայց փոխանակ նրան նա մի ինչ որ օտարոտի անձի երևույթին պատահեց. Միշահասակ մի մարդ էր նա աւելի երկայն բարակ քան պատանին, բանաւորական շորերով՝ Անժին պէս, որ իր օրվայ աշխատանքը վերսկսելու համար սովորական հանդերձները ունէր

իր հազին:

Օտարականը վերևից նայում էր ուշադրութեամբ գրքին որ պատանին իր ձեռքի վրայ բաց բռնած կարդում էր: Անժ նշմարելով նրան մեծապէս զարմացաւ:

— Ամերիկեան հրատարակութիւնն է. մոմուայ անծանօթը բաց պատուհանի լեռնից, «Մարդու Ազատութեան և Ազգերի Անկախութեան մասին. Բօստոն 1788 թ».

Անժ Պիգու լսեց օտարական ընթերցողի արտասանութիւնը և աչքերը խօշոր մը բանալով ասի շատ նրան նայում էր:

— Այո, պարոն, ճիշտ այդպէս է ասեց պատանին:

— Դօկտօր Ժիլպէռի գործն է, հարցրեց օտարականը:

— Այո, պարոն, պատասխանեց Անժ քաղաքացի վարի կերպով՝ ոտքը կանգնելով մտածելով թէ անպատշաճ էր նստած մնալ ի տեղ և հանդէպ մի օտարականի, որին նա իրանից շատ բարձր մի մարդ էր համարում: Այդ ընդէին մի ուրիշ պատուհանի սիրուն և վարդազօյն մի գէմք գրաւեց նրա ուշադրութիւնը, Քաղրինն էր որ վերջապէս վար իջել էր և մի ինչ որ նշանացի ձևերով պատանուն մի բան էր ուզում ասել:

— Նստի՛ւ չեմ ել ցանկանում աչնքան հետաքրքրաւորնալ, իմ պարոն, ասեց օտարականը պատանուն: Բայց խնդրեմ հաճեցէք ասել ինձ թէ ո՞ւմ է պատակաւ նստած այդ գիրքը, և մատովը ցոյց էր տալիս բրօշիւրին:

Անժ Պիգու լսեց և վրայ էր թէ նա պատկանում էր Բիլէլին, բայց օրիորդը էլի նշանացի նրան լայնեց որ ասէ թէ իրան է պատկանում և նա վեհօրէն պատասխանեց՝

— Այո գիրքը իմն է, պարոն:

Օտարականը տեսնում էր միայն պատանին և գիրքը նրա ձեռքին, բայց նա սկսեց կտակածանօք ալսելն կողմ նայել, իսկ օրիորդը թռչունի մը արագութեամբը անհետացել էր:

— Զերն է ասեցիք:

— Այո, ուզում էք կարդալ. և նա սկսեց մի ինչ որ Լատիներէն խօսքեր արտաբերել:

— Լսիր, դեռատի բարեկամ, դու հազի՞դ ունեցած հանդերձներիդ համապատասխան մէկը չես երեւում, հետևաբար ես ստիպւած եմ յայտնել որ յանուն օրէնքի քեզ հսկողութեան տակ եմ առնում, ասեց օտարականը:

— Ի՛նձ, հսկողութեան տակ էք առնում, բացօրէն չեց պատանին:

Օտարականի հրամանին վրայ երկու տանտպետներ Բարիզի Ոստիկանութիւնից՝ յանկարծ աչնտեղ երեւացին, որոնք կարծես թէ գետնից բուսած լինէին:

— Այժմ տեղեկագիր պատրաստենք, ասեց օտարականը նրանց, մինչդեռ ոստիկաններից մինը Անժի ձեռքերը չլանով մը կապեց և նրա գիրքը զրաւեց, իսկ միւսն ալ պատուհանին մօտ մի երկար օղակին անցուց չլանին ծայրերը:

Պատանին ուզում էր դիմադրել, բայց աղջիկը նորից երևեց պատուհանից և անտեսանելիօրէն նշանակեց:

նացի հասկացրեց նրան թէ պէտքէր անձնատուր լի տեսնելուն պէս խոշոր ոստիւն մը գործելով ինքզինքը ներ: Եւ նա այնպիսի հեղօրէն հպատակեց նրանց որ պատին միւս կողմը գտաւ:

Թէ պաշտօնաւորը և թէ ոստիկանները զարմացած մնացին: Ուստի և նրանք, առանց կասկածելու, նրան աստիճանաւորը դուրս վագեց տանից. նա իր թեւին տակ թողցին տունը մտան և սեղանի մ'առաջ նստան մի փոքրիկ արկղիկ ունէր: Առանց խօսք մ'իսկ արտահայտել թէ երեք անձանթ և անկող հիւրերը ստանելու նա փախստականի լետեից ընկաւ խկոյն և իր հեռացել էին պատանու մօտից, երբ աղջիկը շտապող մարդիկը նրան հետեցին: Բայց նրանք երեքն էլ անկարող էին Անժի պէս պատերից և խրամների վրայով թռչելու, և ստիպւած էին կողմնակի ճանապարհներով գնալ: Եւ երբ, վերջապէս, նրանք ուղիղ պողոտայի վրայ հասան, գտան որ պատանին արդէն 500 քայլափոխով նրանցից առաջ էր ընկած՝ կոյճակի նման սլափալով դէպի մօտակայ անտառը, քառորդ մղոն հեռաւորութեամբ, ուր նա կը հասնէր քիչ ժամանակից:

— Զեռքերդ վեր բարձրացրու, Անժ: Նա գլուխն ալ ձեռքերին հետ վեր բարձրացնելով տեսաւ Քաղրինի գունատ, սփրթնած դէմքը: Նա իր ձեռքում մի դանակ ունէր:

Պատանին իր կրունկներին վրայ քիչ ալ բարձրանալով հասաւ պատուհանին, օրիորդը նրա ձեռքերը կապանքը կտրեց և դանակը նրան տալով ասեց որ այժմ ինքզինքը ազատէր օղակից՝ որուն կապված էր սաւ որ թշնամին նրան հասնելու հետամուտ էր, թէև այնքան ալ լուսալի չէր որ նա իր որսը ձեռք ձգէր, այսուամենայնիւ, պատանին կրկնապատկելով իր քայլերը, մի քանի րոպէ լետու, աչքի տեսութիւնից իսպառանհետ եղաւ:

Անժ Պիգուէն այժմ բոլորովին ազատ էր կրկին: — Ահա քեզ 40 ֆրանք, շարունակեց աղջիկը: Դու ընտիր սրունգներ ունիս, շտապիր փախչել և շուտով Բարիդ հասիւր դօկտօրին զգուշացնելու: Նա չկարողացաւ աւելի բան ասել, քանզի ոստիկանները կրկին երևացին այն րոպէին, երբ ոսկեւունէր և թռչում, էր 10 րոպէի միջոցին նա մի ժամուայ զրամը պատանու ոտքի մօտն ընկաւ, որին շտապող ճանապարհ էր կտրում: Բայց բնագոյով հասկանալով նա վեր առեց: Տասնապետներն իրենց աչքերին չէին որ վտանգից զերծ էր, նա կազնեց շուռչ քաշելու, անկարող ըմբռնելու գաղտնիքը թէ իրենց կապանակ էր անտառում թէ ոչ: մարդը ինչպէս այժմ ազատւած իրենց առաջ կանգնած էր: Բայց որպէս շան ամենափոքր շարժումը երեք օրուայ միջոցին այդքան անսպասելի դէպքեր նապաստակը պիտի անէր, Անժ Պիգուէն ոստիկաններ իմեանց յաջորդել էին:

Նա նապաստակի մը արագութիւնը և քամին ունէր և թռչում, էր 10 րոպէի միջոցին նա մի ժամուայ զրամը պատանու ոտքի մօտն ընկաւ, որին շտապող ճանապարհ էր կտրում: Բայց բնագոյով հասկանալով նա վեր առեց: Տասնապետներն իրենց աչքերին չէին որ վտանգից զերծ էր, նա կազնեց շուռչ քաշելու, անկարող ըմբռնելու գաղտնիքը թէ իրենց կապանակ էր անտառում թէ ոչ: մարդը ինչպէս այժմ ազատւած իրենց առաջ կանգնած էր: Բայց որպէս շան ամենափոքր շարժումը երեք օրուայ միջոցին այդքան անսպասելի դէպքեր նապաստակը պիտի անէր, Անժ Պիգուէն ոստիկաններ իմեանց յաջորդել էին:

Նա մէկ մը ձեռքը բռնած դանակին՝ մէկ մասնակէզրամին նայում էր ուշադրութեամբ:

— Ես պէտք է որ ժամանակ գտնեմ և ոսկին մանր դրամի վերածեմ որպէսզի մի սանտիմ տամ օրիորդ Քաղրինի դանակին համար, որովհետեւ վախճանում եմ զի մի գուցէ մեր բարեկամութիւնը ընդհատուի, բայց վնաս չունի, նա ինձ հրամայեց Բարիզ գնալ և ես ալ այդպէս պիտի անեմ, ասում էր նա ինքն իրան:

Ո՛ւր գտնուելը հաստատապէս որոշելուց յետո՛ւ նա ուղիղ գծով սկսաւ առաջ ընթանալ դէպի Բարի տանող մեծ պողոտային վրայ իջնելու համար:

V.

Թէ ԻնՉՈՒԻ ՈՍՏԻԿԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ՊԱՃՏՅՈՆԵԼՅ

Մ՛ԱԼ ԿԱՐ:

Այդ առաւօտ ժամը 6-ի ատենները մի ոստիկանութեան պաշտօնեայ երկու ոստիկանների հետ հասել էր Վիլլեո Քոթրուէ, ուր նրանք այցելեցին տղական ոստիկանապետին՝ տեղեկանալու թէ ո՞ւր բնակւում ագարակապան Բիլէն, նրա բնակարանից 500 քայլի վրայ տասնապետը, որպէս այդ դարու կէզինւորական դրութեամբ կազմակերպւած ոստիկան

թեան գիւղական պաշտօնեայք կոչւում էին, մի գիւղացու բանւորին նկատեց, որը արտերում աշխատում էր և նրանից հարցրեց հողատէրի անունը:

Գիւղացին քառորդ մղսն հեռաւորութեան վրայ ընթացող մի ձիաւորին մատնանիչ ցոյց տալով ասեց.

— Նա է որ մտիկ է տալիս գործին և ժամը 9-ից առաջ տուն վերադառնալու չէ, երբ նա գալիս է նախաճաշիկ անելու:

— Եթէ դու ցանկանում ես հաճելի դառնալ քո տիրոջ, վազիր նրան ասա՛ որ քաղաքից մի պարոն եկած է զինքը տեսնելու:

— Դուք ուզում էք ասել Պօկտօր Ժիլպէոն:

— Գնա՛ վազելով և այնպէս ասա՛:

Ագարակապետ Բիլէն այդ լուրը ստանալուն պէս ձին քշեց դէպի տուն, բայց երբ ներս մտաւ, սենեակում փոխանակ իր կալածատէրին տեսնելու, որին սպասում էր, միայն իր կնոջ գտաւ հոն՝ նստած մէջտեղում և զբաղւած մորթւած բադեր մաքրելու, այսպիսի գործի մը պահանջած ամեն զգուշութեամբ: Օրիորդ Քաղրին վերը իրա սենեակն էր կիւրակէ օրւայ համար պատրաստութիւն տեսնելու զբաղւած:

— Ո՞վ է ուզում ինձ, հարցրեց Բիլէ շէմքին վրայ կանգնած և իւր շուրջը նայելով:

— Ես, պատասխանեց մի խուպոտ ձայն նրա լետից:

Հողագործը յետ դառնալով նկատեց ոստիկանութեան պաշտօնեային և նրա երկու հետևորդներին:

— Ո՞վ էք դուք, պարոն, և ի՞նչ էք ուզում, հարցրեց նա երեք քայլ լետ-լետ գնալով:

— Այնչ, պատասխանեց անձանօթը, խուզարկու թիւն մը պիտի կատարենք ձեր տան մէջ, այդ քոյրը, և ուրիշ ոչ մի բան:

— Խուզարկութիւն մը իմ տնում, բացականչեց տանտէրը ակնարկ մը ձգելով իր հրացանին վրայ ու լցած և պտտրաստ պտտին կախած էր: Ազգային ժողովը գումարակուց լետոյ, շարունակեց նա, ես կարծում էի որ ոչ մի պարկեշտ քաղաքացի այլևս պիտի չենթարկէր կամայականութեանց, որոնք մի ուրիշ դարի լատուկ են: Ասացէք խնդրեմ, դուք ինչ էք ուզում մի խաղաղ, լոյեալ մարդուց:

Բոլոր աշխարհի ոստիկանները մէկը միւսին համաման են իրենց ձեռքը ընկած զոհերի հարցումներին ոչ մի պատասխան չը տալու մասին: Ոմանք երբեմն կը ցաւակցին նրանց երկաթէ շղթաները ձեռքերին անցկացնելիս, նրանց խուզարկելիս կամ երկըկապեն ու կըկաշկանդեն, սակայն այդ տեսակի մարդիկը այնչափ առաւել վտանգաւոր են, որքան նրանք բարեփոխ լինել կը թւին: Հողագործ Բիլէի վրայ ուղարկւածը այն կեղծաւորների դատարկագից էր, որոնք իրենց աչքում արցունք մը սնին իրենց ճիրաններու բռնած որսին համար, բայց երբէք ձեռքերնին ազոր չեն պահում այդ արցունքը իսկոյն և եթ ջնջուլու:

Հասաչանք մ'արձակելով այս մարդը ձեռք մի նշան ալ եց իւր արբանեակներին, որոնք լարձակուցին Բիլէի վրայ, բայց նա դէպի պատը սլացաւ առնուլու հրացանը: Սակայն նրա ձեռքը կրկնակի վտանգաւոր գէնքը բռնելուց արգելիցին երկու քնքուշ բազուկները սոսկումից զօրաւոր դարձած և աղերսանօք ան-

յները սոսկումից զօրաւոր դարձած և աղերսանօք անյաղթելի եղող մի անձնաւորութեան -- դա Քաթրինն էր որ ճիշտ պահանջած վայրկեանին վրայ հասել էր իր հայրը արդարութեան դէմ ըմբոստանալու ոճիրից ազատելու:

Այս առաջի փորձից լետոյ Բիլէ այլևս ոչ մի դիմագրութիւն էլ չարեց:

Ոստիկանապետը հրամայեց բանտարկել նրանց առժամապէս մի սենեակում. Քատրինը փակեցին ստորին լարկի մի խուցում, իսկ խահանոցում ազատ իբր անվնաս մի արարածի՝ թողեցին տիկին Բիլէին:

Այսպէս բերդը առնւած լինելով՝ ոստիկանները սկսեցին քունջ ու բուռնաղ իրենց խուզարկութիւնը կատարել:

— Ի՞նչ էք տնում, պոռաց հողագործը զայրագին՝ նկատելով բանալիի ծակից ինչ որ կատարւում էր իրա աչքերի առաջ իր սեփական տնում:

— Մի բան ենք փնտռում, ասեց պաշտօնեան, որին, ինչպէս տեսնում ես, չենք կարողանում գտնել:

— Բայց դուք կարող էք գողեր, աւազակներ և սրիկայներ լինել, աղաղակեց բանտարկեալը կատաղութիւնից ճալթելու աստիճանի հասած:

— Ա՛հ, բայց դուք մեզ անպատուում էք պարոն, պատասխանեց մի ոստիկան, որովհետև մենք ձեզ նման պարկեշտ մարդիկ ենք, միայն թէ մենք թագաւորից ռոճիկ ենք ստանում և պարտինք նրա հրամաններին հնազանդ գտնել:

— Ուրեմն նորին վեհափառութիւնն է որ հրամայում է, ասեց հողագործը հեգնօրէն, Լուի XVI թա-

գաւարը հրամաններ է արձակում տունս մտնելու, որն
գուկներս կօտրատելու և ամեն բան տակն ու վրայ
նելու: Երբ անցեալ տարի սովը այնքան սոսկալի էր
որ մենք մտածում էինք մեր ձկերին ուտել. երբ, իբր
երկու տարի առաջ. Յուլիս 10 ին, սարսափելի կա-
կուտի տեղատարափը մեր ցորենի արտերը յարգանոց
վերածեց. նորին վեհափառութիւնը մեզ մտքովն ան-
գամ չանցկացրեց, ինչ է պատահել, ուրեմն, իմ ագա-
րակում այժմ, որ առիթ է դարձել նրան մեզ յատկա-
պէս լիշխու, քանի որ նա ոչ մեզ տեսած է և ոչ
էլ ճանաչում է:

— Խնդրեմ, ներողամիտ եղէք, ասեց պաշտօն-
եայն, սենեակի դուռը կիսովի բաց անելով և զգուշու-
թեամբ խուզարկութեան մի հրամանագիր ցոյց տալով
որին ոստիկանութեան նախարարը տւել էր և որը սկի-
սում էր սովորական «Յանուս թագաւորին» խօսքերով
նորին վեհափառութիւնը լսել է ձեր մասին, ծերունի
թէ և անհատկէս ձեզ չի ճանաչում, ոտնակոխ մի
նէք այն պատիւը որ նա ձեզ արել է և հրամայել
մատուցանել ձեզ իր անունով: Եւ քաղաքավարի կերպով
զլուխ տալով և բարեկամական նախաձեռնով մը նա գո-
ւր կրկին փոկեց և շարունակեց իր գործը:

Ինչէն լսեց և սկսեց արագօրէն սենեակում վե-
րա քայլելու. նա զգաց որ ինքը այդ մարդկանց հրա-
մանին տակ, էր այժմ և խուզարկումը լոկ մնջիկ շո-
րունակեց: Թւում էր որ այս մարդիկ երկնից ին-
կարճ վար ընկել էին, նրանց ոչ ոք չէր տեսել բաց
աշխատաւորից, որը նրանց ցոյց էր տւել ճանապարհ-
գէտի ագարակի տունը: Բակում շուները չէին հաշ-
-

ուրեմն արշաւանքի գլխաւոր ղեկավարը մի ճարպիկ
մարդ պէտք էր լինել և սա առաջին անգամը չէր որ
նա այս տեսակ գործի վրայ էր:

Ինչէն լսում էր իրա աղջկան հեծկլտանքը վե-
րևի սենեակում, և նա լիշեց ակամայ սիրուն հրեշտակի
մարգարէական խօսքերը, քանզի այժմ կատարելապէս
համոզւած էր ծերունի որ խուզարկութեան պատճառ-
էր դարձել դժգոսօրի գիրքը:

Ժամը 9 զարկեց և ագարակապետը լսում էր իր
բանուորների ոտաց աղմուկը. նա սկսեց մտածել թէ
այժմ ոստիկանների հետ մի որևէ ընդհանրում պատա-
հելիս նա կարող էր փաստաբար իր մարդկանց վրայ
լոյս դնել: Եւ այս խորհրդածութիւնը նրա սառած
արիւնը իրա երակներում եռացրեց: Նա այլևս կարող չէր
երկար համբերել այս բանութեան և նա կատաղօրէն
դռան այնպիսի մի ուժգին հարած տւեց որ քիչ էր
մնացել ամբողջովին տեղահան տնէր:

Ոստիկաններից մինը բաց արեց դուռը և դէմ
սա դէմ գտնւեց զայրացած գիւղացու հետ, որը խեղ-
տակնու վրայութեան հփկու բռնեցը ցոյց տալով պո-
ռաց.

— Բայց բանը կարճ կապելու համար, ասացէք
խնդրեմ, ինչ է ձեր որոնածը, շուտ ասացէք աստ թէ
ոչ, կերգնում յանուն Աստուծոյ որ այստեղից դուրս
սող չէք ելելու:

Հփկու բռնուրների երևումը ոստիկանների ու-
շագրութիւնից չէր վրիպել, և նրանք համոզեցին որ
թէ ցիցը փրթելու լինէր իրենց բանը պրծել էր: Ուս-
տիկն պաշտօնեան խոհեմութիւն համարեց անուշ տեղը

կապել և հողագործին ուղերով իր աչքերը ասեց,

— Թողէք ուրեմն, ձեզ ասեմ, պարոն Բիլէ, որ թէպէտև կարգ ու կանոնին բոլորովին հակառակ եզրծում ձեզ հետ խօսելով այս մասին, մենք փնտռու ենք մի փնասակար հրատարկութիւն, գրգռիչ գիրքը՝ որին Արքունի զրաքննիչները խստիւ արգել տակ են առած:

— Գիրք մը կարդալ չըգիտցող մի հողագործ տան մէջ, բացականչեց ծերուկը ոտքը գետին զարնելով:

— Դրանում ինչ զարմանալու բան կալ, քանի որ հեղինակը ձեր բարեկամն է և ձեզ էլ մի օրինակ ուղարկել է:

— Ես դօկտօր Ժիլպէռի ոչ թէ բարեկամը, այլ խոնարհ ծառան եմ, պատասխանեց Բիլէ, նրա բարեկամ լինելը մի շատ մեծ պատիւ և բաղտաւորութիւն կրինէր ինձ պէս խեղճ գիւղացի մարդուն համար:

Այս չմտածուած պատասխանովը հողագործը արդէն մատնել էր ինքըզինքը՝ խոտովանելով որ ինքն ոչ միայն ճանաչում էր Ժիլպէռին այլ նաև սիրում մեծարում էր նրան՝ որ արգելած գրքի հեղինակն է և օրէնքի պաշտօնեան լիովին վստահ եղած իր գործ յաջողութեանը մասին, մօտեցաւ գիւղացուն և բարկամօրէն ձեռքը նրա ուսին վրայ դնելով ասաց՝

— Դուք, պարոն, կատուն տօպրակից դուր թողեցիք, դուք առաջինը եղաք որ տուեցիք Ժիլպէռ անունը, որին մենք զգուշանում էինք յայտնելու:

— Այդպէս է, մոմօաց հողագործը, ասացէք ինչ դուք կը գաղարեկէք տունս տակնուվրայ անելուց, ել

ես ձեզ ասէի թէ դուք քրտեղ կարող էք գտնել գիրքը:

— Իհարկէ, պատասխանեց գլխաւորը իր ընկերներին նշանացի բան մ'ասելով, քանի որ խուզարկութիւնը մենք միայն այդ գրքին համար ենք անում, միայն թէ չասէք որ մի օրինակ ունիք այստեղ, մինչդեռ մենք գիտենք որ տասնեակ օրինակներ կան ձեր մօտ:

— Երգվում եմ, պարոն ոստիկանապետ, որ մի օրինակ ունիմ ես միայն:

— Մենք այդ պէտք է որ ստուգենք ամենանուրբ խուզարկութեամբ, պարոն Բիլէ, միայն դուք հինգ ընդէս ալ համբերութիւն ունեցէք: Մենք պարզապէս արդարութեան և օրէնքի խեղճ պաշտօնեաներն ենք, մեզանից աւելի մեծերին հրամաններին և հրաժանդներին ենթակալ, և մենք վստահ ենք որ դուք թող ախտի չտաք ձեզ ընդգիմանալու պատաւօր մարդկանց, որոնք ցանկանում են կատարել իրենց պարտականութիւնը, որովհետև այսպիսիներ կեանքի ամեն շրջանում ալ կան: Այսպէս խօսեց պաշտօնեան, նա իր ոտքին տեղ արել էր և գիտէր թէ ինչպէս խօսելու էր գիւղացուն հետ:

— Շատ լաւ, շարունակեցէք ուրեմն, բայց խնդրեմ, շուտով պրծէք, ասեց տանտէրը, կոնակը արհամարանօք նրանց դարձնելով: Ոստիկաններից մինը սենեակի դուռը նորից փակեց մեղմութեամբ և կղպեց Բիլէ կրկին իր բանտումն էր:

Այժմ խուզարկողները աւելի վստահօրէն սկսեցին շարունակել իրենց գործը: Երեքը մէկանց քրքրում

էին բոլոր թղթերը, գրքերը և հանգերձեղէնները Զանկարծ նրանք սնտուկի մը յատակին լաթերի մէջ փաթաթեալ մի արկղիկ գտան, որը երկաթէ ձողերու ամրացրած էր. պաշտօնեան այդ առարկայի վրայ յոր ձախեց իսկոյն, որպէս զիշակեր գազանը յարձակուաւ է իր որսի վրայ. գրա երեսօթից, ձեռք, բուրմուռ քից և ամփոփեալ տեղից՝ նա իսկոյն և եթ գուշակել կարողացաւ որ փնտռած բանը արդէն գտնուել էր, և նա շուտով իր վերարկուի տակ աներեսօթացիէն նրան և իր ստորադասեալներին նշանացի հասկացրեց որ իրենց պաշտօնը աւարտած էր: Այդ միջոցին արդէն հողագործի համբերութիւնը գազաթնակէտին հասել էր:

— Լսեցէք, գոռաց նա, դուք չէք կարող գտնել ձեր փնտռածը. մինչև որ ես ինքս չտեսմ ձեզ նրա տեղը. հարկ չէ որ դուք տունս-տեղս այդպէս անխնայ կերպով տակնուվրայ անէք և իրերը փչացնէք. ես դաւադիր մը չեմ, խելքերնիդ զլուխնիդ հաւաքեցէք և վերադառնալէ քան իսկ անհետք տեսնուի, ապա թէ ոչ, երկինք վկայ Բարիք կը գնում և գանգատ կը տամ թագաւորին Ազգային Ժողովին և Ժողովուրդին:

Այդ ժամանակները գեռ թագաւորի պատիւը ու յարգը ընկած չէր հասարակութեան աչքում:

— Այո, սիրելի Պ. Բիլէ մենք լսում ենք քեզ և պատրաստ ենք քո գերազանց առարկութեանց հաւանել. Այժմ արի մեզ տոտ այն գիրքը ուր է, և որովհետեւ մենք այժմ բոլորովին համոզուած ենք որ դու միայն մի օրինակ ունիս դրանից՝ այդ մինը կառնենք և կերթանք:

— Շատ աղէկ, գիրքը մի պատանու մօտին է, որին նա այս առաւօտ բարեկամներից մէկուն պիտի տանէր, ասեց հողագործը գոհ որ գրանով էլ բանը պիտի վերջանար:

— Այդ պարկեշտ տղուն անունը ինչ է, հարցրեց պաշտօնեան շտապով:

— Անժ Պիտու, նա խեղճ որբուկ մ'է որին ես տունս տուի խղճալով. նա գրքի բովանդակութիւնից ոչ մի բան չի իմանում:

— Շատ շնորհակալ եմ, ազնիւ Պ. Բիլէ, ասեց պաշտօնեան շորեղէնները կրկին սնդուկին մէջ նետելով ու կափարիչը գոցելով. Ուր է այդ բարի տղան:

— Կարծում եմ որ ես նրան տեսայ բանջարանոցում, երբ տուն էի գալիս այս առաւօտ. գնացէք և գիրքը առէք նրանից, բայց խնդրեմ մի նեղացնէք նրան:

— Նեղացնել, ո՛հ, պարոն, միթէ չէք գիտեր որ մենք մի ճանճին անգամ նեղութիւն տալ չենք սիրում:

Նրանք երեքով գնացին պտրտէզ այն ուղղութեամբ՝ որտեղ նրանք արդէն Անժին պատահել էին, որպէս պատմեցինք վերևում: Քաթրինը լսել էր գրքի, նրա հեղինակի և խուզարկութեան հրամանագրի մասին և փութացել էր վտանգաւոր պամֆլէթի անմեղ ընթերցողին ճիշտ ժամանակին ազատել:

Ոստիկանների կրկնակի նպատակն ու գործը այսպէս արդէն կատարած և վերջացած լինելով՝ աշտանաքի հրամանատարը շատ ուրախ էր այդ պատընակին տակ տնից հեռանալու. նրանք հալածել էին

եակից դուրս վազելու, նա գգուշութեամբ քայլում էր
և աշնայէս էր ցոյց տալիս, իբր թէ միւսնայն տեղը կե-
նալ չէր ցանկանում. և սակայն դժկամակ կերպով էր
նայում նա տակնուվրա եղած կահկարասներուն
մէջ տեղ թափուած իրերի վրայ:

— Կարծեօքս նրանք գիրքը տարած կլինին, հա-
ջարցրեց գիւղացին:

— Հաւանօրէն, բայց Անժին նրանք բռնել չե-
կարողացած լինել, քանի որ կծիկը դրաւ, փախաւ, պա-
տասխանեց բանօրներէից մինը, եթէ նրանք հեռու
էին նրան, պէտք է որ այժմ Կարօլի կամ Վօսիէն
մօտերը հասած լինէին:

— Ստանան թող տանի նրանց, խեղճ տղա
նրա այդ բոլոր քաշածին պատճառը ես եմ, ասու-
մի՛նք ցաւագին:

— Ո՛հ, հայր իմ, նրա մասին երբէք հոգ մ'ա-
նել. մենք թող մեր վրայ խորհենք, Անժ Պիտուն ա-
յժմ արդէն մի որեւէ տեղ ապահովութիւն գտած կլինի
բայց տեսէք այս ի՜նչ խառնաշփոթութիւն է որ տի-
րում է այստեղ, նկատեցէք մայրիկ:

— Նրանք ստոր աւազակներ են եղել, ասեց տի-
կին Պիտուն, մինչև անգամ իմ ճերմակեղէններին է-
ջեն խնայել:

— Տեսնենք արդեօք ձեռք տւել են նրանք մի-
բանի որ ինձ համար այնքան թանկագին է. բացօթեան
չեց հողագործը, դէպի այն սնգուկը գիմելով և խառ-
նափնթոր նրանում զետեղուած շորերը իրար տալով
աշնան չգտնելով սակայն այն ինչ որ պաշտօնե-
արդէն վերցրել տարել էր: Բայց այս անկարելի

պողաց նա յուզուած ու զայրագին:

— Ի՞նչ ես փնտռում, հայրիկ, հարցրեց օրիորդը
տեսնելով որ իր հայրը վրդովուած ասդին — անդին նա-
յում էր:

— Տեսէք, նայեցէք, փնտռեցէք, արդեօք դուք կա-
նոյք էք գտնել բանը... արկղիկը, ասում եմ ձեզ, որովհետեւ
հէնց այն էր, որին փնտռում էին այդ լիւր աւազակ-
ները, բղաւեց ծերունին յաստատօրէն:

— Դօկտոր փիլպէսին արկղիկը. հարցրեց տի-
կին Բիլէ, ինքն ալ չափազանց վրդովուած:

— Այո՛, այն թանկագին աւանդը, գոչեց հողա-
գործը, երկու ձեռներով գլուխը բռնած և ցաւագին
նայուածքով:

— Դուք ինձ սարսափեցնում էք, հայր իմ, ա-
նց օրիորդը:

— Ո՛հ թշուառութեանս, աղաղակեց մարդը կա-
տաղած, ախ, ես որչափ լիմար եմ, որ մինչև իսկ չէի
մտածում այդ մասին այն ատեն, արկղիկը բոլորովին
մոքովս ալ չանցաւ, ո՛հ ինչ պիտի ասէ դօկտորը այժմ,
ինչ պիտի մտածէ նա. այո՛, նա իրաւունք ունի ինձ
մի մատնիչ, մի վտտահոգի, մի անարժան, ոչինչ մարդ
անւանելու:

— Ո՛հ, Աստուած իմ, արդեօք ինչ կտր նորա-
յում, հայրիկ:

— Զգիտեմ, բայց դրա համար ես իմ կեանքովս
պատասխանատու եղալ դօկտորին և ես պէտք էր որ
այնտեղ չգտնելով սակայն այն ինչ որ պաշտօնե-
արդէն վերցրել տարել էր: Բայց այս անկարելի
աղջիկ սարսափած մի կողմ փախան:

— Զիս, ձիս բերէք շուտով, բղաւում էր հոգաբորժը ինքնիրան կորցրած, ես պէտքէ որ ալդ բանը Դօկտօրին իմաց տամ, նա անպատճառ գիտենալու է ալդ բանը, ինչ կուզի թող լինի:

— Լաւ, հայրիկ, հանդարտուիր, մի բիչ սիրտ արեց օրիորդ Քաթրին ասելու, Պիտուին ես արդէ ասեցի որ գնա իմաց տալ Դօկտօրին:

— Բարի, բայց ոչ, օգուտը ինչէ, ինչպէս կարող ես նա հետեւակ լինելով նրան լուր հասցնել ժամանակին: Ես ինքս պէտք է որ Բարիդ գնամ: Չկարդացել նրա նամակում որ ինքը Բարիդ պիտի գնար. Զիս բերէք շուտ, շուտ:

— Եւ մեզ, հայրիկ, թողնելու ես սուսկումներով մէջ:

— Ես պէտք է որ գնամ, աղջիկս, աղաղակեալ հոգաբորժը փղձկած սրտով և համբուրելով Քատրինը Դօկտօրը ինչ ասել է «Եթէ երբէք դու կորսնցնել ինիս ալդ տուփը, կամ երբէք գողանան դրան, պարտիս անմիջապէս և առանց յապաղելու գալ, իմաց տալ. ուր որ ալ ես լինեմ Բիլէ, և ոչ մի քեզ չարգելէ, թեկուզ ալ մարդկային կեանք իսկ լինի»:

— Տէր Աստուած, տրդեօք դրա միջին ինչ կար

— Ես ալդ մասին ոչ մի տեղեկութիւն չունիմ միայն թէ սա գիտեմ որ իմ հոգատարութեանը լանջն առնած էր ալդ արկղիկը և թէ ես թող տուցի որ աստեղեկները իսկեմ դրան. բայց ահա իմ նժուղը ես Քօլէ ժուլ կը տեղեկանամ որդուցը թէ ուր է իր հայրը:

Եւ մի վերջին անգամ համբուրելով իր կինը աղջիկը՝ հոգաբորժ Բիլէն ձին հեծնելուն պէս սկսած քառասմբակ սլանալ դէպի մայրաքաղաքը:

VI.

ՃԱՆԱԳԱՐՀԻՆ.

Անժ Պիտուն աշխարհի երկու ամենագորեղ զգացումներէց-սէր և երկիւղ—մղած գնում էր: Սարսափը ստիպում էր նրան զգուշ լինել, զի մի գուց ձերբակալէր, և գանակոծութեան ենթարկէր, իսկ սէրը մի գեղանի աղջկան լեզուով նրան հրամայել էր շուտով Բարիդ հասնիլ: Եւ այս կրկնակի խթաններէց մղած թռչում սլանում էր նա քան թէ վազում:

Բնութիւնը և անսխալ է և ամենակարող. որ օգտակար էին պատանու երկար սրունքները, այնքան անշնորհք պարելիս, և արագաշարժ ոտքերը, որոնցով նա քամու պէս աւելում էր երկիրը, թէպէտեւ նրա ոիրաը սարսափահար եղած՝ վայրկենին երեք էր փոխում: Շարնի դերակոծմը իր քնքոշ ստներով և միակ սրունքներով անընդունակ և անկարող էր բոլորովին մի այնպիսի զարծ կատարելու:

Մի ժամայ ընթացքում պատանի Անժը չորս կէս մղոն տեղ էր կտրել, գրեթէ որչափ մի լաւ ձիւց պիտի պահանջէր ընթանալ Խորլա քաղերով. նա աստեղեկ նայեց, ճանապարհին ոչ մի բան չէր երևում: Եւ նայեց առաջ և մի քանի կանանց միայն տեսաւ:

Քաջալերւած նա ճամբի եզերքին մի հողաբերդի վրայ նետեց և հանգչեցաւ: Դեղեցիկ ծաղկանց բուրմունքը նրան չէր կարողանում մոռացութեան տալ տիկին Բիլէյի պատրաստած խոզի տա-

սակածը ֆունդուկէսանոց հացի նկանակի մը վրա դրած, որ օրիորդ Քաթրինը ամեն անգամ ճաշին նրա համար մի կողմ էր դնում: Ամբողջ Փրանսիան զրա կէսին չափ լաւ հացի կարօտն էր քաշում, այնքան թանգութիւն էր, որ լիշատակելի է այն ատեններին մնացած և յաճախ կրկնուած ասացածքը Դքսուհի Բոլինեաքի՝ «խեղճ, քաղցած ժողովուրդը թո՛ղ կարկանդակ ունէ»:

Անժ Պիտուէն մտածեց ինքնիրան որ օրիորդ Քաթրին աշխարհի ամենասուտաձեռն արարածն էր, Բիլէյի ագարակն էլ ամենաբարձաւած տեղը երկրի վրայ: Եւ նա հրաժեշտի վերջին նայւածք մ'ուղղեց — ինչպէս որ աշխարհիք ատենօք Յորդանանը անցնելիս դէպ Արևելք նայում էին — դէպի այն կողմ ուր Բիլէյի խոհանոցի պտուկներից բուրած անուշահոտութիւնը ախորժակ էր գոգոռում:

Նա հառաչեց, ոտքի կանգնեց և նորից ճանապարհ ընկաւ և մի քանի ժամ ալ շարունակելով ճամբան Դամարգի աւանը հասաւ: Յանկարծ նա սուր լսողութեամբը գետնի վրայ ձիու մը ոտքերի թնձիւնի արձագանքը լսել թւեց: Նա հազիւ թէ եղբայր կացրել էր որ ձիաւորը քառասո՛քակ արշավում էր երբ իրանից չորս հարիւր քայլափոխի հեռաւորութեամբ վրա երևեց ան: Երկիւղը նորից տիրապետեց պատանի սիրտը և ստիպեց նրան էլի նախկին արագութեամբ հասցնել իր սրունգների շարժումը:

Առանց մտածելու, յետ նայելու կամ իր վախճածկել ջանալու, Անժ խրամի միւս կողմը անցնելու գէպի Էրմանօնվիլի անտառները մտաւ: Նա այնտեղ ծանօթ չէր, բայց նա մի քանի հսկայ ծառեր տեսն

ով հետևացրեց որ, եթէ դրանք անտառի մը եզերքումն էին, ինքը ազատուած էր:

Այս անգամիս նա արագօտն մի ձիու հետ գործունէր և Անժ Պիտուէի ոտքերը թռչնոյ թևերի դարձան:

Նա նետի նման սլանում էր միևնույն ատենը ուսերի վրայովը յետև նայելով, և նրա սիրտը սկսեց ուժգին բաբախել, երբ նկատեց որ ձիաւորը ևս խրամը թռչելով միւս կողմի վրայ էր գտնուում:

Այժմ խեղճ պատանու համար ալ ոչ մի տարակոյս չէր մնացել որ ձիաւորը նրա յետևից էր ընկած, Անժը ևս առաւել սաստկացրեց իւր արագութիւնը և ալիւս յետևէլ չէր նայում, ոչ մի լուպէ չկորսնցնելու համար:

Բայց նժոյգը ակնթարթի մը մէջ հասաւ վախճանականի մօտ և Անժ Պիտուէ որոշակի լսեց որ ձիաւորը նրան իր անունովը կանչում էր: Նա ստորստփահար ուղեց վախչել, բայց ձիաւորը նրան մտրակի հարուածով տալով քայտկանչում էր նրա ականջին ծանօթ մի խոսքով —

— Գժէկ, ես, Ինչ, Անժ Պիտուէ, թէ ուխտել ես իմ ժողովուրդը (ձիուն անունը) ճաթեցնել:

Այս խօսքերը փախտական աղայի երկիւղը բողբոջին փարտոտեցին և նա այժմ ուրախութիւնից ուրում պոռաց:

— Ահ, այդ դուք է՛ք, Պ. Բիլէ, և նա հոգնաթիւնից ուժասպառ եղած խոտերուն մէջ կոնտիկն վրա գետինը ընկաւ: Բայց նա շուտով ելաւ նստեց, ինչպէս հողագործը իր փրփուրի մէջ շաղախւած նրա ղը կասեցուց իր վազքից:

— Ո՛հ, իմ բարի տէրս, կակազում էր պատանին, այդ որպիսի մեծ ազնուութիւն է, որ դուք ինքեանիցս էք եկել, երգւում եմ որ ես կրկին, յետ պիտի դառնայի ձեր ազարակը՝ օրիորդ Քաթրինն ինձ ընծայած երկու ոսկին սպառելուց յետոյ, բայց այժմ որ դուք ինձ հաստք, ահա այս դեղին ոսկիները, խնդրեմ վեր առէք, զի ձերն է և տուն վերադառնանք։

— Ստանի ձագ, բղաւեց հողագործը չափազանց ուրախացած իր արած գիւտի մասին, դրանք վրայ մտածելու ժամանակը չէ հիմա, դու ինձ այն աս, ինչ եղան գամբռնէրը։

— Գամբռնէրը, կրկնեց Անտ չհասկանալով թնա ինչ էր ուզում հարցրած լինել նրանից այդ խօսքով։

— Այն սևազգեստ շուները, ասեց Բիլէ, եթէ հասկանում ես դու այժմ թէ որոնց մասին եմ հարցնում։

— Հա, այժմ հասկացայ, բայց ես այնքան էլ միմարը չէի որ սպասէի նրանից ինձ հասնելուն։

— Բրաւօ, ուրեմն օձիքդ ազատեցիր, հէ։

— Կարող եմ պարծենալ որ աջողեցայ սքանչելիօրէն։

— Բայց որ այդպէս է, հէր, ուրեմն, վազուէիր դու դեռ։

— Ես կարծեցի որ դուք նրանց իմբապետն էիք և ձիաւորած հալածում էիք ինձ։

— Արի, արի տեսնեմ, դու իմ կարծածին չափ մի անճարակ — ապուշը չես եղեր. քանի որ ճանապարհ թափուր է շուտ ցատկիւր ձիուս քամակը և քշեմ երթանք, Կամարտին հասնինք, այնտեղ Լֆրանգի մօտ

ես ուզում եմ ձիս փոխել, որովհետեւ Ժովիալը լափ բանից արծաւ, յետոյ կըքշենք դէպի Բարիք։

— Բայց ես Բարիքում ինչով կարող եմ օգտակար լինել ձեզ, այդ ես չեմ հասկանում։

— Ընդհակառակը, դու ինձ կարող ես շատ լաւ ծառայութիւն մատուցանել այնտեղ, քանզի խոշոր բռունցներ ունիս և ես քեզ ասում եմ որ մայրաքաղաքում ցիցը այժմ փրթած է և մարդիկ միմեանց դրօշմում են արգէն։

Պատանին հողագործի այս խօսքերը այնքան էլ քաջալերական չգտնելով իրեն համար, տարակուսած մնացել էր, երբ Բիլէ իր հօգու բազուկով նրան պարկ մը ալիւրի պէս վեր բարձրացնելով ձիան յետևի մասին վրայ նստեցրեց և ժովիալը այժմ այնքան զլւարթօրէն գնում էր որ նրանք կէս ժամ չանցած Կամարգի մօտ էին։

Հողագործը ձին քշեց կողմնակի ճանապարհով ուղակի հայր Լֆրանգի ագարակը, ուր նա ձին և պատանին թողնելով՝ շտապով խոհանոցը մտաւ։ Ծերուկը դուրս ելնելու վրայ լինելով կօշիկները հագնում էր։

— Շուտ, շուտ, հինաւուրց ընկեր, ամենաընտիր ձիդ, պուսաց Բիլէ առանց սովորական ողջոյնը տալու։

— Ահա Մաճին, ազնիւ կենդանին հէնց նոր թամբեցին, ես պիտի գնայի։

— Աքանչելի է, միայն թող քեզ ասեմ կանխօրէն որ նա շատ հաւանական է իմ տակին իր վերջին շուենը փչի այսօր։

— Հէր, ես այդ ցանկանում եմ զիտենալ։

— Որովհետեւ ես այս երեկոյ պէտք է որ ան-

պատճառ Բարիդ մտնեմ, ասեց Բիլէ Մասօնական ստի-
պողական վտանգի նշանը անելով նրան իր ձեռքովը:

— Աւրեմն թող մատաղ լինի քեզ, պատասխա-
սեց Լ. Ֆրանսէ Զողազործը, բայց ծովիսլը ինձ պիտի տա:

— Ամենայն սիրով:

— Գաւաթ մը գինի չե՞ս ուզեր:

— Այո, բայց մէկի տեղը երկուքը բեր, մի պար-
կեշտ տղայ ունիմ հետս որ հոգնած է վազելուց, նը-
րան էլ քիչ մը ուտելիք տուր: Տասն վայրկեանի մէ-
կէ հինաւորաց բարեկամները մի շիշ գինի դարձակեցին
խոսք Անտ Պիտուէ ալ երկուքուկէս ֆունտանոց նկանա-
մը համեղ խոզապուխտով կուլ տւեց, զրանից յետոյ ա-
խոտապանը՝ մի ագնիւ հագի՝ նրան խուրձ մը փա-
փուկ խոտի վրայ հանգչեցրեց, իբր թէ նա էլ իրա սի-
րելի ձիերից մինը լինէր: Գինու երրորդ շիշից պատա-
նին ալ մի գաւաթ բաժինք ստացաւ: Եւսպէս լաւ մը
ճաշած և աւելի լաւ խմած ու թաւալած՝ նա բոլորը
վին կազդուրեց: Քիչ մը յետոյ Բիլէ և Պիտու սիրուն
ու հովու Մաճիի քամակին նստած Բարիդի ճամբա-
րունեցին:

VII.

ԱՌԱՋԻՆ ԱՐԻՒՆԸ

Գիշերը բաւականի թանձրացած էր երբ մի
երկու ճանապարհորդները հասան Լաւիլէթ, — արւարձա-
մը ի Բարիդ: Կրակի ահեղ բոց մը պարզւեց նրանց

աջը: Բիլէ մոտովը ցոյց տւեց իր ընկերին այդ տե-
սարանը:

— Զօրքեր են որ այնտեղ բանակ են դրել, ա-
սեց Անտ Պիտուէ: Չե՞ս տեսնում, և նրանք կրակ են
փռել, այստեղ այնքան տլ շատ չեն, բայց հոն աւելի
բազմաթիւ պէտքէ լինին:

Իսկապէս աւելի ուշադրութեամբ աջ կողմը
նայելով հալը Բիլէ նկատեց սև ջոկատներ, հետևակ
և ձիաւոր, շուքին մէջ Սէն—Տընիի դաշտում. նրանց
զէնքերը փայլում էին գիշերային մթութեան մէջ ա-
ղօտ աստղերի նման,

Անտ Պիտուէ իր նախկին անտառային շրջագա-
լութիւններից վարժւած՝ գիշերային խաւարում ամէն
բան որոշ տեսնելու, ցոյց տւեց խոշոր թնթանօթները
իր տիրոջ:

— Հօ, հօ, մոմուաց հողագործը, այտեղ նոր տե-
սարաններ են բացւում աչքիս առաջ. տես այնտեղ կայ-
ծերին ու բոցերին, որդեակ:

— Այո, տուն մ'է որ այրւում է, ահա թուջող
կայծերը:

Մաճին կանգ առեց. Բիլէ վար ցաւակեց և մօ-
տենալով խմբակ մի զինւորների զեղին ու կապուտ հա-
մազգեստով, որոնք ճանապարհի կողքին տնկւած ծա-
ռերի տակին տեղաւորւած էին, հարցրեց՝

— Ընկերներ կարող էք ասել ինձ թէ Բարիդում
ինչ կայ, ինչ չկայ:

Զինւորները Գերմաներէն լեզուով հայհուցին
նրան ի պատասխանի:

— Ինչ են խօսում այդ ճիւղները, հարցրեց
գիւղացին Անտից:

— Որչափ որ ես կարողացայ այդ հասկանալ Լա տիներէն չէ խոսածնին, ասաց պատանին սփրթնած:

— Յիմարը ես էի որ Կալսերականներէն (Աւստրիական թնթանօթածիգներ) բան հարցուցի, ասեց Բիլէ վարանած դեռ փողոցի միջին կանգնած:

— Ճամբադ գնա՛, ասեց մի սպայ, տուաջ գալով և շուտ էլ շարժւիր, եթէ ոչ...

— Ներեցէք Պ. օֆիցեր, ես ուզում եմ Բարիկ մտնել — վրայ բերեց գիւղացին:

— Եւ ինչո՞ւ էլ ինչ:

— Տեսնում եմ որ դուք իմ և աշտարակի խրամատի ծայրի միջև էք գտնուում, ուստի և վախեցայ որ թող չի տրուում ներս գնալու:

— Ոչինչ, դուք կարող էք գնալ:

Դրկին ձին հեծնելով Բիլէ առաջ քշեց, բայց շուտով Հուսարների բանակի մէջ գտաւ ինքզինքը. նրանք Լաւիլէզում վիտում էին, սակայն այս անգամիս նա իր հալոնակիցներին էր պատահել և աւելի գոհ եղաւ:

— Նղրայրներ, Բարիկից ինչ նոր լուր կայ, հարցրեց նա մտերմօրէն:

— Ինչ պիտի ըլլայ, ձեր դժւած Բարիկեցիք զոյղ են անում, նրանք պահանջում են իրենց Նեքըրը և հրացան են արձակուած մեզ վրայ. իբր թէ մենք ինքէինք նրան պաշտօնից զրկողը կ'օմ արձակողը, պատասխանեց Հուսարը:

— Ի՛նչ ես ասում, միթէ՞ Նեքըր պաշտօնանկ եղած:

— Դու միայն կ'աս Յերուսաղէմ, հապա ինչ թագաւորը նրան վանդեց:

— Այդ մեծ մարդուն նա վռնտեց, հէ, բացականչեց գիւղացին, քահանայի մը յատուկ ցաւակցութեամբ որ մի սրբապղծութեան մասին լուր է ստանում:

— Աւելին կայ, և նա այժմ իր փախուստի ճամբուն վրայ է գէպի Բրիւսէլ:

— Ուրեմն դա հանաք մ'է որի վրայ մենք յետոյ պիտի ծիծաղենք, սպասեց հողագործը հեգնօրէն, անց սակայն մտածելու որ ինքզինքը անխոհմօրէն վտանգի էր ենթարկում, ապստամբութիւն էր քարոզում 12 — 15000 թագաւորական սուխների շրջանում:

Վերստին իր ձին հեծնելով նա քշեց գէպի խրամատները: Առաջանալով նա նկատեց որ հրդեհը աւելի ճարակում էր. թանձր ծուխի և և լափող բոցերի սիւնը բարձրանում էր գէպի երկինք. Մաքսատունն էր այլուողը: Գայլերի կատաղի վոհմակին նմանող մի ամբօխ խռոն-ի-խուռն — արք, կանայք և երեխայք, ահագին գոռում գոչումով, և կիները աւելի անգուստ քան մարդիկ, կրակին բորբոքում էր պատճառում գերանների կտորներ և մաքսատան պաշտօնեաների կահկարասին բոցերի մէջ շփուտելով:

Ճամբուն վրայ Հունգարական և Վերմանական զորաբաժինները այդ աւերմունքին քամաւայ էին անում լցւած հրացաններն ի ձեռին:

Բիլէ ահեղ բոցերի պատնէշին ոչ մի կարեւորութիւն չընծայելով առաջ էր քշում Մաճին ընդհուր և ընդծուխ և օգնիւ կենդանին արիաբար կտրեց, անցաւ այդ կրակի ծովը: Միւս կողմի աղմուկ-ժխորը անկարագրելի էր, հոն խուռնամբօխ բազմութիւն մը՝ մալրաքաղաքի բնակիչներից բաղկացած, այէկոծ տարուբերվում էր պարիսպների տակից սկսած մինչև քա-

ղաքի կենդրոնը՝ գոռալով, երգելով, սպառնալով և աղաղակներով: Մի բառ կար ամեն բերանից արտասանւած — Օհ իզէն:

Հողագործի երեսօթից արդէն յայտնի էր որ նա մի բարի գիւղացի մարդ էր և քաղաք էր գալիս սեփական գործով:

Նա շատ կոշտավարի կերպով ալ լաճախ կրկնում էր. — ճամբայ տւէք — սակայն Անժ Պիտուն օգնում էր նրան իր աւելի քաղաքավարի խնդրելովը — եթէ կը հաճիք, ճանապարհ տւէք: Ոչ ոք չհասնէր արդէն հողագործին իր գործից, ուստի և նրան ճանապարհ տրւեց:

Մաճին ալ որ այժմ բոցերի ազգած ստակումից ազատւել էր, թէ և նրա պոչը և մաղերը խոնձուկ էին խրխնջալով առաջանում էր, բայց Բիլէ ստիպւած էր այժմ սանձը հաւաքել և աւելի զգուշութեամբ քշել: Պէտք է մի գուցէ այդ վազուտութիւն մէջ մի անախտը արկած պատահէր և մէկը կամ միւսը ձիուց ոտնակոխ լինէր:

Այսպէս նրանք քշում էին անարգել, մինչև որ հասան Բուլառը, ուր սակայն հարկ եղաւ կանգ առնել:

Մի թափօր չուում էր Բաղիւլից գետի Սրբունի կահկարտիներին շահմարանը, այս երկու գլխաւոր շէնքերը Բարիզի շրջապատի միացման կէտերն էին կազմում:

Սուտար ամբոխի սոջից գնում էր լուղարկուող թեման կառք մը, որի վրայ դրած էին երկու կնիքներ, մինը ջուլ — ջափուտով ծածկւած, իսկ միւսը ծաղիկներով զարդարւած: Առաջինը սոջի համար

ներկայացնելու Նէքար — առաջին Մինիստրը և պետական գանձապահը, որ պաշտօնագուրկ էր եղած, բայց ոչ շնորհազուրկ, միւս ծաղկազարդ արձանը Օռլանի դուքսինն էր, որ Հէլլէտիացի Ֆինասիստի պաշտպանն էր հանդիսացել արձակ — համարձակ:

Բիլէ հարցաւ փորձ անելով տեղեկացաւ որ սա ժողովրդեան համակրութեան մի արտայայտութիւնն էր մէկին և միւսին համար:

Հողագործը ծնւել էր մի երկրում, ուր Օռլէանի ազգատոհմը դարերով յարգանք էր վայելել: Նա պատկանում էր փիլիսոփայական աղանդին, հետևաբար Նէքարին նկատում էր նա ոչ թէ իբր մի մեծ մինիստր, հապա մարդկութեան մի առաքեալ:

Հողագործին ոգևորելու բառական բան կար այստեղ, և նա իսկոյն ձիուց վար նետւելով՝ առանց որոշակի գիտենալու թէ ինչ պիտի անէր, գնաց խառնուեց ամբոխին և աղաղակում էր,

— Կեցցէ Օռլէանի դուքսը, կեցցէ և Նէքար լաւիտեան:

Այրը մարդս խառնուում է մի ամբոխի, նրա անհատական ազատութիւնը չկայ այլևս: Նա աւելի գիւրաւ տարւեց քանզի նա թափօրին գլուխն էր անցած այժմ: Ամեն բերան բացականչում էր «կեցցէ Նէքար, թող կորչին օտար զօրքերը, մահ վիզ կտրող օտարականներին» և մեր գիւղացի յեղափոխականն ալ իր խռպուտ ձայնով միացաւ նրանց: Ամբոխը որևէ գերազանցութիւն մի մարդում իսկոյն և եթ ըմբռնում է և նա հատում: Բարիզեցիների սուր, տկար, գինի խմելուց կամ քաղցած մնալուց աւրւած ձայները անբաղդատելի էին գիւղացու առողջ, զւարթ և գիւրեկան ձայ-

նին հետ, այնպէս որ առանց հրել—հրմշտկելու—առ ձախ խփելու Բիլէ վերջապէս հասաւ դիակառքին:

Մի տաս ըռպէ չբաշեց երբ կառքը քաշողներին մինը, որ իր ոյժի մասին մեծ ոգևորութիւն էր ցոյց տալիս, ստիպւած եղաւ իր տեղը նրան տալու:

Դուք պիտի նկատէք որ Բիլէ բաւական առաջ էր գնացել այժմ:

Մի օր առաջ նա Ժիլպեռի վարդապետութեան ջատագովորը և տարածողն էր միայն, իսկ հիմա նա Նեքարի և Օւլէանի գուքսին յաղթանակին գործիչներին մինն էր դարձել:

Բայց հազիւ թէ նա հասել էր այդտեղ, երբ նա մտածեց Անժ Պիտուի և փոխառնւած ձիու մասին: Արդեօք ինչ էին եղել նրանք:

Կառքին մօտից հողագործը իր շուրջը նայելով թափօրի անհամար ջահերի ազատ լոյսի և պատուհաններին ցոլացող լուսաւորութեան շնորհիւ, նա նկատեց խումբ մը մարդկանցից կազմւած մի շարժուն ամբիբոն որոնք գոռում—գոչում էին ձեռքներին վեր բարձրացրած. դրանց շրջանում նա շատ գիւրաւ որոշեց Անժ Պիտուն և իր երկար վտիտ բազուկները: Նա գերմարդկային ճիգեր էր անում Մաճին պաշտպանելու համար: Բայց հակառակ իր բոլոր ջանքին՝ ամբոխը յարձակուել էր խեղճ ձիուն վրա և հասնողը բարձրանում էր քաշմակը կամ կախում պոչից և թամբի կողքերից, այդ կիսախաւար ժխորին մէջ Մաճին նմանում էր՝ հետքերից նկատողին, մի հսկու փիղին, որը բեռնաւորաւ որսորդներով, իբր թէ գնում էր վագրի որսորդութեան: Նրա հաստ վզին վրայ երեք չորս պատանիներ տեղաւորւել էին որոնք բղաւում էին:

— Գեցցէ են Օւլէանցիք և Նեքար, կորչին օտարականները: Որոնց Անժ պատասխանում էր՝

— Շատ լաւ, բայց իմ խեղճ Մաճին էլ ձեռքից գնաց:

Ոգևորութիւնը աննկարագրելի էր և ընդհանուր:

Մի ըռպէ Բիլէ ուզում էր օգնութեան հասնել իր դեռատի բարեկամին և ձիուն, բայց նա մտածեց որ դրանով ընդ միշտ պիտի կորսնցնէր պատեհառիթը կառքը քաշելու պատւին արժանանալու, ուստի նա զգաց, յետոյ նրա մտքին ալ ընկաւ որ Լֆրանքին հետ պայմանաւորւել էր նախօրօք, և ինչ որ ալ պատահելու լինէր, նա բաւականի կարողութիւն ունէր մի ձիու արժէքը հայրենիքի սուրբ սեղանին վրայ դրնելու:

Թափօրը սակայն առաջանում էր. նա դէպի աջ շուռ գալով Մօնօմառքը փողոցով Յաղթութեանց Հրապարակը գնաց: Թագաւորական պալատի առաջ, մի ուրիշ մեծ ամբոխ արգելք եղաւ նրա անցնելուն. խումբ մը մարդիկ կանաչ տերեւներ խոթած իրենց գլխարկներին վրա աղաղակում էին՝

— Իզէն:

Արդեօք դրանք բարեկամներ էին թէ թշնամի: Մի թէ կանաչ ժապուէն ունեցողներ չէին: Այնպէս Արեօ կոմսին՝ թագաւորի կրտսեր եղբոր լատուկ գոյններ: Նեքարի պաշտօնից արձակւելը լուելիս, մի երիտասարդ սրճանոցէ մը դուրս նետւելով պալատի պարտիզում սեղանի մը վրայ բարձրացել և տորճանակ մը պարպելով բացականչել էր.

— Իզէն.

Եւ այնտեղ համախմբւած բազմութիւնը կըր-

կնել էր կոչը.

Բոլոր օտար զօրազնդերը, որոնք գտնուում էին Փրանսիական բանակում, կենտրոնացած էին մայրաքաղաքի շուրջը: Կարծես թէ Աւստրիական արշաւանք մ'էր այն, նրանց երևումը, ամբոխին երկիւղ էր ազդում: Երիտասարդը տալով մի առ մի այդ վաշտերի նուանները, ասեց թէ Հելվետական զօրքերը, որոնք չորս դաշտային թնթանօթներով Շանզէլիզէում բանակ էին դրել, նոյն գիշերը քաղաք պիտի մտնէին Բրէնս Լամբէսկի Պրակօններու հետ միացած և փողոցներում կուտակւած ամբոխը պիտի ցրէին: Նա առաջարկում էր որ քաղաքը պաշտպանողները նրանցից տարբեր գոյնով էմբլէմներ կրելու էին, և վայրի շագանակներու ճիւղ մ'առնելով նա դրեց իր գլխարկին վրայ: Այդ բանին բոլոր ականատես եղողները բալէարար հետևելով նրան՝ մի ակնթարթում Բալէ Ռօայեալի պարտէզի ծառերը տերևազուրկ եղան, քանզի ամբոխը 3000 հոգուց աւելի էր:

Ամբոխում մարդիկ միմեանց ճանաչում, ինչպէս եղբայրակցութեան իրար ձեռք տալիս և հետևում էին թափօրին:

Ռիշլիէօ փողոցի անկիւնում հողագործը նորին նայեց և այլևս չտեսաւ Մաճին. գնալով խեղճ կենդանու բեռը ծանրացել էր ու տւելացել, այնպէս որ ի վերջոյ նա ընկձւած՝ խարխուլ տան մը պէս փուլէլեկել գետնի վրայ: Բարեսիրտ գիւղացու սիրտը ի տես այդ բանին խշխշաց, նա իր բոլոր ոյժը հաւաքելով երեք անգամ կանչեց Անտ Պիտուն որպէս հին Հոռով մայրցիք սովոր էին անել թագաւորի լուղարկաւորութեան ատեն: Նրան այնպէս թւեց՝ իբր թէ երկր

խորքերից մի ձայն պատասխան տւեց՝ թէ խեղ-դուկ էր այն խառնի ճաղանչ ողմուկին մէջ որ դէպի երկինք էր բարձրանում, լսելի անելով մերթ գովասանք և մերթ կատաղի սպառնալիքներ:

Մարդկային այդ հսկայ զանգւածը առաջ էր շարժվում անդադար. բոլոր խանութները փակւած էին, իսկ բաց պատուհաններից լսվում էին քաջալերական խօսքեր ուղղւած ամբոխին ևս առաւել կատաղեցնելու ցուցարարներին:

Վանաօմ Քառուղիի վրայ անակնկալ արգելքի մը հանգիպելով թափօրը կանգ առեց:

Նման գերանների, որոնք հասանքից քշւած դա-լին լանկարժ ֆշշալով զարնում են կամուրջի սիւնե-րին և յետ շփրտում, ամբոխի առաջատար խումբը լեռ ընկրկեց բաղխելով մի թագաւորական Պերման զօ-րագունդին: Պրակօններ էին նրանք և նկատելով որ մի ամբոխ Սէնթ Օնօէ փողոցից ներս էր թափւում գէ-պի Քառուղին՝ այլևս ձանձրացած ժամը 5-ից իվեր այնտեղ սպասելուց, իրենց ձիերի սանձերը բաց թողե-ցին և քառասոմբակ արշաւեցին ժողովուրդին վրայ:

Կառքը քաշողները առաջինը եղան այդ արշա-ւանքին ենթարկւելու և իրենք էլ կառքին հետ մէկ-տեղ գետինը տասլալեցան:

Սափօյարդ մը որ Բիլէյի առաջն էր բնկած, ա-ռաջինն էր վերկեցողներից. նա իսկոյն Սոլէանի Պուք-ին էմբլէմը վեր առեց և իր գաւազանի ծալքին անց-նելով սկսեց օդին մէջ ծածանել և պօռալ.

— «Կեցցէ Օոլէանի դուքսը», - որին նա բնու չէր տեսած, և «Կեցցէ Նեքար» որին նա բոլորովին չէր

ճանաչում: Բիլէ ցանկացաւ Նէփարի Էմբլէմի հետ մի-
 ևնոյն բանը անել, բայց չի յաջողեց. մի դեռատի շքեղ
 հագնւած երիտասարդ, որ մօտիկ կանգնած նայում էր,
 տեսնելով այդ՝ հողագործից առաջ կանխեց ցտակել կառ-
 քին մէջ և յափշտակելով կիսարձանը իսկոյն և եթ մի
 ձողի վրայ անցկացրեց և վազեց դրեց միւսի կողքին.
 և ցրւում ամբողջը սկսեց դրանց շուրջը խոնիր:
 Յանկարծ փողոցը լուսաւորեց կայծականման մի սոս-
 կալի ճառագայթով. ահաբեկի մի ճարճագիւն լուսեց և
 գնդակները տեղատարափի նման սուլելով անցնում էին
 ամբոխի վրայով: Մի ինչ որ ծանր բան զարկեց հողա-
 գործի լայն ճակատին, և նա գետինը վեր ընկաւ կար-
 ծելով թէ սպանւած էր, բայց նկատելով որ իր գգա-
 ցողութիւնը չէր կորցրել և ոչ մի վնաս չէր գգում,
 բացի գլխացաւից, նա հասկացաւ որ շատ-շատ վիրա-
 ւորւել էր, և ձեռքը ճակատին գնելով ուռուցկի նման
 մի բան որոշեց այնտեղ, թէև ձեռքի մէջն արիւնով
 ներկւել էր: Եւ չհագնւած երիտասարդը՝ որ հողա-
 գործին առաջն էր կանգնած, օտքից գարնւած էր և նո-
 րա արիւնն էր որ Բիլէյի վրայ էր ցայտել, իսկ Նէփա-
 րին կիսարձանը նրա ձեռքից վեր թռնելով հողագործի
 գլխուն էր ընկել պատճառելով նրան այն հարւածը:

Գիւղացին ճիշ մ'արձակեց կիսով չափ սարսափ
 և կատաղութիւն միանգամայն արտայայտելով:

Նա իսկոյն վեր ցատկեց մահաւան ճգնածամի
 մէջ մաքառող երիտասարդի մօտից և նրա շուրջը գլա-
 նողներն ալ նմանապէս լեռ ընկրկեցին: Բիլէյի հա-
 նած աղաղակը՝ կրկնւած հազարաւոր բերաններից, վալը-
 կեանի մը մէջ թափալցել էր մինչև Սէնթ Օնորէ փո-

ղացում գտնւած ամբոխին վերջին շարքերը, և այս ա-
 ղաղակը ապստամբութեան մի նոր ապացոյց էր: Մի եր-
 կրորդ հրացանաձգութիւն լուսեց և ամբոխի մէջէն խո-
 լը բացւացքները ցոյց էին տալիս թէ մահաբեր գնդակ-
 ները որտեղ էին ընկել:

Հողագործի զգացած բուռն ցասման ալ չափը
 չկար և նա իր այդ դառնակակիծ սգեւորութեան մէջ
 վեր առեց արիւնաշաղախ կիսարձանը, դրեց իր գլխին
 վերայ և սկսեց քաջալերել և խրախոյս կարդալ ամբո-
 քին իր առնական, դիւրեկան ձայնովը՝ բողոք բառա-
 լով կատարւած սոսկալի իրողութեան անարդարութեան
 դէմ. նա բոլորովին չէր էլ մտածում թէ կարող էր
 մի գնդակ նրան էլ անշունչ գետինը փռել, ինչպէս
 արել էր հայրենասէր երիտասարդին քիչ առաջ:

Բայց յանկարծ մի հժկու և խոշոր ձեռք դուրեց
 զիւղացու ուսին վրայ և այնպէս էր ճնշում նրան որ
 նա ստիպւած էր տեղի տալ ծանրութեան և խոնարհ-
 ւեց: Նա ջանաց ազատւել դրանից, բայց մի ուրիշն էլ
 առաջւա նման զօրեղ և ծանր, հասաւ նրա միւս ու-
 սին վրայ, և նա լեռ նալեց ցաւադին՝ տեսնելու թէ
 արդեօք ով կարող էր լինել հակառակորդը:

— Անժ Պիտու, բացականչեց նա դարձանօք և չա-
 փազանց ուրախացած:

— Ես եմ, իմ բարի վարպետս, պատասխանեց
 պատանին, բայց քիչ մը համբերէ, և պիտի տեսնես
 թէ ինչո՞ւ համար:

Կրկնապաակելով իւր ուժը և ճիգը պատանին
 մաքառող գիւղացուն մինչև ծնկերը վար բերեց և
 երեսի վրայ նրան պարկեցրեց. հազիւ հազ նա կարողու-

ցել էր այդ անել, երբ մի երրորդ հրացանաձգութիւն որոտաց և Ուլէանի կիսարձանը կրող Սափօյարդը իրա կարգին գետին տապալեց. նա ընկաւ ազգերից զարնւած:

Դրանից յետոյ փողոցի քարերին վրայ ձիւս պալտերի սաստիկ տրոփիւն լուեց. Դրակօնները նորից կրակ էին բաց արել. մի ձի կատաղած և զարհուրելի՝ նման Յովհանու Յալտնութեան մէջ նկարագրւածին, խեղճ Սափօյարդի վրայով անցկացաւ, և նա զգաց իր կուրծքին մէջ նիզակի մը խրւիլը ու ընկաւ Բիլէյի ու Անժի վրան:

Մըրիկը սլացաւ գնաց մինչև փողոցի ծայրը, ուր նա կանգ առեց մահ և սարսափ յետ թողած: Գետինը դիակներ էին աջ ու ձախ, ամեն կողմ ընկած:

Ամեն մարդ սկսեց փախչիլ դէպի կից փողոցները: Պատուհանները շառաչիւնով փակուում էին: Մեռելային լուծիւնը լաջորդել էր ըմբոստացումի և վրէժի խրախուսանքներին ու ժխորին:

Մի վայրկեան Բիլէ սպասեց այն դիրքում, որին մէջ նրան դրել էր Անժ Պիդուն, յետոյ նա նկատելով որ վտանգը անցած գնացած էր աւելի հեռուն, զգուշութեամբ վեր բարձրացաւ առանց ստկայն գլուխը ցոյց տալու:

— Ես այժմ հաւատում եմ ձեր խօսքերին, վարպետ, ասեց պատանին, մենք հասանք երբ ապուրը արդէն տաք էր:

— Օգնիր ինձ:

— Որպէսզի այդտեղից դուրս գաս:

— Ո՛չ, շքեղ երիտասարդը արդէն մեռած է, բայց

Սափօյարդը դեռ կենդանի է, նա միայն ուշագնաց է եղել, եկ նրան իմ քամակս բարձրացրու. մենք չենք կարող այսպիսի ազնիւ մի երիտասարդին այստեղ թողնել որ այդ անիժւած զինւորները սրախոխող անեն:

Հողագործը դեռատի, սրտոտ և ցաւակից պատանու սրտիցն էր խօսացել և նա բացի հնազանդելուց ոչ մի պատասխան չունէր դրան. նա վեր առեց երկու հժկու բազուկներով դեռ տաք և արիւնոզ մարմինը և ալիւրի պարկի մը պէս գիւղացու ուժեղ կրօնակին վրայ տեղաւորեց:

Սէնթ Օնորէ փողոցը արդէն մաքրւած և ազատ լինելով՝ նրանք դէպի Պալէ Ռօյալ տանող ուղին բռնեցին:

VIII.

Անժ Պիդուն ԳՏՆՈՒՄ Է ՈՐ ԻՆՔԸ ՔԱՆԷ.

Փողոցը թափուր և ամայի թւեց հողագործին և իր դեռատի բարեկամին, քանզի ձիաւոր զօրքը հալածելով ամբոխին, ընթացել էր հրապարակով, յետոյ ցրւտել էր մարդկոնց հետ ու յետեից լարակից փողոցներում: Բայց մեր երկու բարեկամները հասնելով Պալէ Ռօյալի մօտերը իրենք-իրենց «վրէժ» մոմուում էին, երբ նորից հետզհետէ մարդիկ ամեն կողմից սկսան երևել կիսաբաց դռներից, գինետուններից և մառաններից:

Իսկզբան նրանք լուռ ու համբ էին, բայց նկատելով որ ձիաւոր զօրքերը գնացած էին, կրկին մթափօր կազմեցին և նախ մեղմ ու ցած ձայնով, ապա կամաց-կամաց ուժգին ու սաստկացրած աղաղակով գոչում էին միաբերան —

— «Վրէժ»:

Անժ Պիտու հողագործին հետևում էր Սավոյարդի գլխարկը իր ձեռին:

Այդպէս սգաւոր և սարսափից ու սոսկումի պիթնած՝ յուշարկաւորող ամբոխը հասաւ, վերջապէս Պալէ Ռօյնալի մեծ հրապարակը, ուր խումբ մը մարդիկ, գալթոյթից հարբած, ի ժողով գումարւած էին խնդրում էին Ֆրանսիացի զինուորներից օգնել իրենց ընդդէմ օտար զօրաց գործած խժգժութեանց:

— Ո՛վքեր են այս համազգեստով մարդիկը — հարցրեց Բիլէ, կանգ առնելով ջոկատի մ'առաջ, որ զէնքերը պատրաստ ի ձեռին փակում էր ճամբան պալատի գլխաւոր դռնից մինչև Շարթըր փողոցը:

— Ֆրանսիական ազգային պահապան զինուորն են, ասեցին քանի մը ձայներ:

— Ո՛հ, բղաւեց գիւղացին աւելի մօտենալու նրանց և ցոյց տալով Սավոյարդի արդէն անշնչացած գիւղիկը, միթէ կարելի է որ դուք Ֆրանսիացի լինիք թող տաք որ օտարականները մարթոտեն մեզ:

Պահապան զինուորները ակամայ մի քանի քայլ հեռ ընկրկեցին:

— Մեռած է, բացականչեցին ոմանք:

— Այո, մեռցրած, սպանւած ուրիշ շատերի հետ Արքուշի Գերման Գրակունների հրացաններից ու սուր

ներից. Ինչ, դուք չըլտեցիք միթէ նրանց աղմուկը ու աղաղակը, հրացանաձգութեան ձայները, սուրերի և սուրինների շառաչիւնը և անպաշտպան զոհերի լաց ու կոծը:

— Այո, աղաղակեցին 3—4 հարիւր բերաններ. Վանդամ հրապարակի վրայ նրանք մարդկանց օրախոխող կոտորեցին:

— Եւ դուք այն սպանւածների հարազատներն էք, պառաց Բիլէ զինուորներին, նամարդուրիւն է ձեզ համար թող տալ այդպէս մորթատել ձեր եղբայրներին:

— Նամարդուրիւն, բացականչեցին մի քանի սպաններ սպառնացող ձայնով:

— Այո, ես ասեցի, նամարդուրիւն է, և ես այդ նորից կտտեմ, ու կըկրկնեմ: Ահա ես եմ ան և Բիլէ երեք քայլ առաջացաւ դէպի այն կողմ ուսկից բողբոջ ձայնը բարձրացել էր թերեւս դուք ցանկանում էք գնդակահար անել ինձ ապացուցանելու համար որ դուք նամարդուրիւն չէք:

— Շատ լաւ ես ասում, պատասխանեց զինուորներից մինը, բարեկամս, դու մի պարկեշտ, անտաշ մարդ ես, բայց իրր քաղաքացի, պարտիս գիտենալ որ զինուորը հրամանի տակ է:

— Դուք ուզում էք ասել, ուրեմն, պատասխանեց Բիլէ՝ որ երբ ձեզ հրամայեն կրակ բաց անել մեզ՝ անգէն մարդկանց վրայ, որ դուք լաջորդներդ Ֆրանսիական Ազգային պահապան զօրքին՝ որ Ֆոնտնոյում հրու էր կտրդաց Անգլիացաց առաջինը լինել կրակելու, այդպէս ալ կանէք, հէ:

— Գրաւ կըղնեմ որ ես այդ չեմ անի, ասեց

գինւորը մի քանի քաջ առաջ շարժւելով:

— Ա՛յ ալ ես, ո՛չ ալ ես, աղաղակեցին նրա ընկերներից շատերը:

— Աւրեմն մի թող առէք որ ուրիշները կրնան մեզ վրայ, շարունակեց գիւղացին, որովհետեւ թողնել որ արքունի Գեղամանները կտրեն մեր վիզերը՝ այնքան մեծ ոճիր է, ինչպէս կլինէր երբ դուք մորթոտէիք մեզ:

— Դրակոնները, Դրակոնները գալիս են, աղաղակեցին ամբոխից հազարաւոր ձայներ, և ժողովուրդ սկսեց ցրււթել այս ու այն կողմը:

Բիշ հեռաւորութեան վրայ հետզհետէ մօտեցող օտար հեծեւազօրքի աղմուկն ու ժխորը լսում էր:

— Իզէն, իզէն՝ աղաղակում էին փախչողները սարսափած:

— Ժանտախտը թող ձեզ տանի, բացականչեց Բիշ անշնչացած Սաւօյալ տու սառած մարմինը դէպքում, փոխ առէք մեզ դոնէ ձեր զէնքերը, եթէ դուք չէք ցանկանում զործածել դրանց մեզ համար:

— Սպասեցէք մինչև որ դուք կըտեսնէք թէ ալ դեօք կը զործածենք թէ ոչ, ասեց գինւորը, որին ուղղել էր գիւղացին իր խօսքը, և չետ քաշելով հրացանը Բիշի ձեռքից, որին նա ուղիւ էր խլիլ գինւորից կրակեցէք, աղբբք, պոռաց, եթէ այդ լիբը Աստորիացի համարձակին այս բարի մարդկանց մի վնաս հասցնեն:

— Հա, հիմա նրանք կըտեսնեն, բացականչում էին գինւորները միմեկին ատեն փամփուշտները հրացաններում զետեղելով:

— Դժոխք, գոռաց գիւղացին, ոտքը կատաղա-

թիւնով գետինը խփելով, ափսոս ինչ լիմառն եմ եղել ես որ իմ հինաւուրց որսի հրացանը հետս վեր չառի, բայց վնաս չունի այս կեղտոտ Աստորիացիներից մէկը պէտքէ այժմ պառկեցնել, որպէս զի ես ալ հրացան մը ունենամ ձեռքիս:

— Սուլժմ օս հրացանը առէք, լցւած է և պատրաստ, ասեց մի ձայն՝ և մի անձանձօթ ոմն գեղեցիկ զէնք մը զրեց Բիշի հօկու ձեռքին մէջ:

Նոյն բողբոխ Դրակոնները խուժեցին հրապարակը գետին տապալելով ամէն մէկին որին նրանք պատահում էին արշաւելիս:

Փրանսիական գինւորների հրամանատար սպաներէք քաջաչափ առաջանալով դէպի ճակատ՝ ասեց՝

— Հալօ, պարսն Դրակոններ, հաճեցէք կանգ առնել:

Արգեօք հեծեւազօրքը չլսեց նրան և կամ չուղեց լսել կամ թէ, թերեւ, անկարելի էր տաքացած արշաւանքի լսնկարծական կասեցումը՝ Գերմանները դէպքի աջ կողմ առաջացան ոտնակոխ անելով մի ծերունուն և մի կնոջ, որոնք նրանց ձիերի սմբակների տակին փշրւեցին:

— Կրակ, գոռաց Բիշ գալրագին, հէր չէք կրակոււմ:

Նա կանգնած էր սպալին շատ մօտիկ, և տրամ հրամանը կարելի էր նրանից եկած համարել, զիարդ և իցէ, Փրանսիացի գինւորները խիստ և եթ հրացանները ուղղեցին և կրակեցին. Դրակոնները կանգ առին:

— Լսեցէք, պարսն պահապան գինւորներ, ասեց Գերման սպայ, վաշտի առաջ քշելով իր ձին, գի-

տէք որ մեզ վրայ էք կրակում:

— Այո, մենք այդ շատ լուր գիտենք և դուք պիտի գիտենաք, գոռաց Բիլէ պատգամախօսին ուղղով իր հրացանի բերանը, և մի հարւածով նրան լիկեր տապալեց: Մի րանից յետոյ Ազգային զօրքի պահապան մասը սկսեց հրացան արձակել և Գերմանները տեսնելով որ մարզաւած զինւորականութեան հետ էր ալիքինց գործը, և ոչ թէ քաղաքացոց, սրանք հէնց առջի հրացանաձգութեան միջոցին խառնիխառն ալ սեղին փախչել, ստիպւեցին յետ դառնալ դէպի վերջում հրապարակը վրէժի և լաղթանակի բացականջութեանց և աղաղակների աշնայիս սոսկալի մի ժխտակ, որ ձեռնարկ կատարած վաղ էին տալիս անգամ երի դարցած, և նրանցից ոմանք գլուխները ջարդել խանութների փեղկերին զարնւելով:

— Կեցցէ Ֆրանսիական զօրքը, աղաղակում ամբոխը ցնծաղին սգևորութեամբ:

— Կեցցէ՛ն հայրենիքի պաշտպանները, գոռաց Բիլէ:

— Շնորհակալ ենք, տեսց մի գիւնոր, գոռաց տեսցիք մի անուն և մենք կրտավ մկրտւեցինք:

— Բայց ումն է այս հրացանը. հարցրեց Բիլէ: Գննելով իր ձեռքի զէնքը որ շատ թանկագին տեսակի էր, և մի րան էր:

— Իմ տէրոջս Օուլէանի գուբարին է, պատմութեան մարգը որ նրան տւել էր հողագործին, և նա կ'ընծում է որ դուք նրան այնքան լուր էք դորձած որ որ չի կարելի յետ վերցնել:

— Արտեղ է քո տէրը, հարցրեց Բիլէ: Ծառ

մատնանիշ ցոյց տւեց կիսաբաց մի պատուհան, որի լեռնից իշխանը տկանատես էր լինում բոլոր անցուղարձին:

— Ուրեմն նա էլ մեզ հետ է:

— Հողով-բրով ժողովրդին հետ, պատառնանց ծառան:

— Ուրեմն նորից երեք հուռն Օուլէանի Վուքին համար, տեսց հողագործը, տղերք, իշխանը մեր կողմն է, և մեզ հետ, երիցս կեցցէ Օուլէանի գուբար: Եւ նա մատը բարձրացրած ցոյց տւեց, իշխանը երեք պատուհանում մի բալէի համար և երեք անգամ գլուխ տւեց ճառախօսին: Նրեումը թէև շատ կարճ տեւել էր, ստիպն աննկարագրելի ոգեւորութեամբ լցրեց հոծ բազմութեան սիրտը:

— Տղերք թալանենք զինավաճառանոցերը, աղաղակեց մի ձայն ամբոխի միջից:

— Եկէք Անկար Զօրաց հիւանդանոցը գնանք, աւելացրին մի քանի հինաւուրց վերտերաններ:

— Ժէնէնալ Սամբլէյը, 20000 հրացան ունի այնտեղ, բղաւեցին ոմանք:

— Եւ Հօթէլարվիլ, գոռացին ուրիշներ, Վաճառականաց նախագահը, Ֆլէսէլը, քաղաքային զինարանի բանալիներն ունի իր մօտ, նա մեզ պէտքէ լանձնէ նրանց:

— Օհ, գնանք Քաղաքային տունը, աղաղակեց ամբոխը:

Եւ ամէնքը սկսեցին վաղ տալ ալդ լիշատակւած երեք տեղերից մինը կամ միւսը:

Այս միջոցին Մրակոնները համախմբւել էին Պարոն Բէզընվալի և Պրինձ Լամբէսգի պալատների

Հուլիսի XI հրապարակում:

Բիլէ և Անժ Պիտու անտեղեակ էին այդ ուն և նրանք չհետևեցին այլևս ամբոխին որ գնաւ էր երեք տարբեր ուղղութեամբ. նրանք բաւական նակ և լեռ թողւած էին Պալէ Ռօպեալի հրապարակում:

— Ուր պիտի գնանք այժմ, իմ բարի վարպետ Բիլէ հարցրեց Անժ Պիտու:

— Ես կուգէի հետեւի ամբոխին, պատասխանեց հողագործը, բայց ոչ զինագործներին, քանզի ամէնառաջի կորգի բնափր հրացան մունիմ որդեկալ յաղաքային ծունը կամ թէ Զինւորական պատերազմը, բայց սրովհետեւ մենք քաղաք չեկանք կուրս համար, այլ գօկտօր ժիլպէտի հասցէն իմանալու կարծում եմ, մենք պետքէ գնանք Մեծն Լուիի լէժ, ուր նրա սրգին ուսանում է: Երբ ես գօկտօր հետ գլխի տարտեմ, այն ժամանակ մենք տուն վերադառնանք մեր գործին: Եւ նրա աչքերը փայլէին պէս ցոլացին:

— Այդ ասածդ ինչ տրամաբանական է թուում ես, ասեց զեռտի պատանին:

— Ուրեմն շուտ գնա՛մ միօրեւէ գէնք, հրացան կամ թուր, սո՛ւ այնտեղ սատկած, շնթոկող Գերմանիայից առ բեր, ասեց Բիլէ՝ ցոյց տալով 5—6 Գրակի ներքին որոնք զետնի վրայ ընկած տարածւած էին, Բիլէ գնանք:

— Բայց գէնքերը մերը չեն, այլ թագաւորը են պատկանում աւարկեց պատանին միամտօրէն:

— Ո՛չ, ժողովրդինն են, ուղղեց Բիլէն:

Եւ զիտէր որ հողագործը անընդունակ էր, մինչև իսկ մանանեթի սերմի հատիկի չափով մէկուն անտառութիւն հասցնելու նա զնայ գլուշութեամբ ամբոխի գիւղին և նրա մեռած լինելը ստուգելուց լեռն վեր առեց նրա հրացանը, փամփշտանոցը և ուրբը, նա ուզեց նրա սաղաւթ տն ալ տանել, բայց չուր անյարմար թւեց պատանու չարձակողական կամ չաշտպանողական մի որեւէ գործողութեան համար. ինչպէս նա մտածում էր, Վանդոմ հրապարակից մի ուր ձայներ նրա ականջին հասան:

— Ինչ թւում է որ Արքունի Գերմանները նոսր լեռ են գալիս, ասեց նա Բիլէին: Եւ իրօք մի ջոկտ հեծելազօրք գալիս էր:

— Շո՛ւտ—շո՛ւտ, նրանք վերագառնում են բլրեց Անժ Պիտու:

Հողագործը իր շուրջը նայեց պաշտպանութեան դիրք գտնելու, բայց ոչ մի հնարաւորութիւն չկար:

— Փախչի՛նք, հրամայեց նա և նրանք գնացին Եպի Շարթըր փողոցի ուղղութեամբ:

Լուի XV. Հրապարակում, նրանք պատահեցին մերթի մի մասին որ Անկելանոց էր գնում. պետք էր անց կենալ, բայց կամուրջները և Շանզ—Էլիզէն բռնւած էին. Ամբոխը կանգ առեց:

— Դիւլըրի պարտէզի կամուրջը փորձեցէք, ասեց Բիլէ:

Գա մի անմեղ, միամիտ առաջադիւթիւն էր և մերթը ընդունեց և հետևում էր նրան: Բայց կէս անապարհին փայլուն սուրերի ցոլացումը ցոյց տուեց այն ճամբան ալ փակւած էր:

— Այս անիծած Դրակոնները ամեն տեղ բեր-
նել են, մոմուց պատանին:

— Յիմարութիւն, գոչեց գիւղացին, ինչպէս
կարելի է 4—5 հազար հոգիէ բաղկացած ամբոխ
բռնել, և մենք այդչափ ենք:

Դրակոնները առաջանում էին կամայ բա-
նովրէս:

— Միայն Արքունի փողոցը մնում է մեզ, ա-
կողմ եկ Անժ, ասեց Բիլէ:

Բայց շարք մը զօրքեր ալ այդ ճամբան բռնա-
կին:

— Այժմ երևում է որ դու իրաւունք ունէի
ասեց գիւղացին գլուխը քերելով:

— Ափոստ, բղաւեց պատանին որ հողագործին հ-
տեւում էր նրա շուքին նման:

Իրօք Պրինձ Լամբեսկ ճարպիկ կերպով ապը-
տամբներին ամեն կողմից պաշարել էր. վերադառնա-
լէր կարելի, իսկ Դիւրի պարտեզի պատնի վեր մա-
զլցել շատ դժւարին էր: Բիլէ իսկոյն ըմբռնեց որ դ-
րութիւնը վատ էր, սակայն նա պաղարիւն մարդ մ-
լինելով, իպահանջել հարկին ալ գիտէր մտածել և գոր-
ծել, նա իր շուրջը նայելով մի կոյտ փայտ տեսաւ գե-
տափում և Անժին դառնալով ասեց՝

— Ես մի բան գտելի՞մ, եկ որդեակ: — Բիլէ մօտե-
ցու մի հաստ գերանի և բռնեց մի ծալրից, լետույն
ալիսիսի մի խոհուն նայածք ուղղեց իր բնկերի
որ նա իսկոյն հասկացաւ թէ ինչ էր ուզում աս-
վարպետը, և գնաց բռնեց միւս ծալրից առանց մ-
բառ անգամ արտասանելու, վասն զի նա ալիսիսի հա-

տաք մուկէր հողագործին վրայ, որ գոթիք էլ կեր-
ծար առանց մտածելու թէ ճանապարհը կարճ էր թէ
երկար, կամ թէ ինչ կարող էր լինել այնտեղի տաքու-
թեան աստիճանը:

Երկու գիւղացիները վերադարձան շուսով ս-
պիին գերանով. — մի ծանրութիւն որի տակին վեց հժ-
ու մարդիկ պիտի ընկճէին:

Ուշը միշտ և ամեն տեղ հիացում է պատճառ-
ւում ամբոխին: Հո՞՞ք բազմութիւնը իսկոյն ճանապարհ
ուց նրանց: Ոմանք էլ ըմբռնելով նրանց միտքը առ-
կից գնում և օգնում էին ճամբայ պատրաստելով:

— Քեզ հետ եմ, հայր Բիլէ, ասեց պատանին,
որ 30 քայլ առել էին նրանք, երկար տեւելու է այս
որձը:

— Ո՛չ, պիտի գնանք դէպի այն դուռը:

— Ոչինչ, ես կարող եմ դիմանալ, ասեց պատա-
նին փառահովածութեամբ, թէ և դեռ նոյն չափ տեղ ալ
էտքէր կտրէին նրանք այդ բեռան ներքե, իսկ ամբոխը
ափահարում էր:

Շատերն ալ օգնութեան հասնելով գերանը ա-
րաւորէին առաջանում էր. հինգ բոպէ չքշեց և
անք դռների առաջն էին:

— Հիմա, բոլորդ միասին, պոռաց Բիլէ:

— Ես այժմ հասկացայ, վրայ բերեց Պիտու, հի-
ւաւրց Հոսմայեցիք զրան խաբան կոչում էին:

Հժկու գերանը ուժեղ բազուկներից տարած
նկարձ սոսկալի մի հարւածով բաղիեց հսկայ զրան
պանքին: Պարտեզի մէջ գտնուող գինւորական պա-
սպանը վազեց դէպի դուռը արգիլելու նրանց, բայց

իզուր, երբորդ հարւածին գոները տեղի տւեցին ամբոխը ներս խուժեց:

Այդ շարժումից Պրինձ Լամբէսկ եզրակացրեալ որ խուժարարների մի սուար մասը արդէն լաջողիլէ մի անցք ստեղծելու, և նրա կատարողութիւնը անդադրեց զարձաւ՝ տեսնելով որ իր գերիները խուսափել էին իրա ձեռքից: Աւ նա իր ձին առաջ քշեց իմանալու թէ ինչ էր պատահել, իր մարդիկն ալ մտածելով նա արշաւանք պիտի գործէր, նրան հետեւում էին շատ մօտից: Զիկըրը տաքացած իրենց վերջին փորձից՝ անգուցիւ էին դարձած: Թերեւս մարդիկն ալ Պալէ Ռոսիէ ալիալ Հրապարակում իրանց կրած պարտութեան վրէժը լուծելու նպատակով ոչ մի ջանք էլ չէին անում նրանց զսպելու:

Իշխանը տեսնելով որ անհնար էր կասեցնել մեծ շարժումը, իր ձիուն սանձարձակ բաց թողեց կանանց և երեսայից արձակած ճիչերն ու աղաղակները և սոսկալի ժխորը գէպի երկինք էր բարձրանում վրէժխնդրութիւն պահանջելու:

Մի ահռելի տեսարան էր նկատվում մթնոլորտում մէջ, զոհերը գոչում էին իրենց ցուերից, մինչդեռ նրանց վրայ լարձակողներն ալ իրենց կատաղութիւնը էին գոչել:

Մի տեսակ պաշտպանութիւն կազմակերպւեալ իսկոյն և աթոռներ նետուեցին հեծելազորքին մէջ. գլխից վիրաւորելով Պրինձ Լամբէսկ պատասխանեց սուրբ մի հարւածով, առանց սակայն մտածելու իսկ մեղաւորներին տեղ անմեղներին էր պատժում. մի քանի վիրաւոր գետինը տապալւեց:

Բիլէ տեսաւ այդ և մի սոսկալի աղաղակ բարձրացրեց, միևնոյն ատենը նա հրացանը ուղղեց մարտասպան իշխանին. Լամբէսկ րոպէին սպանւելուց ազատեց միայն իր ձիու արած մի շարժումի շնորհիւ, մահաբեր գնդակը կենդանու կուրծքին մէջ խրեց և անմիջապէս սատկեցրեց նրան:

Դրակոնները, կարծելով թէ իշխանն ալ սպանւած էր, ներս խուժեցին Դիւլըրի պարտեզը աջ ու ձախ կրակ տեղալով փախչող ամբոխին վրայ, բայց նրանք կարողացան ծառերի յետևը ապաստանելով գերծ մնալ գնդակներից:

Հողագործը նորից լցրեց իր ընտիր հրացանը և դառնալով գէպի իր ընկերը ասաց՝

— Իրաւոր դու լաւ ասեցիր Պիտու, մենք ճիշտ ժամանակին հասանք բաղաք:

— Ես կարծում եմ որ արիանում եմ նկատեց Անժ, ձիաւորի մը արձակած տարճանակի գնդակից ճարպիկութեամբ խուսափելով և նրան հրացանագորկ թամբից վար գլորելով, այնքան էլ դժւարին չի եղել, ինչպէս որ ես կարծում էի:

— Անկասկած, ասեց գիւղացին, բայց այս էլ ինչ որ անօգուտ քաջութիւնը կողակ մ'ալ չարժէր, արի գնանք, ուշադրութիւն արա՛, սակայն որ թուրքքեզ վեր չգցէ:

— Խնդրեմ սպասիր, հայր Բիլէ, պառաց պատանին, որովհետեւ ես Բարիզը քեզ պէս լաւ չեմ ճանաչում և առանց քեզ անշուշտ կը կորուսիմ:

— Ե՛կ, եկ ասեց գիւղացին առաջնորդելով նրան գետափում և նրանք բոլորովին հեռացան զօր-

քից որ ստուգորէն քարափին վրայից արշաւելով լիս էր Լամբէսկի Գրականների օգնութեան:

Բիցէն աւելի առաջ գնալով բարաբետից կարծ վար ցատկեց գետեզերքը և Անժ Պիտուն ալ տեկեց նրան:

IX.

Օ՛ն Ի ԲԱՍԴԻՅԼ

Այնտեղ անգորր և ապահով գետի ափին կու գիւղացիք իրենց շուրջը լրտեսելով՝ նկատեցին Գիւլըրի կամուրջին վրայ զէնքեր էին փալլում, որոնց ամենայն հաւանականութեամբ, բարեկամական ձեռքով չէին կարող լինել, և նրանք ծառերու տակ տերի միջին ծածկելով խորհրդակցութիւն մ'ըրին:

Հարցը՝ ուրիշ աւելի հասակաւորը առաջ բերեցին, աւելի ապահով գրութեան մէջ, սպասելու էր թէ պէտք էր վերադառնալին նախկին գործնէութեան եւ նա սպասում էր Պիտուի կարծիքը լսելու:

Պատանին օրից օր հողագործի լարգանքը վստահութիւնը առաւել ևս զրաւում էր՝ նախ գիտնականութեամբը, որին նա ցոյց էր տուել ազատ կուս և ապա իր հիանալի քաջասրբութեամբը: Այն բնագոյնը զգում էր այդ բանը, սակայն նա բնական չորէն այնքան համեստ էր որ, միայն աւելի խորը

բախտագիտութիւն էր տածում նա իր սրտում դէպի իր հերոսային բարեկամը:

— Վարպէտ, ասաց նա, սարգէ որ դուք քաջ մ'էք և ես ալ այժմ նւագ վախկոտ եմ քան ես ինքս ինձ կարծում էի. Հօրաս բանաստեղծը որ քեզանից բոլորովին տարբեր բնաւորութեան տէր մի մարդ էր, առաջի անգամ կուսի մէջ լինելիս մէկդի չպրտեց իր զէնքերը և փախուստ տուց: Ասի փաստ է որ ես նրանից աւելի քաջատիրտ եմ իմ հրացանովս, փամփշտանոցովս և մէջքիցս կախած սրովս: Իմ եզրակացութիւնը սա է որ ամենաքաջ մարդն ալ աշխարհում կարող է մի գնդակով սպանւել: Որովհետեւ քո նպատակն էր ազարակը թողնելիս Բարեզ գալ մի շատ կարեւոր գործի համար....

— Յանուս այն կապուտակ երկնից՝ արկղիկը, քաջականչեց հողագործը:

— Դու ասեցիր արգէն, և ոչ ուրիշ բանի համար: Հետեւաբար եթէ դու սպանւիս, այդ գործն ալ լուրիս չի կարող գալ:

— Անտարակոյս. — երբ մենք զօկտօրը տեսած ամեն բան վերջացրած կըլինինք, այն ատեն մենք օրից կը վերադառնանք քաղաքականութեան իբրեւ մի ուրիշ պարտականութեան:

— Ապա ուրեմն եկ գնանք նախ Քօլէժը և տեսնենք Սելատտիան Ժիլպէօին, ասեց Բիցէ տեղից վերանալով:

— Եթեմք, ասեց Անժ Պիտու, ինքն էլ տկաւոր վեր կենալով, այնքան կակուզ և համգոտաւէտ էր որ նստած տեղը, և բացի զրանից խեղճ պատանու

քունն էլ տանում էր:

— Եթէ ինձ մի բան պատահելու լինի, դու պէտքէ իմանա թէ ինչ ես ասելու դոկտորին իմ խարէն: Անժ ոչինչ չէր ասում, քանզի նա սկսել մրափել:

— Եթէ լինի որ ես մահացու կերպով վիրաւորւիմ, դու պէտքէ երթա՛ւ դոկտորին ասես:— Բայց հոգի թող ելնէր, տղան քնում է:

Եւ իրօք պատանին սկսել էր խումփացնել. վեր էր ընկել իր նստած տեղը և նիրհում էր:

— Լաւ միտքս եկաւ, ասեց Բիլէ ինքնիրան, վէժը այս ժամիս փակւած է լինում, և լաւ կըլին մեզ համար փոքր ինչ հանգստանալ: Արշալոյսը գում էր երբ նրանք զարթնեցան, բայց օրը փոփոխութիւն չբերեց Բարիզի պատերազմի նման վիճակին:

Միայն թէ գինւորները չէին երեւում. ամբողջ ամեն տեղ կար և նրանք զինւած էին, շտապով շարժւած կարճ, նեղափող հրացաններով, որոնց գործածութիւնը, սակայն մեծամասնութեան անծանօթ էր: Հինաւուրց ժամանակաց վերաբերեալ գէնքերով, որոնք զարդարանքին վրայ զմայլում էին նրանք: Զօրքը քաւելուն պէս ժողովուրդը թալանել էր Արքունի մամթերանոցները, և դէպի Քաղաքային տունը մի քան քանակները, և դէպի Քաղաքային տունը մի քան քանակները, և դէպի Քաղաքային տունը մի քան քանակները: Մայր եկեղեցու և ուրիշ ազգային շէնքեր խօշոր զանգակները ընդհանուր ապստամբութեան հրաւիրում անդադար իրենց խռովող զօղանջներով: Ընդհանրի փայտերի յետեւից նայում էին ստորին

սակարգի ամենայնտին խաւերը, մարդկանց և կանանց Լէկիօններ—եթէ մարդկային կարող էին համարել դրանք—նիհար և դժգոյն, քաղցած և պատառոտած հանդերձներով, որոնք առաջի գիշերը,

«Հնց, հնց», աղաղակում էին, բայց գէնք էին պահանջում այսօր:

Ոչ մի բան աւելի ձախող և աւելի աղէտաբեր չէր քան այս ճիւղային դէմքերի երևումը, որոնք ամբողջ երկրից դէպի մայրաքաղաքն էին սպրդել աննշմարելի կերպով վերջի մի քանի ամիսների ընթացքում: Նրանք լուռ և մունջ անցել էին պարիսպներից, և որպէս գերեզմաններում խուճապները, քաղաքին մէջ ամեն կողմ ցանուցրիւ հաստատուել էին:

Պատմական այդ ահուելի օրերում ամբողջ Ֆրանսիան ներկայացնող Բարիզ մայրաքաղաքը յանձին այս սովալուկների, կոչ էր անում թագաւորին,

«Ազատ արա՛ մեզ», մինչդեռ դէպի երկինք աղաղակ էր բարձրանում՝

«Կերակրի՛ր մեզ»:

Մինչդեռ ամբողջ օրւայ մեծ դէպքին նախապատրաստւում էր, Բիլէ և Պիտուն շտապում էին դէպի Քօլէժը: Ճանապարհին նրանք տեսան պատնէշներ, որոնք կարծես թէ գետնից բուսնում էին յանկարծ սուկներու նման, մինչև իսկ երեխայք էլ օգնում և ամենահարուստները ամենաաղքատներին հետ մատակարարում էին ինչևիցէ մի բան կանգնեցնելով պատը պարող, պաշտպանող թումբը հանդէպ ահեղ ջրհեղեղին:

Աղմուկ ու ժխորին մէջ Բիլէ նկատեց և ճա-

նաչեց մի քանի Պրանսիացի պահակներ իրենց համարը
գետնից, որոնք խմբակների մարզում և ուսուցանում էին
հրազենքերի գործածութիւնը ի տես կանանց և տղայոց
Քօլէժում էլ բռնկել էր տպագրութիւն. ուսանող
սանոց տղայքը վռնտել էին իրանց վարժապետներին
դռները խորտակում էին դուրս խուժելու, սպառնալով
Ղիբեքտորին որ սարսափահար լացում էր:

— Ձեզանից ով է Սեբաստիան ժիլպետը, հարցրեց
Բիլէ որոտագին ձայնով մը տեսնելով այդ նեղ
քին կոխը:

— Ես եմ, պատասխանեց տառնհինգ տարեկան
մի համարեայ տղջկայ գեղեցկութեամբ պատանի. նա օգնում
էր երկու երեք ուսանողներին մի շարժակա
սանդուխը պատին դնելու, որպէսզի կարողանային ալ
կերպով դուրս գալ շէնքից. նկատելով որ դռան փակոնքը
չէին կարողանում խորտակել: Ի՞նչ էք ուզում
ինձանից, հարցրեց տղան:

— Սիթե եկել էք որ նրան վեր առնէք տանէք
տանց գլխաւոր ուսուցիչը ահաբեկ եղած երկու գին
ւած մարդկանց տեսնելով, որոնցից մինը — խօսողը — ալ
իւնտո հանգերձներ ունէր իր հագին:

Պատանին ալ նայում էր նրանց առանց սակաւ
ճանաչելու իր կաթնեղբորը. այնքան տարօրինակօրէն
մեծացել էր նա իրենց բաժանելուց ի վեր և որ
այժմս ալ իրա պատերազմական երևոյթովը բոլորովին
անճանաչելի էր դարձել:

— Վեր առնել — տանել դօկտօր ժիլպետի որդի
և զգել այդ գոթախային ժխորին մէջ, և նրան մի ա
ռելի վիճակի ենթարկել, ճիշտ քան լիցի որ ես այդ բ

որ մտքցիս անգամ անցնէի տանց գիւղացին:

— Տեսնում ես, դու գիւղացի ընկեր Սեբաստեան
ըլ քո բարեկամները համաձայն չեն քո ընթացքին,
տանց տիրէկտօրը, քանզի այս պարոնները, երևում է
որ քո բարեկամներն են. օգնեցէք ինձ, պարոններ, և
բուք էլ զաւակներս հնազանդ եղէք ինձ, երբ ես հը
րամայում եմ և աղաչում:

— Պահեցէք իմ ընկերներին, եթէ դուք այդ
անկանում էք, պատասխանեց գետաթի ժիլպետ պա
րոնին, իր հասակին համար անսպասելի վճռականու
թեամբ, բայց գալով ինձ, ես պէտքէ որ գնամ, ես
նրանց վիճակից չեմ, հայրս ձերբակալւած է և բանտը
նետաժ, նա բռնակալի ճիրաններում է գտնւում այժմ:

— Այո, այո աղաղակում էին աշակերտները,
սեբաստեանը իրաւունք ունի, նրա հայրը բանտարկ
ւած է և որովհետեւ ժողովուրդը այժմ բանտերը բաց է
նում, պէտք է որ նրա հայրն ալ ազատ արձակւի:

— Հէ, ի՞նչ էք, ասում, միթէ դօկտօր ժիլպետին
երբակալել են, գոռաց հողագործը դռները ցնցելով,
այդ իմ հոգին դուրս գար, իրօք փոքրիկ Քաթրինս ի
նտունք ունի եղեր:

— Այո, իմ հօրս տարան, շարունակեց փոքրիկ
ժիլպետը, և հէնց այդ է պատճառը որ ես մի հրա
ն եմ ցանկանում ունենալ, ես պէտքէ գնամ կրօ
ն, մինչև որ ազատեմ իմ հայրիկիս:

Այս ճառը հարիւրաւոր սուր ճիչերով և աղա
կներով ողջունեց, նրանք գոռում էին.

— Այո, տէք մեզի գէնք, ճիշտ ի պատերազմ:
Այս միջոցին ամբողջ դուրսից յարձակում գոր

ծում էր ուսումնարանի դռներին վրայ որպէս զի տղայաց ազատ ճանապարհ բաց անէ։ Դիրէկտորը ծովափրած ողբագին պաղատում էր թէ աշակերտներին թէ ամբոխին՝

— Բարեկամք, Աստուծոյ սիրուն, խնայեցէք մտադ, անմեղ մանկութեան։

— Նրանց խնայենք, խօսք չէ կարող լինել այդպէս ալ կանենք մենք, ասեց մի հինաւորց զլուր, նրանք մեր կողէտների խմբերն պէտք է կամեն, կարծես հէնց այդ բանի համար էլ կրթւած լինել։

— Բայց խնդրում եմ նկատել որ նրանք մի սուր թանկագին աւանդ են ինչ լանձնւած իրանց ծնողներէ ասեց գլխաւոր ուսուցիչը, և ես իմ կեանքովս պատասխանատու եմ նրանց համար, ուրեմն ի սէր Աստուծոյ, մի տանէք իմ գառնուկներին։

Ներսիս ու գուրսիս աղմուկ ու ժխտոն բացաւ այնպէս ուժգին որ տիրեկտորի ողբաձայն ղերսանքը բոլորովին անլսելի դարձաւ, որը սկսեց բազին միջնորդել զինուորների, ամբոխի և ուսանողի միջև։

— Պատուելի պարոնը իրաւունք ունի, ասեց յէ, այդ դեռատի պարոնները իսկապէս որ նւիրակ աւանդ մ'են, թող մեծերը զնան կուրելու գարն գարնւին, այդ իրանց պարտականութիւնն է, բայց բեխալք ապագայի սերմերն են։

Դժգոհութեան ձայներ լսեցին։

— Ո՛վ է այն որ հակառակում է իմ ասած հարցրեց հողագործը, ես վստահօրէն կարող եմ որ նա հայր մը չէ, բայց ես հայր եմ. այս անցեալ

չեր երկու մարդիկ իրենց հոգիները իմ բազուկներուս մէջ աւանդեցին և նրանց արիւնն է կուրծքիս վրալինը, տեսէք, — և նա ցոյց տւեց արեան շիթերը ամբոխին այնպիսի մի ձևով որ ամբողջ բազմութիւնը եւեկտրական հոսանքի մը պէս ազդւեց նրանից։

— Երէկ ես կովում էի, շարունակեց գիւղացին Պալէ Ռոյալի հրապարակում և Դիւլլուի պարտիզում, և այս պատանին կուրում էր իմ կողքին, բայց նա ոչ հայր ունի ոչ մայր և բացի դրանից նա համարեա թէ արդէն մի մարդ է։

Անժ Պիտու հպարտօրէն նայում էր շուրջը։

— Ես այսօր նորից պիտի կուրիմ, բայց ես երբէք չէի ցանկանում որ գտնւէր մէկը ասելու թէ Բարեկցեցիք անկարող են լաւ մը դրօշմելու թշնամին աւանց այդպիսի փոքրիկ տղաների աջակցութեան, ասեց Բիլէ և հողագործի այս ճառը հրաշալի տպաւորութիւն գործեց ամբոխին տրամաբանութեան վրայ։

— Մարդը ուղիղ է ասում, բացականչում էին զինուորականները։

— Ո՛չ մի երեխայ կուրի ասպարիզում, պահեցէք նրանց ֆօլէթում, աղաղակեցին կանայք։

— Ո՛հ, շնորհակալ եմ ձեզանից, պարոն, ասում էր դիրեկտորը հողագործին, ջանալով Բիլէյի ձեռքը սեղմել ցտնկապատի վրայից։

— Բայց ամենից առաւել լաւ հոգ տարէք դեռատի ժիւլէռին, բացականչում էր գիւղացին։

— Պահել ինչ այստեղ, ես ձեզ ասում եմ, պարոն, որ դա անկարելի է, բոլորեց պատանին, բորկութեամբ տողորւած և ջանալով ազատել ուսումնարա-

նի պաշտօնեաների ձեռքից:

— Թոյլ տուէ՛ք մեզ ներս մտնել և ես նրան կա-
րող եմ հանգստացնել, ասաց Բիլէ:

Ամբօթը ճանապարհ տւեց և հողադործն ու
Անժ Պիգուեն ներս մտան ուսումնարանի բակը: Ար-
դէն 3 — 4 ֆրանսիական պահակներ և մի տասնեակ
ուրիշ զինուորներ բնազդօրէն Քօլէժի դռներին կանգ-
նել էին դեռափ ապստամբներին: արգելելու դուրս
խուժելուց:

Բիլէ շիտակ Սեբաստիանին մօտենալով նրա սի-
րուն սպիտակ ձեռքերը իր խոշոր, ոսկրոտ ձեռքերուն
մէջ առեց և հարցրեց պատանուց.

— Սեբաստեան, դու չե՞ս ճանաչում երկրագործ
Բիլէին, որը հօրդ սեփական հողերը վարում ցանում է:

— Այո՛, Պարոն, ես հիմա ճանաչեցի քեզ:

— Եւ այս պատանին որ իմ հետն է:

— Անժ Պիգուեն պէտք է որ լինի: — Երկու դե-
ռափ հինաւորաց բարեկամները միմեանց վզովն ըն-
կան և սիրովը ու կարօտագին միմեանց ողջագուրեցին:

— Եթէ իրօք հօրդ տարել են, ես կերթամ
նրան յետ դարձնելու, շարունակեց երկրագործը, ես
և բոլոր հետեւողները, մենք այդ կանենք: Եւ ին-
չու չանենք, երեկ մենք Աւստրիացոց հետ լաւ ընդ-
հարում մ'ունեցանք և տեսանք որ նրանց կանակն ալ
մերինն: պէս շիփ շիտակ է եղեր:

— Եւ ի հաստատութիւն դրան ահա մի փամ-
փըշտանաց, որին նրանցից մինը ալլիս պէտք չունի
այս կեանքում, ասեց Անժը:

— Եղբայրներ պիտի չաղատենք սրա հօրը դու-

տօր ժիլպէոին, պոռաց գիւղացին ամբօթին:

Հօժ բաղմուժիւնը միաձայն և միաբերտն հաս-
տատական պատասխան տւեց այդ հարցին:

— Բայց գիտէ՛ք որ հայրս Բասգիլումն է, ասեց
Սեբաստեան՝ զլուխը տխրութեամբ շարժելով, և ոչ
որ կարող չէ Բասգիլը առնել:

— Ուրեմն դու ինչ ուզում էիր անել եթէ քեզ
թոյլ տալին այտեղից դուրս գալու:

— Ես պիտի երթալի Բասթիլի պարիսպներին
տակ սպասելու և երբ հայրս դուրս գար պատնէշների
վրայ ման գալու, որպէս երբեմն բանտարկեալներին
անել թոյլատրում է օգափոխութեան համար, ես ինձ
նրան ցոյց պիտի տալի:

— Բայց եթէ պահնորդները կրակէին քս վրայ
տեսնելով որ դուն մի բանգարկեալին հետ նշանացի
խօսում ես:

— Ես այն տեսն հօրս ուղքերի առաջն ալ կը-
մենէի:

— Երդուում եմ բոլոր ստանաների անգւնով որ
դու լաւ տղայ մը չես եղեր, աղաղակեց Բիլէ. ցանկա-
լով հօրդ ուղքերի առաջ սպանւելու որպէզի նա էլ
վշտահար մեռնէր իր խուցին մէջ, — քանզի նա ուրիշ
չ'օք չունի ալս աշխարհումը բացի քեզանից, որին
նա այնքան սիրում է և որի համար նա միայն ապ-
րում է, — թող քեզ պարզն ասեմ, Սեբաստեան, որ դու
բոլորի սիրտ չունիս եղեր:

— Իսկապէս դա մի շատ վատ սիրտ պէտք է լի-
նի բացականչեց Անժ Պիգուեն, տեսնելով որ զիւղա-
յին նրան զորս դու պատւիրեցեր կշտամբում էր:

Մինչդեռ պատանին տրտմութեան մէջ խոր
սուզուած մտածում էր, հողագործը զմալօրէն նկատու
էր նրա գեղեցիկ դէմքը, սպիտակ և ազնիւ, կրակո
սիրուն աչքերը, փոքրիկ և հեգնական բերանը, արծ
ւային քիթը և ուժեղ կզակը — նրա ամբողջ ֆիզիոն
միան տրտալատում էր ցեղական ազնուականութիւն
և հոգոյ մեծութիւն:

— Դու ասում էիր որ հօրդ Բասդիլլ են տար
պատճառն ինչ է արդեօք, հարցրեց Բիլէ:

— Որովհետեւ նա Վաշինգտոնի և Լաֆայէթ
բարեկամն է, կուեւէ և սուրով Ամերիկայի Անկախ
թեան համար և գրչովն ալ Ֆրանսիայի համար. նա ե
կու աշխարհումն ալ յայտնի է իբր մահացու թշնա
բունապետութեան, որովհետեւ նա անիծել է Բասդիլ
ուր այնքան մարդիկ տանջւել են — և այժմ ինքն
այնտեղ է գտնուում:

— Որքան ժամանակից ի վեր:

— Նա Հաւր հասնելուն պէս ձերբակալեց,
սինքն Լիզիօնում, քանզի ես մի նամակ ստացայ նր
նից այդ տեղից:

— Մինչդանար, որդեակ, այլ ասա ինձ ամեն բ
երդուում եմ ազատել հօրդ Բասդիլլից և կամ ոսկ
ներս թողնել նրա պարիսպների տակ:

Գեւատի ժելպէռը տեսնելով որ երկրագոր
Բիլէն իր սրտի խորքերիցն էր խօսում քաջալեր
և շարունակեց՝

— Լիզիօնում նա միջոց էր գտել մի գրքի կ
քին մէջ մատիտով հետեւեալ խօսքերը գրելու. «Սեբաս
եան, ինձ Բասդիլլ տարան. համբերութիւն, յոյս

աշխատութիւն, 7 Յուլիսի 1789. — Յ. Գ. — Ես ձերբա
կալեցի Ս. զատութեան փաստին համար, ես որդի մը
ունիմ Մեծն Լուիի Քօլէժում Բարիդ. այս գիրքը գլա
նողից խնդրում է տանել յանձնել այս տողերը իմ
որդու Սեբաստեան ժելպէռին յանուն մարդկութեան:

— Եւ գիրքը, պօռաց գիւղացին շնչասպառ իր
լուզումից:

— Նա դրել է մի ոսկի այդ գրքին մէջ և թե
լով մը կապած պատուհանից դուրս է նետել, թաղի
քահանան գտնելով այդ գիրքը իր ժողովրդից մի սըր
տոտ մարդուն տւել է ասելով նրան «ընտանիքիդ 12
Ֆրանգ թնդիր, որ սոված չիման և մնացած 12 Ֆրանգն
ալ գրպանդ դիր, առ այս գիրքը և տար Բարիդ յանձ
նելու մի խեղճ տղուն, որի հայրը առեւանգւել է իր
ազգը շատ սիրած լինելուն համար»: Երիտասարդը երէկ
կէսօրին ժամանելով՝ յանձնեց ինձ այդ գիրքը և ես
տեղեկացայ նրա ձերբակալութեան մասին:

— Սքանչելի, այս բանը ինձ պարտաւորացնում
է նորից քահանաների հետ բարեկամ դառնալու, բա
ցականչեց Բիլէ, ցաւալի է միայն որ նրանք բոլորը այս
տեսակի մարդիկ չեն առ հասարակ. լսւ, հասպա գիւ
ղացին ինչ եղաւ:

— Երեկ իրիկուն նա տուն վերադարձաւ որպէս
զի իր խնայած 5 Ֆրանգն ալ յանձնէ իր կնոջը:

— Դա հիանալի է, աղաղակեց Բիլէ: Ահ, պա
րօններ, կան մարդիկ որ բարի են և մի բանի պէտք
կուգան:

— Հիմա դուք ամեն բան գիտէք, և դուք ինձ
նախօրօք խօստացաք հօրս ազատել և ինձ վերադարձ

նել եթէ ես ձեզ ամէն բան ասէի, վրայ բերեց պատանին յուզեալ ձայնով:

— Այո՛, ես ասացի որ կամ պէտք է նրան ասեմ կամ թէ սպանւիմ: Այժմ ցոյց տուր ինչ գիրք:

Պատանին իր գրպանից դուրս բերեց Ռուս Contrats Social գիրքը և Բիլէ գգացւած համբուրայն թերթը ուր դօկտորի ձեռքը գրել էր իր վերջ խօսքերը:

— Հիմա, սիրելի որդեակ, քաջ եղիր և համարաւիր, վասն զի ես գնում եմ քո հայրիկին Բասդիկից դուրս բերելու:

— Գիժ, բղաւեց դիրէկտորը գիւղացու ձեռքը տեմելով, դու ինչպէս կարող ես պետական բանգարկեալի մը մինչև իսկ մօտենալ:

— Բասդիկը առնելով, պատասխանեց հողագործը լըջօրէն:

Պահակ զինուորներից մի քանիսը բարձրաձայն ծիծաղ մը փրցուցին որ շուտով բնդհանրացաւ:

— Սպասեցէք, պօռաց հողագործը իր շուրջ մի կրակոտ նալածք նետելով. ասացէք խնդրեմ, չից է շինւած այդ անիծւած ամբոցը:

— Խոշոր քարերից ասեց մի զինուոր:

— Եւ երկաթից, վրայ բերեց մի սւրիշը:

— Եւ վրան ալ կրակ կայ, եզրակացրեց երրորդ անձնաւորութիւն մը, որը դու կարծում ես թէ մատները չայլէր, դու իմ չքնաղ հերոսս:

— Այո՛, այո՛ կրակ, աղաղակեց ամբոյսը, որ զոյրօս հինգ վայրկեանում մօխիր կը դարձնէ:

— Ի՛նչ, միթէ դուք բրիչներ չունէք, ո՞վ

բիզնէսիք, գոռաց Բիլէ կատաղած, որ դուք վախենում էք քարէ պարիսպներից, գնդակներ չունիք որ դողդոջում էք երկաթից, և վառօդ երբ նրանք կրակ բաց անեն ձեր վրայ: Ուրեմն դուք վատասիրտներ էք և վախկոտներ, մտակոյտներ, վերջապէս, ամենայնիւ պատրաստ և յարմար գերութեան, ստրկութեան: Հազար ամօթ ձեզ: Չկայ այստեղ ձեր մէջ մի որտի տէր մարդ որ դու ինչ և Պիգուի հետ թագաւորի այդ անիծեալ Բասդիկի վրայ յարձակում գործելու: Ես Բիլէն եմ հողագործ Իլլ-դը-Ֆրանս նահանգից, և ես ձեզ ասում եմ որ ահա ես գնում եմ այդ դուռը բաղխելու: — օն ի գործ:

Բիլէն վեհ համարձակութեան գողաթնակէտին էր հասել արդէն: Ոգևորութեամբ լցւած ու բռնկած հողղացող ամբոյսը նրա շուրջը աղաղակեց՝

— Թո՛ղ կորչի Բասդիկը:

Սերաստեան ցանկացաւ հողագործի վիզը փաթաթել, բայց Բիլէ մեղմութեամբ նրան մէկդի հրեց:

— Քո հայրը պատուիրել է քեզ յուսալ և համարելութիւն ունենալ մեկնոյն ատեն և գործել. լաւ, մենք ալ գնում ենք գործելու, միայն թէ մեր գործի ուրիշ անունն կոտորել է և աւերել:

Պատանին ոչ մի խօսք չաւեց, ալ երեսը ձեռքերին մէջ թագցնելով ջղաձգութիւն մը ունեցաւ և նրան տարեցին հիւանդանոց:

— Հապճն դէպի Բասդիկը, բղաւեց Բիլէ:

— Դէպի Բասդիկը, արձագանք տւեց Անտ Պիտուն:

— Օ՛ն լառաջ դէպի Բասդիկը, որոտացին իբր հազար բերաններ, մի աղաղակ, որը դառնալու էր Բասդիկի ամբողջ բնակչութեան պահանջը:

X.

ՀՅՈԹԷԼ ԴԸ ՎԻԼԻ ՎԵՌՈՅԻԸ

1789 թվականի Յուլիսի 14 ըգ. օրվայ առաջին տեսն էր որ գեղացի Բիլլեն հռետորական կրակ բռնեց այն հսկայ արձանին դէմ, որը հինգ հարիւր տոննայի ֆրանսիոյ կուրծքին վրայ մղձաւանջի մը պէս ծածկացել էր—Սիւի ֆուռի ժայռն էր այն: Աւելի աստիճանական ծիծառներ իր զօրութեան մէջ, Ֆրանսիան երբեք չէր էլ մտածել նրան տապալելու մասին:

Բասդիլլը աւատականութեան զրօշմն էր բերի ճակտին:

Թագաւորը այնքան բարի էր համարւում նա չէր կամենում հրամայել մարդկանց գլուխները կտրել, սւստի և ուղարկում էր նրանց Բասդիլլ անգամ այնտեղ մտած մարդը բոլորովին մոռացւած ալլաւ, անշատեւած, կղզիացրած, ողջ թաղւած, ոչնչացրած:

Նա այնտեղ էլ կմնար մինչև որ միապետը նրան լիշէր.—և թագաւորները այնքան նոր բաներ ունեւոր մտածելու որ յաճախ բոլորովին մոռանում են հինգերորդ

Քսան ուրիշ Բասդիլլներ ալ կային Ֆրանսիայում, վասն զի այդ անունը դրւած էր բանտերին հասարակ, այնպէս որ մինչև այսօր փոշոտ ճանապարհներին հին վրայի թափառականը խօսում է «Սգիլի» մասառանց, թերևս, գիտնալու որ այդ խայտառակութեան

տիտղոսը տկնարկում է Ֆրանսիոյ պետական Մեծ Բանդը:

Սէնթ Անթուան դռան կից ամրոցը բուն և խակաւն Բասդիլլն էր, և նա միայն բոլոր միւսները արժէր:

Թերևս բանդարկեալներից ոմանք մեծ ոճրադործներ էին, բայց ուրիշներ, ինչպէս Լատիւզ, ոչ մի խակաւն Բասդիլլն էր, և նա միայն բոլոր միւսները արժէր:

Այս թշուառ մարդը օրիորդ Բոմբատուրի, թագաւորի ռիւականի վրայ սիրահարւելով՝ նրան մի նախակ էր գրել, որը նրա ամբողջ կեանքումը բանտարկւելուն պատճառ դարձաւ:

Մի բան կար, ուրեմն, որ Բասդիլլը ատելի էր դարձած Ժողովուրդին:

Ատելի էր ան իբրև մի կենսունակութիւն ունեցող ան—մի ճիւղ ինչպէս վիշապները որ կըծաղրեն Ժողովուրդը, մինչև որ մի ախոյեան դուրս է գալիս Բիլլի նման, ցոյց տալու ամբսխին թէ ինչպէս պետք է արձակւել դրա վրայ:

Դրանից կարելի է եզրակացնել թէ որ աստիճանի էր Սերաստեանի յուսահատական վիշտը ի մասին որը Բասդիլլ նետւելուն:

Եւ Բիլլեն ալ հէնց այդ պատճառով հաւատում էր որ դօկտոր Ժիլպէո չէր կարող ազատել այնտեղից, մինչև որ այդ ամրոցը հիմնայատակ քարուքանդ չէր լինի:

Ուրեմն Ժողովուրդն ալ ոգևորութեամբ տարեց երբ առաջի անգամ տղաղակը հնչեց

— «Թող կորչի Բասդիլը»:

Բայց նա մի խենթ ծրագիր էր, ինչպէս զի
ւորները ասում էին, և մտքից անգամ անցկացնել
նարաւոր չէր գրաւել թագաւորի Բանտ-Ամրոցը:

Բասդիլը ունէր պահապան զօրք, թնթանօթն
և պաշար. պարիսպները 15 ոտք հաստ էին վերի ծա-
րում, իսկ 40 ոտք թանձր վարի մասում:

Կառավարիչն էր Գօնդ Լօնէյ որ 30000 ֆու-
վառօթ ունէր իր տրամադրութեան տակ շտեմար-
նում, և խոստացել էր ամրոցը օդը հանել և նրա հի-
ւարիքի ամբողջ այդ թաղամասը, երբ մի բան պատ-
հէր:

Զիարդ և իցէ Բիյէ ամբօթի գլուխն անցած
շաւում էր, բայց նա այլևս պոռալու պէտք չու-
նէր:

Նրա պատերազմական կերպարանքը շատ գի-
ւեր գալիս ամբօթին և նրանք վստահ էին որ նա
իրանցից էր. բացատրելով նրա տատանքները և լիով-
նմբունելով՝ բազմութիւնը հետևում էր նրան կատ-
ղի հոսանքի մը նման շարունակ աւելնալով:

Երբ Բիյէ Սէնթ Միշելի քարափը հասաւ առ-
ւել քան 3 հազար մարդիկ զինւած կացիններով,
զակներով, լայն և հաստ սուրերով և հրացաններ
նրա տրամադրութեան տակ գանձում էին:

Բոլորը գոռում—գոչում էին.

«Հապճն ի Բասդիլը»:

Հողագործ հրամանատարը խորին մտածութե-
մէջ էր, նա անտոիկ Ամրոցի մասին էր մտածում
գնալով նրա ողևորութեան շողին աստիճանօրէն ն-
շում էր:

Նա այժմ պարզ ու պայծառ կերպով տեսնու-
էր որ ձեռնարկը այնքան խենթ ու խելառ էր որքան
վեհ ու վսեմ, և այդ շատ հասկանալի էր այն մարդ-
կանց երկիւղոտ արտայայտութիւնները լսելուց յետոյ,
որոնց նա ամենից առաջ Բասդիլը առնելու մասին
լայտնել էր իր ծրագիրը:

Չնայած այս բոլորին, այսուամենայնիւ, նա ևս
առաւել ամբապնդւում էր իւր որոշման մէջ: Բայց նա ըմ-
բռնում էր նաև այն ահաւոր պատասխանատուութիւնը
որ իր վրայ ծանրանում էր հանդէպ այն բոլոր հայ-
րերի, մայրերի, աղջկանց և տղայոց, այն կեանքերի
մասին՝ որոնց նա առաջնորդում էր գէպի սոսկալի գործը,
որ այնքան մեծ զոհեր էր պահանջում, և նա եզրակա-
ցրեց որ ամեն հնարաւոր եղած նախազգուշական միջոց-
ներ պէտք էր ձեռք առնել:

Նա գործի էր սկսել իրեն հետևող ամբօթը քա-
ղաքային պալատի առաջ հաւաքելով և տեղակալներ
որոշեց հօտը—գայլերի—զեկավարելու:

— Թող տեսնեմ, ասում էր նա ինքն իրան,
Ֆրանսիայում մէկից աւելի ոլտ կայ, երկուսը կան —
մայրաքաղաքի գլխաւորը, դա մէկը, իսկ միւսն ալ գեռ
կարող է լինել:

Եւ նա հօթէլ դը-վիլ մտնելով խնդրեց քաղա-
քային գլխաւոր պաշտօնակալին տեսնել: Վաճառական-
ների նախագահ Ֆլէսէլն էր այն:

— Պարոն դը Ֆլէսէլը, կրկնեց նա, ազնւական
է և ոչ թէ բարեկամ ժողովրդեան:

— Ո՛հ, ոչ նա խելօք մի մարդ է:

Բիյէ սանդուխից վեր ելաւ և նախասենեակը

մտաւ, ուր նա պատահեց մի սպասաւորի որը առաջաւորով նրանից հարցրեց թէ ինչ էր ցանկանում:

— Խօսել պ. Ֆլէսէլի հետ, պատասխանեց հոգաբարձը:

— Չէք կարող պարոն, ասեց մարդը, որովհետեւ նա զբաղւած է և աւարտում է ցուցակները միլիցիայի որին քաղաքը պէտք է կազմակերպէ:

— Հրաշալի, բացականչեց գիւղականը, ես ինչքան ալ կազմակերպում եմ միլիցիա, և որովհետեւ ես առէն 3000 մարդ պատրաստ գէնքի տակ ունիմ, կարժեմ մի Ֆլէսէլ որը դեռ նոր պէտք է կազմաւորէ իրենը: Թողէք որ ես նրա հետ խօսեմ և շուտով: Ինչպէս եթէ կուգէք, տեսէք պատուհանից մի անգամ իմ զօրքերին:

Մի արագ ակնարկ ձգել դէպի գետափը բաւական եղաւ սպասաւորին համար ըմբռնելու իրողութիւնը և նա շտապեց լուր տալ քաղաքագլուխին ի հաստատութիւն իր տւած տեղեկութեան նա ցուցեց նրան ամբոխի ահեղ բանակը:

Այս տեսարանը յարգանք ներշնչեց նրան դէպ նրանց հրամանատարը և խորհրդից մեկնելով նախասենեակը մտաւ: Նայելով գիւղացուն, նա ժպտեց գլուխակերպով թէ ինչ տեսակ մարդ կարող էր լինել նա:

— Ինչ տեսնել ցանկացել էիք դուք, հարցրեց նա:

— Այո, եթէ դուք էք քաղաքագլուխ պ. Ֆլէսէլը, պատասխանեց Բիլէ:

— Ես եմ, և ինչպէս կարող եմ ծառայել ձեզ խնդրեմ, շուտ ասէք, քանզի շատ զբաղւած եմ:

— Լաւ, խնդրեմ ասացէք ինձ, պ. քաղաքագլուխ, դուք Ֆրանսիայում քանի իշխանութիւն ճանաչում էք:

— Հը՛մ, դա կախած է մարդու հալեցողութիւնից, պատասխանեց քաղաքագետը, եթէ դուք հարցնէք Բէլլի քաղաքագետից: Եւ պիտի պատասխանէր ձեզ, ազգային ժողովը, իսկ ժէնէալ 'Իրէօն Կիտի աւել թէ նա միայն մէկին է ճանաչում — թագաւորին:

— Այդ երկուքից ո՞րն է ձեր ճանաչածը:

— Ո՛չ մէկը, հապա ազգը ներկայ ըսպէին, պատասխանեց քաղաքագլուխը ժամացոյցի շղթային հետ խաղալով:

— Հա՛, ազգը, բացականչեց հողագործը:

— Այո, այն պարոնները որոնք այնտեղ վարը պատում են կացիններով և դռնակներով զինւած, դրանք են ազգը, ամբողջ աշխարհը, ինչ համար:

— Դուք կարող էք իրաւացի լինել և նրանք խալաւեցին, ես յոյս ունեմ, ձեզ ինչ ցոյց տալով որ պէս մի խելօք մարդու:

— Իսկ դուք այդ երեք իշխանութիւններից ո՞ր մէկին էք պատկանում, հարցրեց տատանող քաղաքագլուխը կեղծաւորաբար:

— Ես պատկանում եմ վստահօրէն բուն իսկ ղրբիւրին — գլուխին, եթէ հարցը վերաբերում է մեծ հոգուն և հրեշտակներին, պատասխանեց հողագործը:

— Դուք ուզում էք ասած լինել թագաւորին, և ինչ բանի համար:

— Խնդրելու դօկտօր փիլպէռի ազատութիւնը աստիճից:

— Նա ալ բամֆլէտներ գրողներէց մէկն է կարծեմ, ասաց արխտոգորատը լրջօրէն:

— Մի աննման սիրող մարդկային ազգի:

— Այդ բոլորը տիկի մէկէ իմ սիրելի Պ. Բիլէ բայց ես կարծում եմ որ դուք շատ աննշան շահներ ունիք թագաւորից մի այդպիսի շնորհ ձեռք բերելու: Եթէ նա ուղարկել է Դոկտօրին Բասդիլլ, նա անշուշտ պատճառներ ունէր դրա համար:

— Շատ լաւ, ասեց հողագործը, թող նա յայտնէ իր պատճառները և ես ես ալ իմիններովս պատրաստ եմ ժխտել նրանց:

— Սիրելի պարոնս, թագաւորը այնքան զբաղւած է որ ձեզ չի կարող ընդունել:

— Լաւ ուրեմն, եթէ նա ինձ թող չտայ ներմտնել, այն ժամանակ ես ինքս կը գնամ առանց ի թողլու թեան կամ հրամանին:

— Բայց դուք այնտեղ պիտի հանդիպէք Պրէօ Բրէզին դռան վրայ, որը ձեզ թող պիտի չտա ուղածներդ անել, ճշմարիտ է նա չի յաջողեց այդ տնել Ազգային Ժողովին իբրև մի մարմինի, սակայն այն անյաջողութիւնը նրան այժմ աւելի խելքի բերած կը լինի և նա վրէժը ձեզանից պիտի լուծէ:

— Այդ պարագային ես ալ կը դիմեմ Ազգային Ժողովին:

— ձանապարհը դէպի Վերսայլ կտրւած է:

— Ես իմ 3000 մարդկանց հետ մէկտեղ կը գնամ:

— Զգոյշ եղէք, սիրելի բարեկամս, որովհետեւ ձանապարհին դուք պիտի հանդիպիք 4 5 հազար ձեկվետական զինուորների և 2—3 հազար Աւստրիացի

որոնք ձեր ոյժերը պիտի ջլատեն և ականթարթում կուլ տան ձեր մարդկանց:

— Ուրեմն ինչ պէտքէ արած:

— Սրեցէք ինչ որ կամենում էք, միայն ինդրում եմ ազատէք ինձ ձեր 3 հազար sans—cullotes—անփայլի մարկանցից, որոնք իրենց նիզակների ծայրերովը փողոցիստլայնտակը քրքրում են և ծխում են: Ստորերկրեայ մառաններում 7 կամ 8 հազար ֆուստ վառող կայ և մի կայծը բուսական կրկնէր մեզ ամենքիդ թոցնել դէպի Յաւիտենական գահը:

— Այդ պարագային, ես այս բանին վրայ մտածելով, ասեց հողագործը լուրջ կերպով, ես այլևս չեմ ուզում ձանձրացնել թագաւորը կամ Ժողովը, այլ ես կօչ պիտի անեմ ազգին և ես ինքս Բաստիլլը պիտի առնեմ:

— Ինչո՞վ:

— Այն վառողով որի մասին դուք բարեհաճեցաք ինձ ասել այս րոպէիս թէ մառանում համբարածէ:

— Դուք համարձակու՞մ էք պարոն ինձ մի այդպիսի բան ասել, հեզիօրէն հարց տւեց Ֆլէտէլ:

— Այո, այդ է այժմ իմ անելիքը, Պ. քաղաքագլուխ և ես ձեզ այդ ասում եմ վճռաբար, խնդրեմ մառանի բանալիները շուտով յանձնէք ինձ:

— Հալօ, դուք կատակ էք անում, պարոն ասեց սղնաւականը:

— Ես երբէք սովորութիւն չունեմ կատակներ անելու, պատասխանեց գիւղացին երկու ձեռքով քաղաքագլուխի օձիքից պինտ բռնելով, տէք բանալիները, ապա թէ ոչ ես ձեզ այս րոպէիս վար կը շփրթեմ իմ անվարդի մարդիկներին, որոնք լաւ են իմանում

— Ուրեմն դուք չէք ցանկանալ իհարկէ, որ նրան որեւէ չարիք պատահէր, և որպէսզի ամեն պատահականութեան առաջն առած լինիք, խնդրեցէք նրանից որ բան տը ինձ յանձնէ, կամ գոնէ բանտարկեալներէից դուրս ծիրպէսին տալ ինձ:

— Զեզ ո՞վ ասեց որ ես նրա վրայ այդքան մեծ ազդեցութիւն ունիմ:

— Այսինքն ինչ որ ես ցանկանում էի ունենալ աս է որ, դուք ինձ յանձնարարական գիր մը տալիք նրա վրայ:

— Իմ սիրելի պ. Բիլէ, ես պէտքէ որ ձեզ նախազգուշացնեմ այդ մասին, վասնզի եթէ Բաստիլլ մըրն ներս ալ լինիք, դուք մենակ պիտի մտնէք և շատ կարելի է որ այլևս բոլորովին դուրս էլ չգաք. տակաւին ես ձեզ մի ահեղ գիր կըտամ Բաստիլլ մտնելու համար այն պայմանով սակայն, որ դուք մի նոր խնդիր էլ չառաջարկէք լուսինի մասին. ես լուսնոտներէ հետ գործ չունեմ:

— Ֆլէսէլ, լաւեց խոսողի քամակից անակնկալերով, եթէ շարունակեալ քս այդ երկու երեսանիւթիւնը — արիստոգրատներէ հետ խնդալով, իսկ ժողովուրդին ալ ժպտելով — դու այն ժամանակ հէնց քսեփական անցագիրը ստորագրած պիտի լինիս մէկ — երկու օրուայ միջոցին գնալու այն աշխարհը որից ոչ ոք չի դառնալ:

— Ո՞վէ այդպէս խօսողը, գոռաց քաղաքագլուխը լետելը նայելով:

— Ես ինքս՝ Մարազ:

— Վերաբոյժ Մարազը, փիլիսոփան ասեց հրազործը:

— Այո՛, նոյն Մարազը, շարունակց Ֆլէսէլ, որը բոլորի տպաւորչներին պէտք էր որ նայէր, և նա նրանցից շատ պիտի գտնէր այժմ Փրանսիայում:

— Պ. քաղաքագլուխ Ֆլէսէլ, պատասխանեց վերաբոյժը լրջօրէն, այս պարկեշտ քաղաքացին մի անգամ ինչ խնդրում կառավարիչ Լօնէլին վրայ, եւ ես ձեզ ուզում եմ ասել որ դուք ոչ միայն նրան էք ըստ պատեցնում զուր տեղը, այլ հազարաւոր ուրիշ պարկեշտ քաղաքացիներին, որոնք վարը խռնել կեցել են:

— Շատ լաւ, նա պէտքէ ստանալ անցագիրը: Եւ Ֆլէսէլ սեղանի մը մօտ գնալով մի ձեռքը ճակտին տարաւ, մինչդեռ միւսովը արագօրէն մի քանի տող լաւ գրեց թանաքով:

— Ես կարդալ չեմ իմանում ասեց Բիլէ:

— Տուր ինձ տեսնեմ, ասեց Մարազ, և կարդաց հետեւեալը.

«Պ. կառավարիչ Բաստիլլի, մենք նախագահ վախճալանաց Բարիզի՝ ուղարկում ենք ձեզ Պ. Բիլէն խորհրդակցելու քաղաքի բարեկալութեան մասին:»

14 Յուլիս 1789

«Ֆլէսէլ.»

— Շատ լաւ, տւէք ինձ, ասեց հողագործը:

— Հը՛մ, դու կարծում ես թէ այդ բաւական է, ասեց Մարազ հեզնօրէն, սպասիր որ նախագահը մի կտ գրութեան ալ աւելացնի օրպէսզի աւելի լաւ լինի:

Եւ նա. գնաց Ֆլէսըրի մօտ, որ սեղանի կողքին կանգնած մնացել էր մի ձեռքովը պեղերը ոլորելով և արհամարանօք դիտում էր ոչ միայն երկու մարդկանց՝ որոնք իբր մի ոճիւրի ճիւղանները — ըստ իւր կարծեաց, սողացել ներս մտել էին իր կաշին քերթելու, այլ նաև

մի երորդին պատառուտած հագուստով և վայրագ դէմքով, որը դռան անցքում կանգնած էր հրացան ինքն ունի. Գա Անժ Պիտուն էր, որ հետևել էր իր բարեկամին քալլ առ քալլ թիկնապահի մը պէս, միշտ պատրաստ նրա որևէ հրամանները կատարելու:

— Ես առաջարկում եմ, ասեց Մարագ, հետևել եալ յետ գրութիւնը այդ գրւածքը բարւոքելու համար: — Ասա:

— Մարագ թուղթը սեղանին վրա դնելով մտաւ մտովը ցոյց տւեց որտեղ յաւելւածը պէտք էր գրւել և այսպէս թելադրեց.

«Բիլէ քաղաքային խաղաղութեան գրօշակի տալ լինելով՝ ես յանձնարարում եմ նրա կեանքը ձեր վստահութեան».

Քաղաքագլուխը այդ խորամանկ դէմքին այնպէս մը նայում էր որ, կարծես թէ նա ցանկանում էր աւելի շատ մի հարւածով նրան ճմլել, վերջացնել քան թէ անել նրա թելադրած բանը:

— Շւարշում ես, հարցրեց վիրաբոյժը:

— Ո՛չ, քանզի առ առաւելը դուք պահանջում էք ինչոր օրինական է, պատասխանեց Փլէսէլը գրելով ռաջարկւած նախադասութիւնը:

— Բայց, պարոններ, ես ձեզ պարտ եմ համարում յիշեցնել որ դրանով ես երբէք պատասխանատու չեմ լինում չեմ առած լինում ձեր պատուիրանները և պահանջները մասին:

— Բայց ես յանձն առնում եմ, վրայ բերեց Մարագ, թուղթը նրա ձեռքից առնելով, քանզի քո պատուիրանները այստեղ՝ պէտք է որ երաշխաւորէ նրան

այնտեղ, — այսինքն քո գլուխը նրանը պիտի ապահովէ:

— Ահա՛ քո անցագիրը, իմ քաջ Բիլէ:

Փլէսէլ իր կողքը ուղեց և ասեց բարձրաձայն,

— Ես կարծում եմ պարոններ որ դուք այլևս քան չէք խնդրում:

— Ո՛չ մի բան, պատասխանեցին երկուսը միասին:

— Թոյլ տանք որ անցնի, հարցրեց Պիտուն:

— Բարեկամ, ասեց արխտոգորատը, ես ուզում եմ քեզ ասել որ դու շատ անբաւական կերպով հագնւած ես իմ դռանը պահապան կենալու, եթէ դու

պատիււած ես այդ անելու գոնէ այդ փամփշտանոց դէպքի դիր և պատին կպած կանգնիր:

— Թողնեմ որ անցնի, կրկնեց նորից պատանին նայելով ուղիղ խօսողի աչքերին մէջ՝ իր դժգոհութիւնը արտայայտելու նկատողութեան մասին:

— Այո՛, պոռաց հողազործը:

— Թերևս դուք լաւ չէք անում նրան բաց թողնելով, ասեց Մարագ, երբ Անժ Պիտուն մի կողմ քաշուեց ճանապարհ տալով Փլէսէլին, վասնզի նա մի լաւ պատանդ էր պահելու, բայց վնաս չունի, ի պահանջել հարկին ուր որ ալ լինի նա, ես կարող եմ նրան զրտանել մի վախենաք:

— Լաբրի, ասեց Փլէսէլ իր ծառային, կողքը տնելով, նրանք վառօդը պիտի բաժանեն, եթէ քաղաքային պալատը պալթիւնով մը օդը ելնէ, ես ցանկանում եմ բաւական հեռու գտնել ժայթլած բեկորներից ուստի ասա՛ կառապանին որ շուտ քշէ:

Կառքը սլացաւ ծածկւած ճամբէն և դուրս եկաւ հրապարակը ի տես հազարաւոր մարդկանցից բաղաձայն ամբոխին:

Քաղաքագլուխը վախեցաւ զի մի գուցէ իր մեծ
նուժը փախուստի տեղ ընդունէր, ուստի գլուխը պիտի
տուհանից դուրս հանելով բարձրաձայն հրամայեց.

— Քչի՛ր դէպի ազգային խորհրդարանը: Այս
բանը նրան մի ծափահարութիւն կորզեց ամբողջ
Իսկ Սարադը և Բիլէ լսելով նրա հրամանը պալքած
վիճաբանում էին այդ մասին:

— Իմ գլուխը նրա գլխին տեղ կը տամ ես, այս
ուստի վիրաբույժը, որ նա խորհրդարան չի գնում,
թագաւորին մօտ:

— Ուրեմն լաւ չէ՛ր լինի արգելել, ասեց
ղազարծը:

— Ո՛չ, ո՛չ, պատասխանեց Սարադը սոսկում առ
զող մի կռիմասով, դու հանգիստ կաց, թող երթա
ո՛ւր որ ցանկանում է և որքան արագօրէն որ հնար
մենք նրանից աւելի շուտ կհասնենք: Այժմ գնա
վառօդարանը:

— Օ՛ն ի վառօդարան, կրկնեց Բիլէ, Յլէսէլ
զիդ էր ասել, ութը հազար ֆունտ վառօդ կայ
ուաններում:

Սարադը Բիլէին հետ առջևից գնալով ի ձեռք
ին բռնած լապտերը սիւնի մը վրայից կախեց, Սարադը
Պիտուն ալ գուանը մօտ կանգնեց իբր պահչորդ:

Վառօդը 20 ֆունդանոց քսակներու մէջ
դրած և դարսւած. մարդիկը կարգով կեցան և քսակ
ները ձեռքից ձեռք սկսան անցնել: Մի փոքրիկ շէնք
թուրթիւն պատահեց, որովհետեւ ամբողջ չէր գիտ
քանակութիւնը, ուստի և ոմանք վախենում էին
իրենց բաժին չը հասնի՝ եթէ չաշխատէին այժմով ձեռք

բերել: Բայց Բիլէ արդէն ընտրել էր իր տեղակալները
լստ իր նմուշին—մարդիկ խոշոր բռունցքներով—և
բաժանման գործը կանոնաւորապէս առաջ գնաց:

Ամէն մարդ կէս ֆունտ վառօդ ստացաւ, որով
կարող էր 35—40 գնդակ արձակել: Բայց երբ այդ լը-
մնցաւ, տեսնեց որ հրացանի զգալի և մեծ պակասու-
թիւն կար: Միայն 500 հոգի հրացան ունէին: Մինչ-
դեռ վառօդը բաժանուած էր, անգէն մարդկանցից ո-
մանք հաւաքւեցին մի խորհրդասենեակում և վիճա-
բանում էին: Հարցը ազգային պահապանների մասին
էր, որոնց համար մի ներկայացուցիչ Բիլէին խօսք մը
ասել էր. Որոշւեց որ զօրքը բաղկանայ 48000 մարդուց:
Բանակը գոյութիւն ունէր միայն դեռ թղթի վրայ և
սակայն նրանք թուեց վիճում էին թէ ո՞վ պէտք է
լինէր հրամանատարը:

Այս միջոցին էր որ ներս խուժեցին անգէն
մարդիկը: Սրանք էլ իրենց համար մի բանակ էին կազ-
մել, բայց զէնք չունէին:

Յանկարծ հասնող կառքի մը դորդիւնը լսեց,
Յլէսէլին էր այն, նրան թող չէին տւել անցնել, թէ և
նա ցոյց էր տւել թագաւորական հրամանը վերսալ
ղնալու մասին, և նրան, բռնի վերադարձրել էին քա-
ղաքային պալատը:

— Զէնք, զէնք, աղաղակով էր ամբողջ ի տես
նրան:

— Այստեղ զէնք չկալ, ասեց նա, բայց զինա-
լուանում պէտք է որ լինի:

Իսկոյն և եթ 5000 մարդիկ վազ տւեցին զէպի
Ձինարանը, սակայն գտան որ ան պարապէր: Եւ նրանք

վերադարձան պալատը սոսկալի գոռում գոչումով: Կա-
Քաղաքագլուխը գէնքի պահեստ չունէր իր ձեռաց տա-
նա և կամ եթէ նա ունէր չէր ուզում ասել: Այս անգա-
միս նա ուղարկեց նրանց հինաուրը Գարթուգեան
վանքը, բայց այնտեղ ալ գէնք չկար բոլորովին, մինչ-
իսկ զրպանի ատրճանակ մ'ալ չգտնուեց հոն:

Այդ միջոցին Ֆլէսէլ տեղեկանալով որ Մարա-
ն և Բիլէ դեռ զբաղած էին վառօդ բաժանելով, առա-
ջարկեց մի պատգամաւորութիւն ուղարկել կառավար-
րիչ Լօնէլին խնդրելու, որպէսզի ամբողջ թնթանոթի-
ները յետ վերցնել տայ: Բաստիլի հրամանատարը նա-
խընթաց երեկոյին կատաղեցրել էր ամբօխը թնթա-
նոթները առաջ քշել տալով դէպի մարդկոցները: Ֆլէ-
սէլ այժմ յայտ ունէր որ նրանց յետ վերցնելով ժող-
վուրդը գոհ կը լինէր և կը հանգարուէր:

Պատգամաւորութիւնը մեկնելու վրայ էր եր-
գէնք խնդրողները ձեռնառնայն վերադարձան կատաղած

Նրանց յարուցած աղմուկն ու ժխորը լսելով
Մարազ և Բիլէ իսկոյն դուրս սլացան ստորերկրեան
մառաններէից:

Յաճիր պալօնի մը վրայից Քաղաքագլուխը ոգ-
ի բռն ջանք էր անում ամբօխը հանգարեցնելու:
Նա առաջարկեց որ քաղաքամասերը շուտով 50000 նի-
զակներ պատրաստել տան:

Ամբօխը ուրախութիւնից վեր - վեր էր թռչում

— Հաւատա՛ ինձ որ այս մարդը խաղում է մե-
հետ, ասեց վիրաբոյժը իր ընկերին: Եւ դառնալով
նոր բարեկամին նա շարունակեց —

— Դու գնա՛ հիմա գործելու Բաստիլի առաջ,

ժամից ես քեզ կուղարկեմ 20000 հրացան և մի մարդ
որ նշան առնել սորւեցնէ:

Հէնց առաջի րօպէին, նրան հանդիպելիս, հո-
ղագործը մեծ վստահութիւն մ'զգաց դէպի այդ գոր-
ծիչը, որի անունը այնքան մեծ ժողովրդականութիւն
էր վայելում այն տոտենները, որ ամեն բան հնարաւոր
էր անել նրա համար, հետեւաբար նա իսկի էլ չը հար-
ցրեց թէ այդ խոստացած գէնքերը նա ո՞ր տեղից պի-
տի ճարէր: Նա մի քահանայ նկատեց որ զվարթօրէն
զործում էր ամբօխի միջին, և թէև նա այդ հագուս-
տին վրայ ոչ մի վստահութիւն չուներ, սակայն այս
մէկը նրան դուր եկաւ, որին և նա յանձնեց ռազմա-
թիւրք բաժանելու գործը:

Մարազ ցատկեց, մի մեծ քարի վրայ ելաւ. խա-
թամուժը աննկարագրելի էր:

— Լուսթիւն, պոսաց նա, ես Մարազն եմ և
ուզում եմ խօսել:

Հմայքի նման ներգործեց այդ երեւոյթը, ամեն
բերան լռեց և ամեն աչք ուշադրութեամբ յառեց
դէպի հօտորը:

— Դուք գէնք էք ուզում Բաստիլը առնելու
համար, այնպէս չէ՛, եկէք ուրեմն ինձ հետ դէպի Ին-
վալիդ, այնտեղ կան 25,000 հրացաններ պատրաստի,
և ամենքդ կատանաք մի մի հրացան:

— Ս'ն առաջ դէպի Ինվալիդ, գոռաց ամբօխը:

— Հիմա ասեց վիրաբոյժը դառնալով հողագոր-
ծին, դու պէտքէ որ Բաստիլ ղնաս, բայց սպասիր. քեզ
օգնական հարկաւոր է մինչև որ ես հասնեմ:

Եւ նա մի թղթի կտորի վրայ գրեց, «Մարա-

գից», ու տւեց Բիլէյին, որ զարմացաւ և ժպտեց, նկատելով որ Մասսօնական մի նշան կար թղթին վրայ։

Մարտի և ինքը հողագործը միևնոյն «Անտեսանելիներէ» կարգին էին պատկանում, որի նախագահն էր Բալսամօ-Գալօսդրօ և որանց վարած գործը նրանն էր։

— Բայց ես ինչ անեմ այս թուղթը որ ոչ անուն է կրում ոչ ալ հասցէ, ասեց գիւղացին։

— Իմ բարեկամս հասցէ չունի, բայց նրա անունը ամենքին ծանօթ է, պատահածդ առաջի բանաւորից հարցրու— Ժողովրդեան ջատագով Գօնչօն։

— Գօնչօն, կրկնեց հողագործը, Անժ Պիտուլսեցիր, լաւ միտքդ պահիր այդ անունը։

— Գօնչօն, կամ Գօնչօնիւս Լատիններէն լեզուով կրկնեց պատանին ալ, շատ լաւ, միտքս կը պահեմ և չեմ մոռանալ։

— Դէպի Ինվալիդ, գոռաց ամբօխը աւելի մեծ կատաղութեամբ։

— Գնացէք յառաջ և թող Ազատութեան հոգին ընթանալ ձեր կողքին, պոռաց Մարտի։

— Օ՛ն, ուրեմն, եղբայրներ, քալենք դէպի Ինվալիդ, աղաղակեց Բիլէյ իր կարգին։ Մարտի գնում էր առաւել քան 20,000 մարդով, մինչդեռ Բիլէյ 600 հոգի ունէր իր հրամանի տակ, բայց նրանք զինուած էին։ Նրբ երկու Հրամանատարները մեկնում էին, Ֆլէսէլ մտադրութեամբ երեւելով բզաւեց,

— Բարեկամք, հէր ձեր զլխարկներին կանաչ գոյնի նշաններ էք կպցրել, մինչդեռ դա Արգուալի լաւատու է, թէև այդ Յուսոյ Էմբլէմն ալ կարող է լինել Գուր իշխանի մը պատկանող գոյնով Էմբլէմ մի գործածէք։

— Ո՛չ, ո՛չ, աղաղակեց ամբօխը. հողագործի ձայնը բոլորին գերազանցում էր։

— Ուրեմն փոխեցէք, և որովհետև դուք մի բան պէտքէ ունենաք, վեր առէք հինաւուրց սիրուն Բալիզաղաքի՝ մեր ամենուս Մայրին Էմբլէման, կապոյտ և կարմիր գոյները։

Աւելի յետոյ Ժէնէոալ Լաֆաէդը քննադատելով թէ կապոյտ և կարմիր միևնոյն տառն Օսլէանի գոյներն ալ էին, և թերևս, իր կարծիքով, նաև ունենալով աստղերն ու ճուրքերը Մեծ Հանրապետութեան՝ որի համար նա կուսել էր, թելադրեց աւելցնել սպիտակ գոյնը ևս, ասելով թէ կարմիր, սպիտակ և կապոյտ պիտի լինէր մի դրօշակ որ ծածանւելու էր ամբողջ աշխարհում։

Համակրական խօսքերով ամեն մարդ դէն շփրւում էր ճիւղերը ոտնակոխելով դրանց և պահանջում էին ժապաւէտներ։

Եւ իբր թէ հմայքով մը փողսցի վրայի բոլոր զատուհանները տկոթարթի մը մէջ բացւեցին և կարծիր ու կապոյտ ժապաւէտների մի տեղատարափ անձրև թափւեց ամբօխի գլխին։ Բայց դա հազիւ բաւականութիւն տալ կարող էր մի հազարի, ուստի և մեծաքսէ հազուստեղէններ, երեխայից կզկալներ, արդու զորդի վերաբերեալ ամեն բան և կերպաններ խօսիւն և եթ պատահ փրթուճ եղան և ժապաւէտի վերաբերեալ, որոնցից տիկիներն և օրիորդները ոօգէտներ, նշաններ, կապեր և փոքրիկ դրօշակներ պատաստումէին Բիլէյի բանակի զինուորներին համար, որոնք

շքեղապէս զարդարուած առաջ ընթացան:

Նանապարհին նորակոչներ աւելացան. Սէնթ Անթուան թաղամասի բոլոր փողոցների ժողովուրդը զաւակների ամենաընտիրներին և քաջամարտիկներին ուղարկում էր բանակին:

Ամբոխը օրինաւոր կարգով հասաւ Լէտիգի փողոցը, ուր խումբ մը մարդիկ Բասդիլի աշտարակներին մօտիկ տալիս էին, որոնց կարմիր աղիւսները մտնող արեգակի ճառագայթներին տակ փայլում էին: Ոմանք խաղաղ էին ոմանք ալ լուրւած:

Ամեն կողմից թափուղ նոր ուժերը փոփոխեցին ստւար ամբոխի զգացումը, վերաբերումը և հայեացքը: Հասան նաև թմբկահար խմբերը, հարիւրի չափ Ֆրանսիական պահապան զինւորներ, որոնք գալիս էին մեծ պողոտայով, և հողազոր՝ Բիլէի բանակը իբր 12,000 մարդով զօրացած էր: Վախկոտները համարձակ դարձան խաղաղները՝ կուռղներ, անտարբերները այժմ սպառնում էին:

— Վար առէք թնթանօթները, վերցրէք, պառնացին 12,000 կոկորդներ և դրա կրկնապատիկ թւումը ունեցե՛քներ ալ վեր բարձրացան սպառնալիկ գէպի պղնձեայ հրանօթները որոնց բերանները ուղղւած էին դուրս:

Նոյն բոլորէին, իբր թէ բերդի հրամանատարը հնազանդած լինէր ժողովրդեան կամքին, թնթանօթնաձիգները երևեցին պատնէշներին վրայ և լետ մղեցին այդ ահարկու մահաբեր անօթները, այնպէս որ նրանք ոչևս տեսնելի էին վարից: Ամբոխը ցնծագին ծափահարում էր, կարծելով թէ իրենք մի զօրութիւն են:

որովհետև, ըստ երևույթին, իրենց կամքը կատարւած էր:

Պահապան զինւորները շարունակում էին պատնէշներին վրայ քալելու, երբեմն փոխելով Հելվետեացի զօրքերի և վէտէրանների հետ:

Ամբոխը այժմ տղաղակում էր միաձայն և միաբերան —

— Հեռացրէք Հելվետիացիներին, իբր շարունակութիւն նախնիաց երեկոյեան «Մահ Գերմաններին» աղաղակին:

Բայց Սուիսները անվրդով շարունակում էին վեր վար քալելու և Ֆրանսիացի վետէրանների հետ խօսակցելու:

Պառացողներից մէկը անհամբեր գտնեց և հրացանը ուղղելով մի պահակին կրակեց. գնդակը գնաց զարկաւ գորշագոյն քարէ պատին՝ մի ոտնաչափ բարձր աշտարակի վերին պատուհանից զինւորի գլխին վերել և սպիտակ մի նշան թողեց, իսկ մարդը այլևս չկեցաւ հոն, նա մինչև իսկ գլուխն ալ լետ չը դարձրեց նայելու:

Բասդիլի վրայ այս առաջին կրակը բաց անող մարդուն մասին տաք խօսում էին, դա ազդանշանն էր խենթ և չլսւած չըտեսնւած մի յարձակումի. աղմուկն ու ժխորը առաւել երկիւղ էր կրում իր մէջ քան թէ կատաղութիւն, շատերը զարմացած, ապշած մնացել էին, քանզի արքունի բանտին վրայ կրակել՝ մահաւն պատժի դատաւարութեւ ըսել էր:

XI.

ԲԱՆՏԻ ԿԱՌԱՎԱՐԻՉԸ

Բիլէ նայում էր մամուսպատ շէնքին որ հէք
ետթների ճիւղներին էր նմանում ամեն կողմից իր
թէ ճանկերը, բերանները և աչքերը դէպի անմեծ
որսը բաց արած, պատրաստ էր կուլ տալու նրան: Նա
խնամով համրեց սմբոցի այն դուրս ցցւած տեղերը ու
մեծ հրանօթները, թերևս, նորից պիտի երևային,
պարսպի լծակները որոնք իրանց բերանները
նայում էին սպառնալից: Եւ նա տարակուսանքով գլու
իւր շարժեց, լիշերով միանգամայն Ֆլէսէլի խօսքերը:

— Իրաւ որ մենք երբէք պիտի չկարողանանք
այստեղ ներս մտնել. հառաչում էր նա ինքն իրեն:

— Ինչո՞ւ երբէք, հարցրեց մի ձայն իր մօտից:
Յետ դառնալով նա դէմ առ դէմ գտնւեց մի վաղրու
դէմքով մուրացկանի հետ, նրա վրան-գլուխը պատու
տած էր, բայց աչքերը ներս խորը ընկած՝ աստղի նման
փայլում էին:

— Որովհետեւ այսպիսի մի բուրգը հասարակ
ոյժերով կարելի չէ առնել, պատասխանեց հողագործը
ցաւազին:

— Բասդիլը առնելը ոյժի, զօրութեան գործ է
ասեց մուրացկանը, այլ միայն հաւատքի ակտ է, դու
ուներէք հաւատք այնքան փոքր որքան մանանիկ
սերմնահատիկը և դուք պիտի կարողանաք տալ
մի լեռ: Հաւատացած եղէք որ մենք այդ կարող ենք:

անել և բարի գիշեր Բասդիլը:

— Սպասիր մի բայէ, մրմնջաց Բիլէ, Մարագի
լանձնարարականը որոնելով գրպաններում:

— Սպասի՛ր, բացականչեց մուրացկանը հեգնո-
րէն, սխալ հասկանալով նրա ասածը, ես շատ լուս հաս-
կանալ կարող եմ որ դուք ուզում էք սպասել, քանզի
դուք մի հողագործ էք և միշտ աւելի էք ունեցել քան
բաւականաւոր ձեզ չաղացներու, բայց նայեցէք միան-
գամայն իմ ընկերներին, կաշի ու ոսկոր են մնացել
միայն, նրանց երակները չորացել են. դուք կարող էք
մի առ մի համրել նրանց ոսկորները որ դուրս ցցւած
են ամեն կողմից, նայեցէք և տեսէք այդ բոլորը և
հարցրէք նրանցից թէ արդեօք հասկանում են ինչ է
նշանակում սպասել համբերութեամբ:

— Այս մարդը պերճախօս է, բայց ինձ սոսկում
է ազդում, ասեց Անժ Պիտու:

— Ինձ չէ սոսկացնում պատասխանեց Բիլէ. Յե-
տոյ նա դէպի օտարականը առաջանալով շարունակեց՝

— Ես համբերութիւն եմ ասում բայց միայն մի
բառորդ ժամու համար, երբ մենք արդէն այդ բանը
պիտի անենք:

— Իհարկէ ես չեմ կարող ասել որ դա շատ է,
ասեց մուրացիկը ժպտելով, բայց սա՛ն, խնդրեմ, մենք
այն ատեն ինչ առաւելութիւն պէտք է ունենանք:

— Ես այդ միջոցին Բարդիլը ունեւած կը լինեմ
արդէն, պատասխանեց հողագործ յեղափոխականը: Ես
կ'ըղիտնամ թէ որքան ոյժ կայ այնտեղ և թէ ինչ է հրա-
մանատարի միտքը վերջապէս: Կարճն ասած, ես պիտի
տեսնեմ թէ մենք ինչպէս այստեղ ներս մտնել կը կա-
րողանայինք:

— Այդ բոլորը շատ լուռ է, միայն թէ ինչպէս
գու աշնտեղից դուրս պիտի գաս:

— Բարի, գալով այդ հարցին, եթէ լինի որ ե
դուրս էլ չըզամ, ես մարդ մը գիտեմ որ ինձ գուր
պիտի բերէ:

— Ո՞վ է այն մարդը:

— Գօնշօն, ժողովրդեան ախոյեանը, նրա հոն
տորը, նրա Միրաբօն:

— Գու նրան չես ճանաչում, ասեց մարդը, որ
աչքերից կարծես կրակ էր ցայտում— ուրեմն այդ ի՞նչ
պէս կը լինի:

— Ես էլ նրան եմ մօտ գալիս որպէսզի ծանո
թանանք, ինձ ասեցին որ Բասդիլի հրապարակում ա
ռաջի պատահածս մարդուց կարող եմ իմանալ նր
մասին և տարւել նրա մօտ, ահա դուք մէկը, խընդ
րեմ տարէք ինձ նրա մօտ:

— Ի՞նչ էք ուզում նրանից:

— Ես պետք է տամ նրան այս թուղթը վերա
բոյժ Մարազից, որին ես քիչ առաջ քաղաքային պ
լոտում թողեցի, նա արշաւում էր դէպի Ինվալիդ հրա
ցան հայթալթեւոլ իր 20,000 մարդոց համար:

— Ուրեմն տեղէք ինձ այդ թուղթը, ես ե
Գօնշօնը, եղբայրներ աւելացրեց թափառիկը, նկատե
տելով որ զիւղացին մի քալլ լետ ընկրկեց, ալստե
մէկը կայ որ ինձ չէ ճանաչում և հարցնում է թե
արդեօք ես եմ Գօնշօնը:

Ամբօխը ահեղ քահ-քահ մը փրցուց, զւարճա
թւեց այդ հոժ բազմութեան որ մի անկարելութիւ
պատահել էր, այն է գտնւել էր մի մարդ որ չէր ճ

տալում ժողովրդեան սիրելի Գօնշօնին: Ամբօխը գո-
ռաց—

— Կեցցէ Գօնշօն լաւիտեան:

— Ընկերներ, պոռաց ժողովրդական գործիչը,
կարգալով թղթի կտորը և զբաբերի ուսին վրայ գնե-
լով իր ձեռքը, սա մեր եղբայրներից է որին Մարազ
լանձնարարում է, ուրեմն դուք կարող էք վստահել
նրան:

— Անունդ ինչ է պարոն, ցեցէ:

— Բիլէ:

— Իմ անունս, կացինէ, տեսնում ես, խօսքը
էջերնիս, կըլուսամ որ բան մը պիտի կտրենք:

Ամբօխը նորից ծիծաղեց բարեգուշակ հանաքի

վրայ:

— Այ՛ո, մէկը պիտի կտրւի, գոռաց բազմութիւնը
այց ինչպէս պիտի անենք մենք այդ:

— Մենք գնում ենք շիփ-շիտակ հօն, պատաս-
խանեց Գօնշօն, մատովը դէպի Բասդիլ ցոյց տալով:

— Սքանչելի, բացականչեց հողագործը, դուք
որչափ ունիք, Գօնշօն:

— Եռեռուն կմախք:

— Ուրեմն 30,000 ձերը, և 20,000 որ գալիս է
ինչուրական հիւանդանոցէն, լետոյ 10,000 ալ ալստեղ
կայ. աւելի քան թէ հարկաւոր է յաջողելու համար,
թէ միայն յաջողելու ենք մենք:

— Պիտի յաջողենք փառաւորապէս, պատասխա-
նեց մուրացկանների թագաւորը:

— Ես քեզ հաւատում եմ, պատրաստիր քո մարդ-
կանցը, մինչդեռ ես ներս կ'մտնեմ Բասդիլ և կ'հրաւիրեմ

կառավարիչին անձնատուր լինել, եթէ նա համաձայն
ւեց, աւելի լաւ, որովհետեւ դրանով արիւնահեղութիւն
ալ չի լինել. իսկ եթէ ոչ, թափառած արիւնը նրա գլխին
պիտի լինի. և այն տառն վայն նրան: Հարցրէք ալ
Գերման դրականներին որոնք աւանդ մարդկանց ջանք
գեցին:

— Կառավարիչին հետ որքան ժամանակ պիտի
զբաղուի դուն:

— Այնքան որ բաւական կը լինի ամբողջ վեր
ւից վար լաւ մը քննելու, և այն բոլորն որ ես դու
կը գամ դուք սկսեցէք յարձակումը:

— Շատ լաւ:

— Դուք իմ վրայ չէք կասկածում, ասեց. զի
զայն, ձեռքը տալով քաղաքի ամենատարբեր արարածի
կողմէն:

— Կասկածել քո վրայ, բացականչեց միւսը,
երկաթեայ ձեռքով հողագործինը այնպիսի ոյժգն
թեամբ թօթելով, որ նրան զարմացրեց. ինչ պատ
ճառով. ես մի խօսքով կամ նշանով, կարող եմ քեզ
փոշու վերածել, թէեւ դու այն պարիսպների յետեւ
պաշտպանւած լինէիր, որոնք վաղ առաւօտեան ալ
գոյութիւն պիտի չունենան, կամ դու այն զինւորներ
պաշտպանութիւնը վայելէիր, որոնք մեր գէնքեր
ճարակ պիտի լինին կամ մենք նրանցը: Օ՜ն առաջ,
ի գործ, և վստահիր Գօնշօնին ինչպէս նա վստահ
է Բիլէյին:

Համոզւած և արտապնդւած՝ հողագործը քա
լեց գէպի Բասգիլի դուռը, մինչդեռ իր նոր բնկեր
կնքը գէպի բնակարանները ուղղեց իր քայլերը ողջ
նւերով ամբոսից իբր ժողովրդեան Միրաբօն:

— Ես միւս Միրաբօն տեսած չեմ, մըմնջեց Անժ
Պիտու. բայց մերը գեղեցիկ չէ բոլորովին:

Դէպի քաղաքը երկու գոյգ աշտարակներ ու
ներ Բասգիլը, մինչդեռ նրա երկու կողմերը նայում
էին գէպի այսօրվայ ջրանցքին վրայ: Մուտքը պաշտ
պանւած էր մի արտաքին շէնքով, երկու կարգ պահա
կանոցներով և երկու շարժական կամուրջներով խրամա
տին վրայ:

Այս արգելքներից անցնելուց յետոյ մարդ մըտ
նում էր կառավարիչի բաժանմունքը, ուր բնակում էր
ամբողջ հրամանատարը:

Այդտեղից մինչև խրամները մի տնցք կար և
մի ուրիշ մուտք ալ՝ որ գէպի խրամները տանում էր,
շարժական մի կամուրջ ունէր, պահականոց մը և եր
կաթեայ վանդակադուռ մը:

Առաջի մուտքում պատգամաւորին կանգնեցրին
բայց նա ցոյց տալով Ֆլէտէի արտօնագիրը ազատ ան
ցաւ:

Նկատելով Անժ Պիտուին՝ որ քալլ առ քալլ
նրան հետեւում էր, իբր թէ նրա շուքը լինէր, Բիլէ
նրան ասեց.

— Դու գուրուր կաց, եթէ ես յետ չդառնամ,
լաւ կը լինէր որ մէկը երթար ամբոսի մէջ և լաւ
էր որ ես ներս էի գնացած:

— Շատ լաւ, որչափ ժամանակ սպասելու եմ:

— Մի ժամ:

— Հապա արկղիկի մասին ինչ անել հարցրեց պա
տանին:

— Եթէ ես դուրս չգամ, եթէ Գօնշօն Բասգիլը

չառնէ, կամ թէ առնէ, բայց ես չգտնեմ, ասա դու
ծիլպէսին, եթէ գտնուի, որ Բարիկից եկած մարդիկ իր
ինձ հինգ տարի առաջ յանձնած արկղիկը գողացած
թէ ես քաղաք հասնելով տեղեկացայ նրա Բարիկի
ղարկելիք, որտեղից ես սգի ի բոլին ջանացի նրան ազ
տելու, բայց կաշիս ալ վրայ տւեցի, որ բոլորովին
բա տրամադրութեան տակն էր սակայն:

— Շատ լաւ, հայր Բիլէ ասեց պատանին, բայց
այդ երկար ալէլուեալ է և ես վախենում եմ որ բոլորովին
վին մոռանամ:

— Թող որ կրկնեմ անգամ մ'ալ:

— Աւելի լաւ կանես եթէ զրեւս, ասեց յետեւ
մի ձայն:

— Ես չեմ կարող զրել, պատասխանեց հոգեւոր
գործը:

— Ես կարող եմ, քանզի ես Շաթլէ բանտի քաղ
տուղարն եմ, անուան Մայեռուէ, Ստանիսլաս Մայեռուէ:

Նա 40-45 տարեկան բարձրահասակ բարակ
մի լուրջ մարդ էր, բոլորովին սև հագնւած, ինչպէս
որ կը վայելէր ալ այդպիսի մի պաշտօնեային: Նա զը
լու համար պէտք եղած բաները զրպանից դուրս բ
րեց:

— Ճիշտ սատանի մեռելաթաղին է նմանում
մուսց պատանին քթին տակից:

— Դու ասում ես ասեց զրազիրը, անվրդով
րելով. թէ Բարիկիցի մարդիկ քո տնից առել են
արկղիկ որին Դուկտոր Թիլպէս քեզ էր յանձնած, այ
պէս չէ, նախ և առաջ դա մի յանցանք է:

— Նրանք ոստիկանութեան մարդիկ էին:

— Ամենալիրը մի գողութիւն, բացականէց քաղ
տուղարը, — ահաւասիկ քո յիշատակարանը, պարոն, ա
նեց նա Պիտուին տալով զրեւածքը, եթէ նա սպանւի
ուսալի է մեզանից մինը գոնէ կըմնայ, իսկ եթէ դուք
զրկուք ալ մեռնելու լինիք, ես կըկատարեմ այն ա
տեն այդ գործը:

— Շատ շնորհակալ եմ, ասեց հոգաբործը, ձեռք
տալով զրազրին որ նիհար մարդէ չսպասւած ուժ
նութեամբ սեղմեց նա:

— Ուրեմն ես կարող եմ վստահել ձեզ:

— Այո, ինչպէս Մարադին և Գոնչօնին:

— Այսպիսի երեսակներ ամեն օր չեն ծնւում,
տալովն էր Անտ Պիտու, և հոգաբործին ուղղելով
տալով, ասաց:

— Դուք խոհեմ եղէք, հայր Բիլէ, և հառաչեց:

— Մի մոռանար, սիրելիս, այսօր Ֆրանսիայում
մենախոհեմ բանն է քաջութիւնը, պատասխանեց բա
զիւղացին յուզեալ ձայնով:

Եւ նա անցկացաւ պահնորդների արտաքին շար
ով, մինչդեռ Պիտուին յետ մնաց: Կամուրջի առաջ
րան հարցաքննեցին, բայց նա անցազիրը ցոյցուեց —
ամուրջը ցածր իջաւ և երկաթ վանդակը վերացւեց,
իննգ վայրկեան յետոյ գիւղացի պատգամաւորը Բաս
իլումն էր:

Այս ներքին գաւթիքը բանտարկեալների զբոսա
տարն էր, ութն հսկայ աշտարակներ պաշտպանում էին
այդ բաժանմունքը. ոչ մի պատուհան չուներ այն: Ա
նի ոչ մի ճառագայթ երբէք չէր թափանցում նրա
դիւրանման շրջապատը. յատակն ալ խոնաւ էր, զը
թէ աղմոտ:

Այստեղ մի խոշոր ժամացույց, որի քանդակա-
գործեալ երեսը չղթալակապ գերիններ երկու կողմից
վեր բռնած ունէին, շարունակում էր իր դարա-
թը-թըքը, նման ջրի կաթիլներին՝ որոնք առաստա-
ղից պուտ պուտ վար թափում էին բանտի միջին գե-
նալատակի վրայ: Այդ սոսկալի վայրում, բանտարկեալ
քարէ պատերից շրջապատւած՝ պիտի նայէր, անշար-
կ անողոքելի, ամալի մերկութեան մը և պիտի պաշտ-
ուէր իրան կրկին իր խուցը վերադարձնել:

Վանդակի միւս կողմը կանգնած էր կառավար-
րիչ Լօնէյը: Նա 50 տարեկան էր և այն օր գորշագու-
ն բամպակէ և բրդէ խաւն գործւած կերպոսէ հանգե-
ռւնէր իր հագին, Սէնթ Լուի պատւանշանի կարմիր
ժապուէնը օձիքին վրայ, գաւազանասուրն ալ կողքի-
Մի վատ մարդ էր նա. Լինգէյի «Յիշողութիւնները»
ժամանակն լոյս աեսնելով՝ նրա ինչ ստոր արար-
ծին մէկը լինելը ամենուն յայտնի էր եղել և նա բա-
տին չափ տաելի մի մարդ էր հասարակութեան ա-
քում: Նրա հայրը ևս ատենօք ամբոցի կառավարի-
էր եղել:

Բաղդիլի պաշտօնեաները կապալի գրութեան
անւանւում էին, այնպէս որ պաշտօնակալք ամեն ջան-
ի գործ էին գնում բանտարկեալներին շահագործել
և նրանց բարեկամներից փողեր շորթելու: Կառավար-
րիչը, իբր ընդհանուր հրամանատար, իրա 60 հազար
բանքի տարէթոշակը կրկնապատկում էր զրկանքներով

Ամենագնաւ ստորնութեան մէջ Լօնէյ բոլոր
իր նախորդներին գերազանցում էր. և որովհետեւ նախ-
այդ պաշտօնի համար նախորդներից աւելի վճարել է

էնց այդ պատճառով աւելի հարստահարում էր թըշ-
տա բանտարկեալներին: Նա իր ամբողջ ընտանիքը կա-
կարծաւորում էր կրճատելով կալանաւորներին հասնելիք
նա պակասացրել էր վառելիքի
աւելացրել կահ կարասեաց վարձը, թերևս
բնագդ մ'ունէր թէ շատ երկար պիտի չվաւելէր
չաղ պատառը: Նա իրաւունք ունէր 100 տակառ
նրի, առանց մաքօի, Բարիզ ներմուծելու կալանաւոր-

ներին համար, բայց նա ծախում էր այդ քանակը մի
նրանց պանին, որը փոխարէնը քացախ էր տալիս նրանց
համար: Այդ խղճալիները, սակայն, ունէին գոնէ մի
փոփանք, կարելի է մինչև իսկ անւանել զւարճու-
թիւն, նրանց թոյլատրել էր այդ անխիղճը, փոքրիկ
արագներ սարքելու իրենց խուցերի առաջ, ուր նը-
նք ումալ մը քաղցր մաքուր օդ էին շնչում, ծա-
կներ և կանաչ խոտեր մշակում և արևի երես տես-
ում. բայց նա այդտեղ էլ օգտւում էր, վաճառելով
նրանց ձեռաց աշխատանքի արդիւնքը մի պարտիզպա-
նի և տարեկան հազար Փրանք էր ստանում. հա-
ւատ դասակարգի պատկանող կալանաւորներին նա

էր տալիս կահաւորել իրենց խուցերը ուղածնուն
էս և ընդունել իրենց ցանկացած այցելուներին:
Այս բոլորի համար Լօնէյ շատ վարպետն էր:

Այդ օր, բայց նա խա-
կարելի է որ սփրթնած էր այդ օր, բայց նա խա-
ղ մի երևոյթ էր պահպանում, թէև փոթորիկը իրան
էմ նախընթաց երեկոյից սկսել էր կատաղօրէն մոնչել:
Նախընթաց երեկոյից սկսել էր կատաղօրէն մոնչել:
Նախընթաց երեկոյից սկսել էր կատաղօրէն մոնչել:

ձշմարիտ է որ նա 4 հրանոթներ ունէր և ըստ
տւար պահակախումբը՝ բաղկացած հինաւուրց զինուորականացի
ներից և Սուխներից մի անգէն մարդուկի հանգէտ
որի հետ նա ճակատ առ ճակատ կանգնած էր այժմ
— քանզի Բիլէ իր ընտիր հրազէնը ներս մտնելիս Սուխը
Պիտուին էր տւել։ Խելօք զիւղացին ըմբռնել էր որ
զէնքի պատճառով նա կարող էր զիւրաւ անհաշիւ
գժւարութեանց ենթարկուել։

Սի ակնարկով հստագործը ամեն բան ուսումնասիրեց.
նա տեսաւ կառավարչի խաղաղ բայց սպառնալից
երևոյթը, Սուխները իրանց կարգին ու շարքին,
պահականոցներում, վէտէրանները պատնէշների վրայ
և թնթանոթաձիգների լուկ — մնջիկ գործնէութիւնը
որոնք իրենց արկղիկները փամփուշտներով լցնում էին
Պահակները իրենց հրացանները ուսերուն վրայ կրում
էին և նրանց սպաները՝ մերկացրած սուրերը ի ձեռքին
ման էին գալիս։

Կառավարիչը անշարժ կանգնած լինելով Բիլէ
տիրաւած եղաւ զէպի նրան առաջ գնալ։ Վանդակ
պատ դուռը ճռնչելով փակւեց ժողովրդեան պատգամաւորին
վրայ։ — զիւղացին թէև քաջասիրտ էր այլ ու
կայն մինչև իր ծուծը սարսուռ մ'զգաց։

— Հը՛մ, ինչ էք ուզում կրկին, բացականչեց
Լօնէյ։

— Կրկին, բացականչեց զիւղացին զարմանօք։ Ին
թուում է սա առաջին անգամն է որ դուք ինձ տես
նում էք, այնպէս որ ինձնից այնքան էլ չէք կարող
ձանձրացած լինել։

— Ինձ ուսացին որ դուք քաղաքային տնից

ալիս, և ես քիչ առաջ մի պատգամաւորութիւն ըն
ականցի այնտեղից, որոնք խնդրում էին ինձ խոստա
նալ որ կրակ բաց չանեմ. ես խոստացայ այդչափ բան
անել, և հրամայեցի թնթանոթները ներս լետ քա
նել։

— Ես հրապարակումն էի երբ դուք այդ արե

— Եւ դուք ալ կարծեցիք որ ես այդ արեցի ամ.
պահանջման տեղի տալով, այնպէս չէ՛ մի։

— Հէնց այդպէս էլ երևում էր, ասեց զիւղա

— Ես ձեզ չ'ասեցի որ զրոնք ինձ այդպիսի մի
տեղ էլ պիտի ընդունէին, պօռաց Լօնէյ խոս
նելով իր սպաներին ուղղելով, իսկ դուք, դրի կողմից էք
ալիս, հարցրեց նա Բիլէյից։

— Ես ժողովրդեան համար եկած եմ, պատաս
անց զիւղացին հպարտօրէն։

— Շատ բարի, ասեց Լօնէյ հեզնօրէն և ժրպ
տալով, բայց դուք մի ուրիշ արտօնութիւն ալ պէտք
ունեցած լինիք, ապա թէ ոչ դուք բոլորովին պի
չկարողանայիք պահանջների առաջին շարքի մա
սցու գծից անցնելու։

— Զշմարիտ է, ես ձեր բարեկամ ժլէտէլից անցա
նք ունիմ իմ ձեռքին։

— Յլէտէլից, դուք ինչ պատճառով նրան իմ
արեկամն էք կարծում, բացականչեց կառավարիչը խո
զննին աչքերով ուղիղ և ձիգ զիւղացին դիտելով.
թէ ցանկանում էր նրա մօտի յատակը թափան
չի։ Դուք ինչպէս կարող էք եզրակացնել թէ նա իմ

բարեկամն է:

Նա ալդարէս էի կարծում:

Միայն աբա ի, էհ ոչինչ, տեսնենք, ուր
մըն ձեր ազատ անցագիրը:

Բիշէ մատուցեց թուղթը, Լօնէյ մի քանի
գամ կարդաց որևէ գաղտնի մի նշանակալի թիւն
ծածուկ տպեր գտնելու համար, և նա մինչև
թուղթը լային բռնեց տեսնելու թէ աղբօք մի
չկար:

— Ամենքը աս է, բոլոր վիճակներէ
բերանացի նա ոչ մի բան չասեց ձեզ:

— Ոչ մի բան:

Տարսիլնակ բան, բացականէն կառավարիչը
բիտոյի մի փոքր պատահանքը գուրս նախկին
Բասթիլլեան հրապարակը:

— Ուրեմն ինչ ես ուզում, ասան և շուտ
— Ժողովուրդը պահանջում է ձեզանից որ Բասթիլլե

գիւրը յանձնէք անմիջապէս:

— Ինչ ասացիք, գուցէ Լօնէյ իսկոյն յետ
ելով իբր թէ իր լուրդութեան մէջ սխալած լինէ

— Նա ձեզ յանուն Ժողովրդեան հրապարակ
ասում եմ ձեզ, որ Բասթիլլե յանձնէք:

— Միայն արարածներ, ասեց Լօնէյ հեղ
բէն մատը կծելով լուս, ինչ պիտի անեն Բասթիլլե

— Պիտի կործանեն:

— Հէր, Բասթիլլե Ժողովուրդին ինչ վնաս
ուել, միթէ երբէք հասարակ գաղափարացի որևէ մէկը
անգ փակել է. ընդհանրապէս Ժողովուրդը պէտք
օրհնել Բասթիլլե մէն մի քարը: Ովքեր են բանդ

առաջ ալստեղ — փիլիսոփաներ, գիտնականներ, ազնա-
նաներ, պետական անձնավորութիւնք, իշխաններ, ո-
րք բոլորն ալ ստորին խաւերի թշնամիներն են:

— Այդ միայն որոշակի հաստատում է որ Ժողո-
ւրդը անձնասէր չէ և ցանկանում է բարիք անել ալլոց:

— Պարզ է որ դուք զինուոր մը չէք, բարեկամս,
սեց Լօնէյ կարեկցաբար:

— Ճշմարիտ է, և դիւզից նոր եմ եկել:

— Որովհետեւ դուք չ'գիտէք թէ ինչ է Բասթիլլե,
ինչ հետ եկէք որ ձեզ ցոյց տամ:

— Նա գնում է մի օրևէ թակարդի զուգանակը քա-
ղաք և ինչ ալ մի վիճի մէջ գլորելու, մտածում էր
կառավարիչի գիւղացին, և այն ատեն մնաց բարով
հասկանալու Բիշէ:

Բայց նա աներկիւղ էր և իսկի էլ ոչ մի վարա-
տութիւն ցոյց չտեսնեց նրա հրաւերը ընդունելու:

— Ամենից առաջ, ասեց կառավարիչը, լուս է
համար գիտնալ որ ես բաւականի չափ վառօդի
շար ունիմ օդը հանելու ամբողջ և դրա հետ ալ
բոլոր թաղը մոխրակոյտի վերածելու:

— Այդ ես գիտէի, պատասխանեց գիւղացին ան-
բողով:

— Տեսնում էք այս թնթանթները, դրանք ուղ-
ած են գէտի այն միջանցքը որը պահականցով մը
աշտարանում է, բացի դրանից կրկնակի խառնատներով
բաժանում է դուրսից և միայն այդ կամարջնե-
րով կարելի է հասնել այնտեղ և վերջապէս այնտեղ
նաև երկաթեայ գուռը:

— Բայց ես ձեզ չասեցի որ Բասթիլլե վատ է պաշտ

պանւած, այլ թէ նրա վրայ լաւ կը յարձակին:

— Զոր օրինակ, այս տեղ մի փոքրիկ պատուհան կայ դէպի խրամները նայող, նկատեցէք պարիսպներին թանձրութիւնը, 40 ոտք վարը և 15 ոտք վրէժով: Ուրեմն դուք կարող էք եզրակացնել որ, եթէ ժողովուրդը երկաթեայ ճանկեր ալ ունենար, տակաւին նրանք էլ կը փշուրն հանգէպ այս պատերին:

— Ես ձեզ չեմ ասում որ ժողովուրդը կ'ործնելու է Բաղրիլլը՝ այնտեղ մտնելու և տիրապետել համար, հապա, թէ նրանք պիտի քանդեն, կործանողի, ասեց լեւափոխականների ներկայացուցիչը:

— Այժմ վերև գնանք, ասեց Լօնէյ, ստորոք 30 ոտքերն ի վեր առաջնորդելով, ուր նա կանգ առնուի:

— Այս դռնակը բացում է այն միջանցքի վրայ որից դուք պիտի ստիպուած լինէիք ներս խուժելու. դուք ալ մի պատնէշի թնթանովով պաշտպանւած է, որով մասին մի ընտիր լինածք ալ կայ, գիտէք դուք երբ:

«Ո՛հ իմ քաղցրաձայն Սաքպըդ,

Որքան սիրում եմ ես քո երգըդ»:

— Անտարակոյս, ես լսած եմ այդ, բայց ես չեմ կարծում որ հիմա ժամանակն է զրան կամ որևէ երգ երգելու:

— Կեցիր, Մարշալ Սաքս այս հրահանգը իրաւապաշտանէ, որովհետև նա իր միակ սիրած երգն առաջնորդ էր, ասի պատմական մի ֆակտ է, բայց ինչ առաջ երթանք:

— Ո՛հ քաղցրահայն Բիլէ երբ նրանք աշտարակ

ի քաղաքի վրայ բարձրացան, դուք թնթանովները որ չէք աւել, այլ միայն լեռ էք քաշել տակ զրանց, և ալ մասին պիտի ասեմ ժողովրդին:

— Թնթանովները թափառող հրամանով վերանցին այստեղ և միայն նրա հրամանով ալ զրանք որոշ են նորից վար առնել:

— Կառավարիչ Լօնէյ, ասեց Բիլէ, զգալով որ խաղաղականութեան համեմատ խօսել պէտք էր, ճշտորէն իրական վեհապետը այնտեղ՝ վարն է, և ես չեմ կարող եմ տալիս ձեզ նրան հնազանդել:

Եւ նա մատնանիշ արեց գորշագոյն գանգաւորը ամբոխին՝ որը նախընթաց երեկոյեան կուէց, արմիր արեամբ սրտեւած էր, և որի գէնքերի վրայ տակ վերջապէս շառաւիղները ընկնելով՝ ցոլացնում էին զուրկ խրամների ջրերին մէջ:

— Բարեկամ, մարդ մը երկու տիրոջ չի կալ ծառայել, ասեց Ռօյալիստը իր գլուխը հպարտօքն ընդարձակելով: Ես, Բաղրիլլի կառավարիչս, ճաշում եմ միայն մէկին, Լուի XVI-ին որը իր իսկական ստորագրութիւնը դրել է հրովարտակի տակին անւանել ինձ հրամանատար մարդոց և մթերացի այստեղ:

— Բայց դուք Փրանսիական քաղաքացի մը չէք, որոց Բիլէ տաք կերպով:

— Ես Փրանսիացի ազնւական մ'եմ, պատասխանեց Լօնէյ կոմսը:

— Ի՞նչ, դուք զինուոր մ'էք և զինուորի մը պէս խօսում էք:

— Դուք իրաւունք ունիք, ասեց ջէնդըմէնը

խոնարհութիւն մ'ընելով, ես զինւոր մ'եմ և կը հնազանդիմ իմ հրամաններին:

— Ես ալ քաղաքացի մ'եմ, ասեց Բիլէ և որովհետեւ իմ պարտականութիւնը, որպէս քաղաքացու, հաշտութիւն է ձեռնարկել, որպէս թագաւորի զինւորին, միջոցով մինը պէտք է որ մեռնի, կամ նա որ կտառու մէկ է իր հրամանները և կամ նա որ կտառու մէկ է իր պարտականութիւնները:

— Այսպէս էլ երևում է, պարոն:

— Ուրեմն դուք որոշած էք կրակել ժողովրդի վրայ:

— Ո՛չ, եթէ նրանք նախ ինչ վրայ չկրակենք, Բաղդադի թաղերի պատգամաւորութեան ես ալ մասին խօսք տւեցի արդէն, և դուք տեսնում էք որ հրամանները յետ տարած են, բայց առաջի զնդակ ես մինը առաջ քշել կամ նորից. օրինակ. ահա այսօր իմ ձեռք կուղղեմ, կըշտեմ, պատրաստ ալ որ դու ահա այստեղ տեսնում էք — կըկրակեմ:

— Եթէ ես այդ հաւատարմի, ասեց Բիլէ, դուք այսպիսի ոճիւր գործելուց առաջ —

— Ես ձեզ արդէն ասացի որ ես մի զինւոր և հրամաններէս դուրս և զատ ոչ մի բան չեմ տես:

— Ուրեմն նույնէք, ասեց Բիլէ Լօնէյին զէպտանէշի բարաբեռի վրայ առաջ տանելով և երկու տարբեր ուղղութեամբ մատովը ցոյց տալով — զիստապագոտան քաղաք միջից և փողոցները տրւարծանի միջով — ահա սրանք են որ այստեղ եմ ձեզ հրամաններ պիտի տան:

Այդտեղ՝ վարը, Լօնէյ տեսաւ երկու սև, թանկարժեք աղմկայոյզ և խուսներամ մարմիններ օձերու պէս շարժուելով, գլխով և մարմնով տեսանելի, որի ծայրային մասը՝ շարժուելով դէպի առաջ, մինչև գետնի մակարդակը, անյետ կորչում էր: Այս խոշոր զոհողներին բոլոր մարմինները փայլում էին արծաթի գէտ: Սրանք երկու բանակներ էին, որոնց Բիլէ Բասիլը իբր համախմբման կետը տեսնելի նշանակել էր, և Սարաղի մարդիկը և Գոնչանի մարտիկները, որոնք առաջ խուսելով իրենց զէնքերը օդին մէջ շարժում էին և արիւն սառեցնող աղմուկ-աղաղակ էին հանում:

Ի տես դորան Լօնէյ սփրթնեց և գաւազանը արձրացնելով գոռաց —

— Թոյժաւօթներին մօտ. յետոյ նա սպառնալով արձաւ Բիլէյին և բղտեց:

— Թշուառական, որ եկել ես այստեղ միայն ժամանակ վատակելու համար, պատգամաւորի մը պատըրաւին տակ. գիտես որ մահաւոր արժանի ես:

Բիլէ մտածեց իսկոյն վրայ տալ, նրա սուրը դուրս քշել պատեանից և խրել փորը. բայց նա ոչ չտրեց. հասկա յորտ օձիքէն և գոտիէն բռնելով կայծակի արագութեամբ նրան գետնի վեր բարձրացնելով, պատասխանեց —

— Գու՛ն ալ արժանի ես վար նետելու խրամների յատակը ցեխերի մէջ, բայց հոգ չէ, դու փառք տուր Աստուծոյ որ ես կարող եմ քեզ հետ ուրիշ կերպով կուէր:

Այս միջոցին մի ահաւելի ժխոր բարձրացաւ

օգին մէջ մորիկի նման, երբ Մայեօր Լօզմ բարձր
վանդակի վրայ երևեց:

— Ո՛հ, պարոն, իսէր Աստուծո, ասեց նա Բիւր
էյին, ձեզ ցոյց տւէք շուտով, քանզի վարը ժողովուրդ
դը կարծում է թէ ձեզ օրէն մի բան պատահել է
ձեզ եւ կանչում:

Իրօք, Բիւէյի անունը Անժ Պիտուի կողմից նա
արտասանւած, ամեն բերանում օրոտագին հնչում
օգն թնթացնելով:

Գիւղացին Լօնէյին բաց թողեց օրը սուրն պա
եանը դրեց, նրանք երեքով ալ մի բոպէ շարած մն
ցին մինչդեռ անհաշիւի ձայներ սպառնալիքի և վրէ
ժի՛ գէպի ամբողջ վեր էին բարձրանում:

— Ցոյց տւեցէք ձեզ, պարոն, պառտց Կամ Լ
նէյ. ո՛չ թէ անոր համար որ աղմուկը ինձ օրէն վա
է ներշնչում, հապա հաստատելու որ ես ձեզ հետ ա
նի կերպով վերաբերեցի:

Հողագործը իր գլուխը փոքրիկ դռնակից դուրս
հանելով սկսեց ձեռքը գէպի ժողովուրդը ճածել:

Ի տես նրան ամբոխը գահաւահայտեան ճի
մ'արձակեց և ծափահարեց:

Յեղափոխութեան առաջի յաղթանակի տօն
խմբա թիւն էր ան, նկատելով որ մի պարզ գիւղաց
մարդ Բաղիլլ էր մտել և իբր մի մեծ հրամանատար
այժմ ինքն իրան ցոյց էր տալիս վերսկից ժողովրդեան:

— Շատ լաւ, պարոն, ասեց Կամ Լ. նէյ, հիմա
ամեն բան վերջացած է մեր միջև, և դուք այժմ գաղտնիկացաւ մի վերջնական փորձ էլ անել ի
չունէք այտեղ, քանք վարը ձեզ եւ կանչում, ուղարկեա
րեմ: Գնացէք:

Բիւէյ մեծապէս գնահատեց այս չափաւորութիւնը
ի մարդու կողմանէ, որի ձեռքին տակն էր ինքը, ուս
ի նա միւլետն ասնդու խով սկսեց վար իջնել կառու
թարիչն լետեից: Գնդապետը վերելում մնաց, օրովհե
եւ կառավարիչը նրա ականջին բան մը փոփոսեցել էր:

Բացայայտ էր որ խաղաղութեան պատգամա
թորը շատ չանցած Կամ Լօնէյի ակտիւ թշնամին սկի
թի գոռնոր:

Առանց մի բառ արտասանելու պատգամաւորը
անցկացաւ, ուր նա տեսաւ որ թնթախո
թաձիղները իրենց հրանթիներին մօտն էին և ջահիրը
խուլած էին ու ծուխ արձակում: Նա նրանց առաջ
անց առեց:

— Նղրադներ, պոռաց նա, չիւեցէք որ ես յատ
ապէս ձեր հրամանատարին եկալ տրիւնահեղութիւնը
բայց նա մերժեց բոլորովին:

— Յանուն թագաւորին, կորէք այտեղից պո
Կամ Լօնէյ բարկութեամբ ոտքն գետինը խփե
լով:

— Վստահ կացէք, պատասխանեց գիւղացին, յա
ուն թագաւորին ես վառնում եմ այտեղից, բայց ես
դիւրագոհամ յառուն ժողովրդեան: Եւ Ախա
թրիս դառնալով նա հարցրեց, ասացէք պարոններ,
ո՛ւմ համար էք:

Օտարազգի զինւորները լուռ մնացին: Կամ Լօ
նէյ, երկօթեայ դուռը մտածելիք օրեց Բիւէյին, բայց նա
նկատեց որ մեր միջև, և դուք այժմ գաղտնիկացաւ մի վերջնական փորձ էլ անել ի
նէր խա
չունէք այտեղ, քանք վարը ձեզ եւ կանչում, ուղարկեա
րեմ: Գնացէք:

Պարոն կառավարիչ, յո՛ւն և ազգին, յանուն

և ի սէր ձեր եղբայրներին:

— Եղբայրներ, դուք այդպէս էք կոչում նրանց որոնք աղադատում են «Անկցիւ Բաղիւլը». և «Մահ կռաւարիչին», նրանք կարող են ձեր եղբայրները լինելու, իրաւոր, իմ եղբայրները չեն:

— Ա. րեմն, լսնումն մարդկութեան:

— Մարդկութեան, որը աղադատում է քեզ 10000 Տոգուով՝ ընդդէմ մի հարիւրեակ խեղճ, անօգնական զինուորների այս պարիսպներում փակւած, որպէս զկտրէք նրանց վիզերը:

— Բայց Բաղիւլը լսնածնելով չէ որ դուք կռաւարէք նրանց կեանքը:

— Եւ կը կորցնեմ պատիւս:

Կիւղացի պատգամաւորը լռեց. քանզի զինուորականի փառաբանութիւնը նրա սիրտը ճշկեց. բայց նա հաւաքելով ինքն իրան՝ այսպէս խօսեց զինուորականին.

— Անձնատուր եղէք, բարեկամք, քանի որ դու ժամանակ կայ, մի տառն ըստէից ալլիս շատ ուշ կ'լինի:

— Նվե տա՛ զայրկեանիս դուք այստեղից դուր չկորչէք, ես ստիպւած կը լինեմ ձեզ հրացանազարկ տեսել տալ. գոռաց Կամս Լօնէյ, ես ձեզ ասացի իբր աղանդի մարդ:

Հողագործը վայրկեան մը կանգ առեց իր ձեռքը խաչաձև կուլմիս վրայ դրած՝ ի նշան լուծութեան վտան կուրի, և վերջին նաւաճք մը փխտեց նախկին բարկութիւնից զայրացած կառավարչին հետ նա զուրս գնաց Բաղիւլից:

XII.

ՅԱՐԱՆԿՈՒՄ ԲԱՍՏԻՅԼԻ ՎՐԱՅ.

Յուլիսեան արևի կիզիչ ճառագայթներին տակ բազմութիւնը սպասում էր ջերմային դրութեան մէջ:

Գոնչօնի մարդիկը միացել էին Մարագի ամրոխին հետ. և բոլորը մեծ սգեւորութեամբ միմեանց ողջունում էին իբրև եղբայրներ: Գոնչօն իր պատրիստների գլուխն էր անցած, իսկ Մարագ անհետացել էր: Տեսարանը բաց հրապարակում ստիպի էր:

Ի տես Բիլէյի խանգավառութիւնը անկարողութիւն էր:

— Նա մի քաջն է, ասեց պատգամաւորը Գոնչօնին, կամ աւելի լաւ, ես պէտք է ասէի որ լուծութիւն մէկն է և Բաղիւլը պիտի չլսնանէ ալլ պաշարման պիտի գիմանայ:

— Կը կարծես որ նա կարողանայ ելկար գիմանալ:

— Յիսուս:

— Շատ լաւ, քանի որ մահ է ցանկանում նա, թող մեռնի:

— Բայց որքան մարդիկ պիտի ընկնեն նաև մեզանից. ասեց հողագործը հաւաքելով. նա ստիպով էր նախ. մ կուրի վրայ և զգուշ էր որ ինքը բոլորովին չուշկէր այն իրաւունքը որ գնաւորներ, լծագուորներ

և կայսրներ ունենալ կը կարծեն ժողովուրդներին կոտորելու և խեղանդամ դարձնելու:

— Այդ ոչինչ, ասեց Պօնչօն, շատից շատ կընկնեն, քչից քչի, աշխատէ՛ս չէ՛, աղերք, զոչեց նա խօսքն ուղղելով իր մարդկանց:

— Այո՛, այո, գոռացին քաջերը վսեմ անձնաւորութեամբ միտերբան:

— Հապա խրճմը, հարցրեց Ռիչէ:

— Միայն մի տեղ պէտք է լցնել, պատասխանեց մուրացկանների հրամանատարը, և ես կարծում եմ որ մենք նրան չփ- չօր կը դարձնենք, աշխատէ՛ս տղերք:

Ամբօխը հաւանութեան ձայն տւեց:

— Ուրեմն ալիքէս թող լինի, ասեց գիւղացիները:

Այդ բոլորին Կոմս Լօնէյ երևեց մի պատնէշ վրայ, նրան ընկերանում էին Մայիօս Լօզմ և մի քանի սպաներ:

— Տղերք, սկսեցէք, գոռաց Պօնչօն:

Կառավարիչը իր կոնակը դարձրեց նրան:

Պօնչօն սպառնալիքի թերեւ կարողանալով համբերել բաց փրկութան չէր կարող հանդուժել ուստի նա վեր առեց իր հրացանը և կրակեց նրա վրայ մօտի մարդկանցից մինը ընկաւ, միւսին բռնեց հարիւրաւոր սյո՛, հազարաւոր հրացաններ կրակեցին իր թէ ազդանշանի էին սպասում, և աշտարակները գորշագոյն քարերը սպիտակ ճուրքեր ստացան:

Մի քանի երկվայրկեան խոր լուս թիւն տիրեց իբր թէ քարակաղները սարսափած լինէին իրենց արածից:

Յանկարծ հրեղէն բոց մը թանձր ծուխի ամին մէջ կորած աշտարակների մէկին վրայ փայց մի ստիպի պայթիւն որոտաց, թափ յետևած ամին մէջին ճիչեր հեծկլտանք, և հեծեծանք լսեցին. այն խոտները առաջին թմրածութիւն հարածը արձակ լին. առաջին արիւնահեղութիւնը կատարել էր:

ձուկատամարտը ժողովրդեան և Բաղդիլի միջև կսեւ էր:

Սպառնական մի նախկին լուսնում, ամբողջ արտաքին նման մի բան էր զգացել, չնայած որ պաշտանութեան միջոցները շատ սուղ և անբաւական էին լուսամենայնիւ թուում էր որ Բաղդիլը անտոկ էր: Այդ տարակոյս չկայ որ մեծամասնութիւնը ենթադրում էր որ նրանք իրենց ուզածին պէս պիտի կարողանային անել:

Սակայն դա մի սխալմունք էր, թմրածութիւնը որ արձակեց նրանց մէջ՝ ստանձնած ճիւղանական գործին չափը տւել էր նրանց:

Լաւ ուղւում հրացանաձգութիւն մը պատփօրից անմիջապէս հետեց:

Տիրապետող լուս թիւնը նորից խանգարեց ցաղին ազդակների, ողբի ու սուր ճիչերի կրկնութեամբ: Բայց ոչ ոք մտածում էր փախչելու մօտին, եթէ մինչև իսկ մէկն ու մէկը ալիքի մի նպատակ ալ ունենար, տակաւին պիտի ամաչէր ի գործ ընկնուց ի տես այդ անձնագոհ խառն քաղաքական:

Իսկապէս որ բոլոր անցքերը մարդկային էակների գետեր էին ներկայացնում, իսկ հրապարակն ալ անգլը ծով մ'էր դարձած, ամեն մի ալիքը մի մարդ:

կային զլուս ի Եր Բացարձակ աչքերով, և անէծքի հաս-
 ժայթքող բերաններով:

Յանկարծ հրապարակի վրայի տների բոլոր պա-
 տուհանները բացեցին և վարժ նշանաձիգներ երևա-
 ցին որոնք սկսեցին կրակ բաց տնել, թէև կողմնակի
 գծով: Երբ մի զինուոր երևում էր պատնէշների պա-
 տուհաններում հարկը հրացաններ իսկոյն և եթ ուղ-
 վում էին նրա վրայ և զնգակների տարափը նրան պահ-
 պոնող վահանաբորերը ցանուցրիւ էր առլիս: Բայց
 նրանք շուտով ձանձրացան անզգայ քարերի վրայ կրա-
 կելուց, նրանք ցանկանում էին մօի խփել և նրանից
 կարծիր արխնի դուրս ցայտելը տեսնել:

Ամեն մարդ յարձակումի մի զաղափար էր ար-
 տալալուս: Բիշէ ալ մտիկ տնելուց պիզրած հիւստնի
 մը ձեռքէն կացինը խլեց և առաջ նետուեց վզրտացող
 գնդակների տարափին տակէն սլանալով՝ մինչդեռ իրա-
 շուրջը մարդիկ ընկնում էին, ինչպէս սուր մանգող-
 տակ ցորենի շիւղերը մի առ մի յերկիր կը տալալին,
 մինչև որ նա հասաւ փոքրիկ պահականոցի մը՝ առաջի
 շարժական կամուրջի կողքին, և մինչդեռ գնդակների
 կարկուտը սուլում և սլանում էր նրա գլխի վրայով
 նա արագորէն և անդադար խփում էր շղթային մինչև
 որ խորտակեց և վար եկաւ կամուրջը:

Բաւորդ ժամի միջոցին որ այս խենթ ձեռ-
 նարկը կտտարում էր, յանդուգն գիւղացու վրայ նա-
 ողները շանչերնին յետ բռնել էին:

Ամեն մի հրացանաձգութեան նրանք երկիւղա-
 լի գգայմամբ սպասում էին որ իրենց քաջ ախոյեանը
 գնդակահար յերկիր տաղալէր, և նրանք մոռանալու

իրենց սպառնացող վտանգը՝ միմիայն յանդուգն լեզա-
 փառակաւի մասին էին մտածում: Երբ վիշտակէս,
 շղթան խորտակեց և կամուրջը վար ընկաւ, նրանք
 ստակալի ազագույն մը վրցայցին և դէպի առաջին դաւի-
 թը խուժեցին կատաղի և ահեղ յարձանքի մը նման:

Ներս խուժումը աչնյան անսպասելիորէն արա-
 դարար և յանդուգնութեամբ կատարւած էր որ ոչ մի
 շիւղերու թիւն ալ չարեցին:

Խենթութեան աստիճանի հասնող ցոծութեան
 ազդակների զոռում-զոշիւնը Կամս լուսէին ծանուցա-
 նում էր մարտի առաջին տարած յաղթանակի անժխ-
 տելի գոյժը: Ոչ ոք չնկատեց որ մի մարդ մնացել էր
 կամուրջի տակին:

Այն տեսն իբր թէ անդունդի մը խորքերից
 չորս հրանոթներ, որոնց կառավարիչն անձամբ ուղե-
 էր ձիգ Բիշէյէ վրայ ստակալի սղթիւնով մը կրակե-
 ցին և ամբողջ դուրսի տունը մաքուր գետնից աւել-
 ցին: Կրակէ ումբերը մահ սփռեցին ամբոխի խիտ
 շարքերում, արահետին վրայ միայն 10 - 12 գիւսներ
 և այնքան վիրաւորւածներ մնացել էին:

Բիշէ պահականոցին կողմըն էր ելած շղթային
 լաւ հտանելու համար, նա իսկոյն վար սողաց ուր նա
 Անմին գտաւ, նա չէր իմանում թէ ինչպէս այնտեղ
 եկել էր ան: Պատանին գոգ որսողի մը յատուկ ամենատես
 և արագ աչքեր ունէր: Նա տեսել էր որ թմբանո-
 թմաձիգները վառած պատրուկները ի ձեռին պիտի կրա-
 կէին և ակնթարթի մէջ իր վարպետի հանդերձից բռն-
 նելով յետ էր քաշել նրան ու շղթայի պատի մը ան-
 կիւնին յետևը որով երկուքն ալ մագապուր ազատուել

էին մահաբեր հարւածից:

Այժմ պատերազմը իրական էր դարձած, խաժաղին հետ: Դուռը ահաբեկ էր, յարձակումը վճռական և մահահաս: 10000 մարդկանց հրացանները կրակեցին՝ ամրացնելով յարձակողներին ալ պաշտպանողների հետ միմեկին: Գոմայն վտանգի ենթարկելով գնդակի տեղատարափին տակ. փոկոյն ֆրանսիացի պահակները դաշտային մի հրաշորքի և բանտարկեալների ապահովութիւնը երաշխանօթ բերեցին որ մանր զէնքերի պայթիւնին աւելաորելու համար: ցրեց իր շառաշիւնը:

Սոսկալի գոտիւնը գինովցրեց սիրող պատերազմին միկներին և սկսեց վհատեցնել պաշարւածներին, որոնք էսի Բադիլլէ: զգուշ էին թէ իրենց անկարելի էր լսելովին համանման մի ազմկով լռեցնել նրանց խլացնող այս ահաբեկութիւնը:

Սպանները բացայայտ տեսնում էին որ իրենց զինւորները տկարանում էին և նրանք խլելով դրանց զինւորներ մտնական պարտութիւն մը նրանք էլ կէս հրացանները իրանք էին կուռում:

Այս միջոցին, խօշոր և փոքր հրանօթների անգաղար կրակին տակէն և ամբոխի խառնիճաղանճ աղակների միջին, երբ ամեն մարդ առաջ էր խուժում սպանւածներին և վիրաւորներին հաւաքել տանելու ամրացի գաւիթի միջանցքի առաջ անգէն և խաղաղաբացիների խումբ մը երևեց:

Հոթէլ-դը-Վիլլի ընտրողների կազմից եկած պատգամաւարութիւն մ'էր այն, նրանք սպիտակ դրօշակի մը պաշտպանութեան ներքեւ միայն իրենց կեանքը վտանգի էին դրել ի նպատակ խաղաղութեան: Յանկանտիլ վերջ գնել սոսկալի արիւնտհեղութեան քանի որ յարձակումը արդէն սկսել էր նրանք ստիպել էին որ Թլէ

էլ բանակցութիւնը վերսկսէր Բադիլլէ հրամանատար:

Եւ այդ բանի համար էլ նրանք եկել էին: Յանկան մայրաքաղաքին նրանք հրաւիրում էին ամրացի խաղաղութիւնը դադրեցնելու կրակը և դրա փոխարէն ընդունել հարիւրիակ մը քաղաքային պահակներից իր արքի և բանտարկեալների ապահովութիւնը երաշխանօթ համար:

Պատգամաւորները բարձրաձայն յայտարարում էին այդ կարգադրութեան մասին ամբոխին, զիմկով Բադիլլէ:

Սարսափահար ստանձեալ գործի ահեղութիւնից՝ ամբոխը բոլորովին լսօթար էր ընդունել այդ առաջարկութիւնը, մանաւանդ ի տես սպանւածների և վիրաւորների մեծ թւին՝ որոնց փոխադրում էին: Եթէ Լօնէյ զինւորներ մտնական պարտութիւն մը նրանք էլ կէս աղթութեամբ մը պիտի բաւականանային:

Ի տես նրանց՝ ներքին գաւիթի կրակը դադարեց և նշանացի կանչում էին նրանց մօտենալու:

Արիւնշաղաղ գիակների և կիսամեռ մարդկանց թույլէն ու մեջէն քալելով նրանք առաջանում էին և ամենք էլ գնում նրանց շարքերն էին մօնում: Այդ ուսիս արիւն — արցունք էր տիրապետում և տեսարանը այժ սրտաճմլիկ էր:

Ամրացից կրակը դադարած լինելով, Բիլլէ դուրս եկող գէպի իր մարդկանց մօտ որպէս զի յորդորէր խաղաղութեան: Պատն մօտ նա պատահեց Գօնշօնին. նա անգէն էր և ներշնչւած մարդու մը պէս իր մերկ կուրծքը պարած վառահալար գալիս էր, կարծես թէ լնքը

անվիրաւորելի լինէր:

— Պատգամաւորութիւնը ինչ եղաւ, հարցրեց նա:

— Ներս գնաց, պատասխանեց Ռիչէ, կրակը դադարեցրէք:

— Անոգուտ է, նա երբէք պիտի չհամակերպուի տանց Պօնչօն, մուրացկանների առաջնորդը, այնպիսի վատահում թեմամբ, որ կարծես թէ ապագան զուշակելու ձիրքն ունեցած լինէր:

— Անտ չունի, յարգեցէք դուք պատերազմի սովորութիւնները, քանի որ մենք այժմ զինւորներ ենք դարձած:

— Շատ բարի, տանց Պօնչօն, Էլի, Հոլլէն, գնացէք, հրամայեց նա երկու մարդկանց որոնք, ըստ երեւոյթի, նրա հետ ամբօխը կառավարում էին, և մի քանիսն էլ չարձակել, մինչև որ ես ասեմ ձեզ:

Նրանք խփոյն գնացին և շուտով էլ արդէն ընդհատեցին հրացանաձգութեան ձայնը բոլորովին դադարեցնելով:

Խաղաղութեան այդ սուղ միջոցին վիրաւորեալներին խնամք հասցրեցին. նրանք 40-ից աւելի էին ժամը երկու զարկեց, կէս օրից սկսած երկու ժամ անընդադար նրանք Բաղիլլը մուրճի տակ էին առել: Ռիչէն որից ճակատ էր գնացել, ուր Պօնչօն նրան գտաւ: Նրա անհամբերութիւնը չօշափելի էր դարձել զրեթէսէն երբ նա նայում էր երկաթեայ վանդակադռանը:

— Ինչ կալ որ, հարցրեց գիւղացին շփոթեալ:

— Ամեն բան լըմընցած է, եթէ մենք Բաղիլլը երկու ժաման մէջ չառնենք, պատասխանեց մուրացկանների խմբապետը:

— Ինչ պատճառով:

— Որովհետեւ արքունիքը պիտի տեղեկանան թէ մենք ինչ ենք անում այստեղ և Բէզէնվալը իր Սւխ-երով՝ և Լամբէսգը իր հեծելազօրքով՝ պիտի ուղարկեն որպէսզի մեզ երեք կրակի մէջ առնեն:

Ռիչէ ստիպւած էր խոստովանել հանգամանքի շփոթիւ լինելը: Վերջապէս պատգամաւորները երևեցին կրկին, նրանց զխիկոր, նկուն կերպարանքը արդէն մատնում էր իրենց ձեռնարկի անյաջողութիւնը:

— Ես ձեզ չանոցի մի, պոռայ ժողովրդեան հոգորը գվարթօրէն, հէնց այդպէս էլ լինելու մասին խորամո և Պալիսագրօ արդէն մարգարէաբար կանխա-նել էին: Այժմ անիծած բերդը դադապարտած է արդէն — և ամբօխին դառնալով նա զայրագնօրէն և վճռապէս զոռաց —

— Օ՛ն իզէն, տղերք զն իզէն: Նա գոռաց առանց պատելու որ պատերազմները հազարդէին իրենց բա-նակցութեան վախճանը որ հաւասար էր սա եզրակա-նացութեան. —

Հրամանատարը վճռականօրէն մերժեց: Եւ իրաւ, հազիւ թէ կառավարիչը կարգաց Թլէ-նի նամակը, որով պատուիրակութիւնը ներկայացել էր իրան, մի աննկարագրելի գվարթութիւն երևեց նրա առջև: Դէմքին վրայ և փոխանակ տեղի տալու եղած խաղաղութեան, նա բացականչեց —

— Դո՛ւք պարսն Բարիզեցի ճէնալմէններ, պա-րագմ ցանկացաք և այժմ արդէն շատ ուշ է խաղա-նութեան մասին մտածելու:

Քաղաքացի պատուիրակները իզուր բողբոյմ էին

և պնդում սոսկումների մասին որ պաշտպանու թիւնը պիտի պատճառէր: Բայց նա ոչ մի ուշադրութիւն էլ չէր ցնծայում նրանց խօսքերին, և նա կարճ կտրեց նրանց աղերսանքը նայն կոպիտ սպառնալիքով որպէս նա մի քանի մամ առաջ ժողովրդեան պատգամաւոր Բիլէյին ճամբու էր դրել:

— Կուէք այստեղից, ապա թէ ոչ ես իսկոյն և Լիթ ձեզ հրացանազարկ անել կտամ:

Եւ պատիրակները սրտիս էին որ կարողացէին իրենց կաշիներին մէջ բերդից դուրս գալ:

Կամ Լօնէյ այս անգամ յարձակողական զիւր բռնեց, նա անհամարելի թիւնից դուռն էր:

Պատիրակա թիւնը Բաղդիլի շէմքից ստքը դուրս գնելուց առաջ Մարշալ Սաքսի «Սաքսլը» Եղանակը նշագեց, երեք մարդ ընկան — մինը մեռած, երկուսը վիրաւոր: Արմեցից մինը Ֆրանսիացի պահակներից էր, իսկ միւսը խաղաղութեան դրօշակները կրողներից մինը: Իտեա այս վերջի նոր զոհին, որի պաշտօնը նւիրագործած էր նրան, և որի արիւնլուայ գիտկը մէկգի տարւեց իսկոյն, այս անգամիս ամբօխի վրէժ խնդրութիւնը շատ բուռն կերպով պիտի արտայայտէր:

Գոնջօնի թիկնապաշտները վերագարծել էին արդէն նրա կողքին իրենց տեղերը դրաւելու, բայց նա խապէս նրանք տուն էին ուղացել իրենց շորերը փխելու: Ելին Մարկիզ Գօնֆլանի հետեակների համազգեստ ունէր իր հագին, որը Հանգարական սպայի մը կերպարանք տւել էր նրան:

Իսկ Հիւլէնը այն համազգեստով էր որին նա կրել էր ատենօք իբր թաղուհու անձնական պահա-

պան զօրքի սպաներից մինը, և այս հանգամանքը ամբօխին առաւել մեծ վատահալութիւն ներշնչեց, այն կարծիքով, իբր թէ բանակն ալ ժողովրդեան կողմն էր անցել:

Հրացանաձգութիւնը առաջւանից աւելի կատարէն վերսկսեց:

Այդ միջոցին Մայեօր Լօգմ իրա մեծաւորին մօտեցաւ: Նա քաջ և պատուաւոր զինւոր մ'էր, նա դեռ ստանական արտից մի բան ունէր իր մէջ և ցաւելով տեսնում էր, ինչ որ արդէն կատարւել էր, և աւելի մեծ ցաւակցութեամբ նախատեսում էր ինչ որ պիտի յատարւէր:

— Ժէնէրալ, զիտէք որ պաշար չունինք ասեց նա:

— Այո, զիտեմ, պտտասխանեց Կոմսը:

— Եւ մենք հրահանգ ալ չունինք ցվախճան իմադրելու:

— Ներեցէք, պարօն զինւորական հրամանատար Բաղդիլի, որովհետեւ ես բերդի ընդհանուր կառավարիչն լինելու պատիւն ունիմ, իմ հրամանն է փակել լուները և ինձ յանձնել բանալիները:

— Տէր իմ, բանալիները այնքան ծառայում են իսկիւրը բացանելու որչափ կողպւելու: Հոգ տարէք զի իր գուցէ զօրքը կտորւի առանց սակայն բերդը ազատած լինելու: Այդ կը լինի կրկնակի մի յաշմանակ տարտմունքին համար մի օրւայ միջոցին: Նախեցէք այն լարդկանց վրայ որոնց մենք սպանում ենք, նրանց տեղերը, իսկոյն և Լիթ, իբր թէ գետնից բուսած՝ նոր մարդիկ յաւուր են: Այս առաւօտ միայն 3000 իջավ կային այնտեղ

վարը. երեք ժամ առաջ այդ թիւը 6000 ի էր հասել իսկ հիմա 60,000-ը անցնում է և վաղը նրանց թիւը 100,000ների կը հասնի: Եւ երբ մեր հրահանգները լռեցրած կըլինեն — և այդ շուտով էլ լինելու է — ապա նրանք կարծում էին որ ինչ առաջարկ էին բերում առանց նրանք դեռ բաւականի չափ ուժով պիտի լինէին Բասթիլը անձնատուր անելու և նրան պաշտպանելու իրենց եղբայրներովը Բասթիլը քարուքանդ անելու:

— Դուք այնպէս չէք խօսում, որպէս արժանաւորը գլուխը խոնարհեցրեց: Վայել է Բասթիլի զինւորական կառավարիչին. պարոն Լօզմ, լանդիմանօրէն նկատողութիւն արեց Կոմսը:

— Եւ սակայն ես խօսում եմ իբրեւ մի Փրանսիացի, պարոն Կոմս, ես ասում եմ որ նորին Վէհաֆան արտայայտութիւն մը անելով հեռացաւ, իսկ փառութիւնը մեզ մասնաւոր հրաման տւած չլինելով Կոմս Լօնէյ սահմանէն թուղթը ծալեց, կրկին զրոյանը և վաճառականների գլխաւորը մեզ մի շատ ընդունելի զրեց և գնաց թնթանալով թափառելու հրամայելու որ առաջարկութիւն արած լինելով մի հարիւրեակ քաղաքի շահն առնեն և ցածրից կրակեն: Նրանք ևս քային պահապան գործ մտցնելու մեր ամրոցը — Պալետին այն հնազանդութիւն լայնեցին:

Դուք արիւնդեցիք թեան առաջն առած կը լինէիք ընդունելով Ֆլէսէի առաջարկութիւնը:

— Ուրեմն ձեր կարծիքով, Բարից քաղաքը միայն իշխանութիւն է ներկայացնում, որին մենք հնազանդութիւն ենք, հէ:

— Այո, ինկատի ունենալով թագաւորական մասնաւոր հրամանի բացակայութիւնը:

— Կարգացէք ուրեմն, Մայեօր Լօզմ, ասեց բարի գլխաւորը իր տեղակալը մի անկիւն տանելով նրան մի փաթիկ թղթի կտոր ցոյց տալով որի վրայ սապէս գրւած էր. —

«Մատթէն դիմացի՛ր. և Բարիզեցի՛ներին գրաւելու համար ժապաւէտների կտորներով և խոստումներով օրը տարածամեկուց առաջ Բէզլիւլ անգ օգնութեան հասնելու»:

Ֆլէսէ

— Այս զեկուցումը ձեզ ինչպէս հասաւ հարցը — Մայեօրը:

— Պատուիրակների բերած նամակին մէջն էր, որոնք կարծում էին որ ինչ առաջարկ էին բերում Բասթիլը անձնատուր անելու և նրան պաշտպանելու հրամանն էր որ տւեցին ինչ: Զինւորական հրամանաւորը:

— Գնացէք, ուրեմն զրաւեցէք, ձեր տեղը. և մի հեռանաք մինչև որ ես ձեզ չհրամայեմ պարոն, թեան արտայայտութիւն մը անելով հեռացաւ, իսկ փառութիւնը Կոմս Լօնէյ սահմանէն թուղթը ծալեց, կրկին զրոյանը և գնաց թնթանալով թափառելու հրամայելու որ առաջարկութիւն արած լինելով մի հարիւրեակ քաղաքի շահն առնեն և ցածրից կրակեն: Նրանք ևս քային պահապան գործ մտցնելու մեր ամրոցը — Մայեօրին այն հնազանդութիւն լայնեցին:

Բայց ամբողջի ճակատագրական վերջն ու վախճանը որոշւած, վճուած ու կնքւած էր և ոչ մի մարդ — Տղերք, ուղիղ թնթանալով թափառելու հրամայելու որ առաջարկութիւն արած լինելով միայն իշխանութիւն է ներկայացնում, որին մենք հնազանդութիւն ենք, հէ:

— Այո, ինկատի ունենալով թագաւորական մասնաւոր հրամանի բացակայութիւնը:

— Կարգացէք ուրեմն, Մայեօր Լօզմ, ասեց բարի գլխաւորը իր տեղակալը մի անկիւն տանելով նրան մի փաթիկ թղթի կտոր ցոյց տալով որի վրայ սապէս գրւած էր. —

«Մատթէն դիմացի՛ր. և Բարիզեցի՛ներին գրաւելու համար ժապաւէտների կտորներով և խոստումներով օրը տարածամեկուց առաջ Բէզլիւլ անգ օգնութեան հասնելու»:

Մտած և անձնավտահ, որպէս գամբուր, Բէլէն

Մտած և անձնավտահ, որպէս գամբուր, Բէլէն

վազ էր տւել թշնամու վրան առանց կարեւորութիւն
տալու զնդակի և կրակի, Անժ Պիտուհն ալ խոհեմ և համար և վասն զի Բիլէն նրան աւել էր խփել անխնայ
շրջահայեաց, որպէս աղւետը, օժտեալ վերին աստիճան ինքնավարեան թշնամիներին, թէև նա միայն վաշտ ու
ինքնապաշտպանութեան ընտզեներով, իրա բոլոր ձիրքը ունէր իր առաջը:

Քերը գործածում էր հակելու վտանգների մասին և
խոյս տալու նրանցից: Նրա սրտանա աչքերը զարմախարպետին ինքզինքը չենթարկել այնպէս խենթօրէն
նալի կերպով նկատում էին ամենամահարեւ ծակաւծու շնորհների և կրակի տարափին, և միշտ կրկնում էր—
կերն ամբողջին և կարող էին որոշել հրանօթների բե-
րանների շարժումները: Նա կարող էր ճշտօրէն գուշակ-
շակել բոլորն՝ յորժամ պատնէշի լծնթանօթը իր ուն-
քը արձակելու վրայ էր դնակներէի: Եւ ինչպէս նրա աստուծոյ, թէև այդ բոլորը գուր տեղն էր անցնում,
աչքերը, այնպէս էին նաև ձեռներն ու ոտքերը, միշտ ինչև որ մի խորհուրդ ծագեց նրա մտքում, այսինքն
պատրաստ և ներքաճ սուրբ գործին:

Նա դիւրաւ կծկւում էր, ակնթարթում վարկածները, որպէս նա արել էր արդէն միանգամ:
էին քաշում նրա ուսերը, և ներս էր հաւաքում նրա
կուրծքը:

Այսպիսի վայրկեաններում, վտիտ երկոյն և բա-
րակ, ինչպէս որ նրա կազմւածքն էր նրանից արեւ-
բան մը չէր մնում, բայց եթէ ուղիղ դժի մը երկրա-
շափական արտայայտումը:

Նա շատ վարպետորդիին մէկն էր և գիտէր այն-
պիսի թագաւան սեղեր գտնել, որ որմնադրի ձեռք
ըստ ծրագրի ճարտարագետին, պարտաւթ թիւններ էլ
թողի, և գուր ցցւած խոշոր քարեր, որոնց տակի
նա հիանալիօրէն կծկւում էր գլուխը ձեռքերը և
ոտքերը հաւաքած, այնպէս որ, նա մահաբեր գնդակ-
ներից միշտ զերծ էր մնում ու անմատչելի:

Մեկ ընդ մերթ նա հրացան էլ արձակում էր

որ գգացմունքներին բաւականութիւն տւած լինելու
տալու զնդակի և կրակի, Անժ Պիտուհն ալ խոհեմ և համար և վասն զի Բիլէն նրան աւել էր խփել անխնայ
շրջահայեաց, որպէս աղւետը, օժտեալ վերին աստիճան ինքնավարեան թշնամիներին, թէև նա միայն վաշտ ու
ինքնապաշտպանութեան ընտզեներով, իրա բոլոր ձիրքը ունէր իր առաջը:

Նա շարունակաբար խնդրում, աղերսում էր իր
խոյս տալու նրանցից: Նրա սրտանա աչքերը զարմախարպետին ինքզինքը չենթարկել այնպէս խենթօրէն
նալի կերպով նկատում էին ամենամահարեւ ծակաւծու շնորհների և կրակի տարափին, և միշտ կրկնում էր—

— Ահա Ստաբըզը հնչում է, գշտչ, ի սէր Աստու-
ծայց հակառակ նրա այս աղերսանքներին, հաղա-
շակել բոլորն՝ յորժամ պատնէշի լծնթանօթը իր ուն-
քը յանգեցնութեան և եռանդի հրաշալիքներ էր
ըր արձակելու վրայ էր դնակներէի: Եւ ինչպէս նրա աստուծոյ, թէև այդ բոլորը գուր տեղն էր անցնում,
աչքերը, այնպէս էին նաև ձեռներն ու ոտքերը, միշտ ինչև որ մի խորհուրդ ծագեց նրա մտքում, այսինքն
պատրաստ և ներքաճ սուրբ գործին:

Նա դիւրաւ կծկւում էր, ակնթարթում վարկածները, որպէս նա արել էր արդէն միանգամ:

Անժ Պիտուհն նրա յետից պստում էր որ չգնայ,
բայց նկատելով որ պստալով ոչ մի յաջողութիւն չու-
նեցաւ նա դուրս եկաւ իր թագաւան տեղից, վազ ար-
քում էր:

— Սիրելի վարպետ Բիլէ, կինդ որը և ալքի սէտք
է գտնայ եթէ գու սղանիս:

Սուխ գինւորները ստաջ ուղեցին իրենց հրա-
նները գէպի պատնէշի դնակները և կրակեցին յան-
դու գն մարդուն վրայ որ արդէն հասել էր երկրորդ
ամաւրջին և գործում էր եռանդով:

Բիլէ իր հրացանին գիմեց նրանց պատասխա-
նելու, և երբ կրակեց թնթանօթաձիգները լեռ քաշ-
եցին և գիղացին հրանօթին հետ գէմ առ գէմ մե-
ակ մնաց: Անժ Պիտուհն ստիպեց նորից իր ապաս-
տանած ծակից դուրս նետելու:

— Վարդեան, սլոնաց նա, յանձնն Քաթիրնի անել գիւղացին, իրենք էլ մի ձեռնակառք առեցին և զաջում եմ, մտածիր, վասն զի եթէ քեզ մի բան պոկեցին զէպի բերդի բակը: Զաղիւ թէ այս յանդուգն խնիթերը հասել էին տաշի աղջիկդ ալ որք պիտի մնայ:

Այս անգամիս պատանու խօսքը կարծես թէ ազնտեղ, երբ փոքր գնդակներ ի և երկաթէ կտորներ զեց բաւի հօր սրտին, և նա վերադարձաւ, բայց նրա փ մը ողջունեց նրանց, բայց նրանք խոտի գէզեմաքում մի նոր ծրագիր էր զարթել:

Նա զէպի հրապարակն էր վազում գոռալով: — Ընդերին դաշեցին մի քանի գնդակներ: Յարձակողներ: — Եւ յարդի պարկերի յետեւը ապահով էին, միայն ան-

— Տղերք ինչ մի ձեռնակառք:

— Երկու հատ, աղաւթ կում էր Անժը մտածե: Այդ հրացանաձգութիւնից անմիջապէս յետոյ լով որ աւելի բարիքը աչք չի հանել:

Տասը հատ ձեռնակառքեր անմիջապէս ձեռքողների հետեւից և այդ շարժուն վահանների ներ- ձեռք անցնելով հասան պահանջողին:

— Այժմ շուտ խոտ և յարդ բերէք, հրամայե: Այստեղ Բիշէ գրպանից թղթի կտոր մը հանեց Բիշէ:

— Չոր խոտ և յարդ, կրկնեց Պիտու սրտաղիւնդ գրեց թղթին մէջ և ծաւելով վառեց և խուրձ

Կոյձակի արագութեամբ երկու հարիւր մարդ խօտի մէջ նետեց, որը կրակեց, ուրիշներ ալ դրա- գիկներ առաջ սլացան ուսերնուս վրայ խոտի խուրձից օգուելով կրակը արծարծեցին և կամուրջի գրոհի կամ յարդով լիքը պարկեր բարձած: Ուրիշ շատեր ասն դասն սիւնները բռնկեցին: Չորս այլուս կառքե- պատգարակներու վրայ չ'ը փայտի կտորտանք բերեցինց բարձրացած բոցերն ալ օձապտուց յարձակուում հարկ եղաւ յայտնել որ պէտք եղածէն տասն անգամին կամուրջի յենարաններին վրայ:

աւելի բան բերած էր, և թէ ալիս պէտք չկար: Ա շրդե՛ն մարել կարողանալու համար պահապան Ժամ յետոյ Բասգիլի բանը լմնցած պիտի լինէր: Երբը պէտք էր որ դուրս գար, իսկ ինքզինքը ցոյց

Բիշէ ձեռնակառքը ահաբիւն խոտի խուրձերով ալդոտեղ մահւան գիրկն նետել էր նշանակում: Ուրտխութեան աղաղակները որ բարձրանում բռնուտորեց և առաջ էր քշում զէպի կամուրջը:

Պիտուն նրան հետեւում էր մի ուրիշով առանին այդ սոսկալի մխորից, արձագանք գտան հրապարա- ակայն գիտնալով թէ ինչ բանի համար էր ան, միայն, որտեղից թանձր ծուխի ամպը տեսնուում էր աշ- նա կարծում էր թէ վարպետի օրինակին արժանի էրալակների ծալրին: Պաշարւածների համար ճակատա- հետեւի:

Ելի և շիւղէն գուշակելով թէ ինչ էր ուզու: Իսկապէս կամուրջի կաս կտրմիւր դարձած կրակէ

չղթաները զաւարեում և ձգում էին և վերջապէս նրանք փրթեցան և կիսովչափ խորտակւած կամուրջ շառաչեւնով վար ընկաւ, ծուխ և կաճեր վեր բարձրացնելով:

Հրդեհաշէջների խումբերը եկան իրենց ջուր սփռող մեքենաներով, բայց բերդի կառավարիչը հրաւիրեց կրակ բաց անել նրանց վրայ էլ, թէև այդպիսով բանալ կայրէր պահապան զինուորների գլխին՝ Ֆրանսիացի Ալեքսանդրները մերժեցին այդ հրամանին՝ հնազանդւել:

Սուրները պատրաստ էին, սակայն թնթանում թռիգ չըլինելով, նրանք անկարող էին շարժուել հրանոթները գործածել: Պրանք պէտք էր թողւէին:

Միւս կողմից նկատելով որ թնթանոթաձողներ չկան զաղարեց, Ֆրանսիացի պահակները վերականգնեցին իրենց զաշտային հրանոթների գործը և երրորդ աւազարձներ և թէ պաշարողները օդը կեննենք:

Կառավարիչը աշտարակը ելած էր տեսնելու թռիգ արդեօք խոտացւած օգնութիւնը զալին էր, երբ նա յանկարծ ինքզինքը թանձր ծուխից չըջալատւած գտաւ: Նա իսկայն վար վազեց և հրամայեց հրացանաձիգներին շարուակել կրակելու, Ֆրանսիացի Ալեքսանդրների մերժումը նրան լուսահատեցրեց բոլորովին:

Լսելով որ վանդակապատ դուռը արդէն խորտակւած էր, նա հասկացաւ հիմա որ ամեն յոյս կորած էր: Նա քաջ գիտէր որ ինքը մի առաջին մարտիկ էր և կռոււում էր որ իրան համար ոչ մի փրկութիւն չկար: Գործողութեան բոլոր միջոցին նա մտածում էր թաւալի ամբոցի աւերակներին ներքեւ:

Նա վերահասու լինելուն պէս, թէ ալ ընդիմաբար թեան ոչ մի հնարաւորութիւն չկար, վազեց մի թնթանոթաձիգի ձեռքից վառ ջահը խլեց և սլացաւ էտի վառօդատուն:

— Վառօդը, վառօդը, աղաղակեցին քսանի չափ արսափած զինւորներ:

Նրանք տեսնելով որ նա վառ ջահը ձեռքին առ էր տալիս, իսկայն ըմբռնել էին նրա վերջին մտաւորութիւնը: Երկու զինուորներ նրա առաջը կտրեցին՝ իրենց սուրները նրա կարծքին բռնելով այն բողբոջը: Նա բաց էր անում ազգամայնութեանոցի դուռը:

— Նա ք կարող էք սպանել ինձ՝ տեսց նա, բայց ինքն քաջ էք կարող այնքան արագօրէն անել, որ ես չեմ կարողանալի այս կրակը նետել վառօդի բաց կապոցների մէկին մէջ, այնատեն մենք ամենքս, թէ պաշարաւորներ և թէ պաշարողները օդը կեննենք:

Զինւորները կանգ առին սուրները պահած և կարծքի առաջ, բայց նա իրանց հրամանատարն էր և ամենքի կեանքը նա իր ձեռքին բռնած ունէր իր այդ միտքը չիրադարձեց սակայն և զօրքերը իր թոզեցին նրան:

Յարձակողները գուշակեցին որ արտագոյ կարգի ի բան անցնում էր ներսում և նրանք գաւթի ձեւով տեսան կառավարիչը որ սպանւում էր, և զինւորները որ արգելում էին նրան:

— Ինձ լսեցէք, գոռաց նա, ձեր բոլորիդ կեանքը մահը այժմ իմ ձեռքումն է և ես անստուգան կը կրակեմ վառօդը եթէ ձեզանից մէկը համարձակւի այս րոպէս ձեռքը:

Այս խօսքերը լսողները կարծեցին թէ երկիրը
իրենց ստաբերին տակ շարժւեց:

— Դուք ինչ էք պահանջում, ուրեմն, աղա-
ղակեցին մի քանի ձայներ սարսափաշար:

— Պատւաւոր անձնատրութիւն:

Եւ որովհետեւ յարձակողները լիովին անկարող
էին ըմբռնել Լօնէյի յուսահատութեան շափը, և չէին
հաւատում նրա խօսքին, նրանք սկսեցին ներս խուժել
Բիլէն իրենց գլխին ունենալով: Բայց այս վերջինը խա-
կոյն կանգ առեց սփրթնած և դողալով, քանզի նրա ցան-
կա թիւնն էր տեսնել Ռօկտոր Ժիլպէտին: Բիւզացու համար
շատ չնչին նշանակութիւն ունէր թէ արգեօք Բաս-
դիլը վաճ կառնւեր թէ օգը կցնդէր, նրա համար ա-
մենագլխաւոր բանը այն էր որ ասորէր մեծ յեղափո-
խականը, Բալամօյի աշակերտը, նրա յաջորդը, թեւեւ
անտեսանելիների շրջանում:

— Կանգնեցէք, ի սէր բանտարկեալներին գո-
ռում էր նա:

Էլի Հիւլէն և նրանց մարդիկը, որոնք իրենց
կեանքերի համար մահից բոլորովին չէին վախենում,
ճեփ-ճերմակ կտրեցան և նրա պէս սարսուռ մ'զգա-
ցին:

— Ի՞նչ էք ցանկանում, աղաղակեցին նրանք
խօսքերնին ուղղելով կառավարչին:

— Ամեն մարդ պէտք է որ լետ քաշւի, պա-
տախանեց Կոմս Լօնէյ, ես ոչ մի առաջարկութիւն
պիտի չլսեմ, քանի որ մի հոգի դրսից մարդ կայ Բա-
դիլի պատերի այս կողմը:

— Բայց դուք ուզում էք օգտւել մեր լետ քաշ-
վել էր, Ժողովուրդ էր որ այդտեղ կուտակուում էր,

ելուց ձեր խախտած զիրքը նորից ամրացնելու, պա-
տախանեց Բիլէ:

— Եթէ անձնատրութիւնը մերժւի, դուք ամեն
ան նոյն վիճակում պիտի գտնէք այնտեղ, իսկ ինձ
այնտեղ դուան մէջ կանգնած ևս ձեզ իբր պնդել
արդ խօսք եմ տալիս:

Ոմանք իրենց զլուխները շարժում էին:

— Կա՛յ այնտեղ մի մարդ որ ազնւականի մը վրայ
սովածի, գոռաց Կոմսը:

— Ա՛յ, ո՛չ մէկն ալ չկայ, աղաղակեցին իբր հինգ
սրբիւր ձայներ:

— Ուրեմն բերէք ինձ զրիչ, թուղթ և թանաք,
Այդ լաւ է սոսեց նա գո-
ւնակութեամբ տեսնելով որ իր հրամանները կատար-
ւած էին, հիմա դուրս եկէք, հրամայեց նա յարձակ-
ողներին:

Բիլէ, Հիւլէն, Էլի դուրս եկան և ամենքը հե-
կեցին նրանց:

Կոմս Լօնէյ պատրուցը իր մօտ գրեց և սկսեց
նկին վրայ անձնատրութեան պայմանները գրի առնել:
Բանսիտցի վետերանները և Սուխոները, քաջ գիտ-
ալով որ իրենց ապահովութիւնը մազից էր կախւած,
ու ու մուռնջ նրան նայում էին ահաբեկ ուշադրու-
եամբ:

Երբ նա լետե դարձաւ, տօգիւմէնտը գրելուց
առջ, տեսաւ որ բոլոր բակը դարտակւած էր:

Ակնթարթում գրսի ամբողջ բազմութիւնը տե-
կացել էր պատահածի մասին: Ինչպէս Մայեօր Լօզմ
եւ էր, Ժողովուրդ էր որ այդտեղ կուտակուում էր,

իբր թէ գեանից հրաշքով սունկի նման յանկարծ լուսամբեր՝ յանկարծ նկատեց որ պարիսպի մի որմածասած: Այնտեղ համարումը եին ոչ միայն բանւորներին նիզակի ծալին անցկացրած նամակ մը երևեց: և մուրացկաններ, անտուն անտէր աղքատներ և կիսահորդագրութեան և պաշարողների բազմութեան միմերկ դատարկաշրջիկներ, այլ նաև լաւագոյն դասակարգի պատկանող քաղաքացիք. ոչ միայն մարդիկ այլ նաև կանայք և երեխայք: Ամեն մարդ գէնք մ'ունէրեցին շուտով, որոնք սակայն շատ կարճ էին, չոր և պատերազմի տաղալին էր հնչեցնում: Տեղ-տեղ, խրճորդը թէև երկայն էր բայց անյարմար: Տակաւին նա բռնկեց, տեսնում էր մի կին, որ հերակալ, բռնկեց շափ հաւասարակշուութիւնը պահելով դրացը ցոյց տալով և գէնքը օդին մէջ շալթելով սպասարայէն իսկ արեց առաջ գնալու որը իր ծանրութեան նսւմ էր քարեղէն հսկային, — դա մի մայր էր, մի առակ ծուռում էր: մուսին կամ սիրուհի, որի որեւէ մի սիրելին, սրտի հատորը, հեծեծում էր այնտեղ՝ վիթխարի բանտի խորտակ էին յանդուգն մարդուն վրայ, որը թուում էր թէ լճացեալ թանձր, հոտած ջրին վրայ օդից կախ-քերում անյոյս և անմխիթար:

Բայց վերջապէս ամեն հի գազանը գաղարել երած էր, մինչդեռ Անտ Պիտու դողալով եզերքին կանգ-քիչ առաջ՝ կրակ ու բոց ժալթելուց, մահ և աւերած երկու ձեռքերով աչքերը փակել էր: մուսնք սփռելուց. հրաբուխը հանգչել էր. Բասգիլը գերեզմանի նման լուռ էր և ծուխից սևացած պատեղու երրորդը կատարել էր ամենայն յաջողութեամբ՝ ինչ վրայ դնգակի հարւածների նշանները և հեռակրթախտակը շուռ եկաւ և նա բազուկները վեր բարձեմակ երևում էին որոնց կարելի էր մի առ մի համարացրած վեր ընկաւ խրամին մէջ, և ընկըղմւեց իւր ամեն մարդ ցանկացել էր իրա նշանը դրօշմելու անտեսանելի կերպով: քանդակելու կրանիթեայ ճակատին վրայ, որը բռնա պետութեան անձնաւորումն էր հասարակութեան սրտի եթ իր վարպետին յետևից ջուրը նետուեց նու-քին:

Նրանք հագիւ թէ կարողանում էին հաւատա-որ Բասգիլը իրենց էր յանձնելու. թէ նրա կառավարութեամբ սկսաւ առաջանալ. Ստանիսլաս Մայառն էր լուծեամբ սկսաւ առաջանալ:

Այս ընդհանուր սպասողութեան մէջ, յորժանին, բանտի քարտուղարը: Հասնելով այնտեղ նա նկատեց որ էր համարձակում իր ընկերին շուրհաւորեց երկու մարդիկը, որոնք ջանք էին անում գէպի և ամենքը խորին լուծեան մէջ սպասում էին անգերքը լողալու, և նա շարունակեց իր ճամբան:

համբեր՝ յանկարծ նկատեց որ պարիսպի մի որմածասած: Այնտեղ համարումը եին ոչ միայն բանւորներին նիզակի ծալին անցկացրած նամակ մը երևեց: և մուրացկաններ, անտուն անտէր աղքատներ և կիսահորդագրութեան և պաշարողների բազմութեան միմերկ դատարկաշրջիկներ, այլ նաև լաւագոյն դասակարգի պատկանող քաղաքացիք. ոչ միայն մարդիկ այլ նաև կանայք և երեխայք: Ամեն մարդ գէնք մ'ունէրեցին շուտով, որոնք սակայն շատ կարճ էին, չոր և պատերազմի տաղալին էր հնչեցնում: Տեղ-տեղ, խրճորդը թէև երկայն էր բայց անյարմար: Տակաւին նա բռնկեց, տեսնում էր մի կին, որ հերակալ, բռնկեց շափ հաւասարակշուութիւնը պահելով դրացը ցոյց տալով և գէնքը օդին մէջ շալթելով սպասարայէն իսկ արեց առաջ գնալու որը իր ծանրութեան նսւմ էր քարեղէն հսկային, — դա մի մայր էր, մի առակ ծուռում էր: մուսին կամ սիրուհի, որի որեւէ մի սիրելին, սրտի հատորը, հեծեծում էր այնտեղ՝ վիթխարի բանտի խորտակ էին յանդուգն մարդուն վրայ, որը թուում էր թէ լճացեալ թանձր, հոտած ջրին վրայ օդից կախ-քերում անյոյս և անմխիթար:

Բոլորը ավիբերան և ահաբեկ իրենց աչքերը թէ լճացեալ թանձր, հոտած ջրին վրայ օդից կախ-քերում անյոյս և անմխիթար:

Բոլորը ավիբերան և ահաբեկ իրենց աչքերը թէ լճացեալ թանձր, հոտած ջրին վրայ օդից կախ-քերում անյոյս և անմխիթար:

Մէկ մ'ալ յանկարծ, երբ Բիլէի ձեռնարկի երգերեզմանի նման լուռ էր և ծուխից սևացած պատեղու երրորդը կատարել էր ամենայն յաջողութեամբ՝ ինչ վրայ դնգակի հարւածների նշանները և հեռակրթախտակը շուռ եկաւ և նա բազուկները վեր բարձեմակ երևում էին որոնց կարելի էր մի առ մի համարացրած վեր ընկաւ խրամին մէջ, և ընկըղմւեց իւր ամեն մարդ ցանկացել էր իրա նշանը դրօշմելու անտեսանելի կերպով: քանդակելու կրանիթեայ ճակատին վրայ, որը բռնա պետութեան անձնաւորումն էր հասարակութեան սրտի եթ իր վարպետին յետևից ջուրը նետուեց նու-քին:

Անտ Պիտու սոմկալի ճիչ մ'արձակելով իսկոյն թուում էր թէ լճացեալ թանձր, հոտած ջրին վրայ օդից կախ-քերում անյոյս և անմխիթար:

Մի ուրիշ մարդ մ'անմիջապէս առանց վարանետախտակին վրայ նետուեց և Բիլէի բռնած ուղ-լուծեամբ սկսաւ առաջանալ. Ստանիսլաս Մայառն էր լուծեամբ սկսաւ առաջանալ: Մի ուրիշ մարդ մ'անմիջապէս առանց վարանետախտակին վրայ նետուեց և Բիլէի բռնած ուղ-լուծեամբ սկսաւ առաջանալ: Ստանիսլաս Մայառն էր լուծեամբ սկսաւ առաջանալ:

Մի կէս վայրկեան միջոցում նա հասաւ եզերքը և վեր առեց նամակը նիզակի ծալից:

Միւսնոյն հանդարտ նեղակող տախտակին հաստատ կանգնած նա լետ դարձաւ:

Բայց միւսնոյն վայրկեանին երբ ամբոխը շրջապատեց նամակը կարդալու, գնդակների տարափ մը յորդ անձևի նման վար թափւեց պատնէշներից և միւսնոյն տտեն որոտման պէս մի ահւելի դղրդիւն լսեցին մէջ:

Բոլոր կուրծքերից մի սոսկալի աղաղակ բարձրացաւ:

— Վրէժ, վրէժ, գոչում էր ամբոխը միաձայն և միաբերան աննկարագրելի կատաղութեամբ համարեցին:

— Դուք միշտ վստահեցէք տիրաններին, բացականչում էր Գոնչօն հեգնօրէն:

Ոչոք մտածում էր այլևս անձնատրութեան վառօդի, բանտարկեալների կամ հէնց իրա մասին ոչ մի բան չէր պահանջում հիմա այլ միտում, մատնչական հրացանաձգութիւնը տեղի ունեւորէ՞ր թառութիւն, և պաշարող ամբոխը ներս խուժեցաւ դէպի գաւթները ամբոցին ամեն կողմից ոչ թէ հարկադրեցին իւրներով այլ տասը հազարներով: Աւելի արագօրէն էր հրաման արձակողը, սգևորողը և կատարողը այդ ներս մտնելու արգելք հանդիսացող բանը գնդակները կարկուտն չէր որ թափւում էր անընդհատ. այլ դրանցքների նեղութիւնը:

Լսելով պայթիւնը երկու զինւորները, որոնք իրենց հրամանատարից չէին բաժնւած, իսկոյն և երբ երկու կուսակցութիւններից մինը կամ միւսը կարգատեցին նրա վրայ և մի երկրորդն ալ ոտքը դրեցին վրայ ու դրոբեց: Կոմս Լօնէյը իր գաւազանով մէջ թագցրած սուրը գուրս քաշելով ուղեց խողովակ նրանց, բայց նրանք իսկոյն վրայ տեցին և խողովակը արեցին նրան հէնց իրա ձեռքին մէջ:

Նա համոզւած էր որ այլևս ոչինչ չէր կարող ընել և սպասում էր իր դատաւճօնին:

Կատաղի ամբոխը ներս խուժելիս հանդիպեց իրենց խողովակին, որոնք իրենց ձեռքերը նրանց էին պարտաւորեցրել ի նշան եղբայրութեան, և այսպէս Բասդիլը առաջնորդ էր ոչ թէ անձնատրութեամբ այլ յարձակումով:

Առի առաջացաւ այն բանից որ արքունի ամբոխը դադարել էր վաղուց ծոյլ, անգործ, անշահ, անպիտան տարրերը այնտեղ մթերելուց, վերջերումս թագաւորը այնտեղ ամբարել էր մարդկային ուղեղը և միտքը, իմացականութիւնը պայթեցրել էր երակք:

Ժողովուրդը մտել էր պատուածքին մէջ:

Գալով այն հարցին թէ այդ ինչպէս պատահեց իրութեան միջոցին, երբ իշխամութիւնք արդէն հաստատ էին և բանակցութիւններ էին կատարուելու, մատնչական հրացանաձգութիւնը տեղի ունեւորեց և այն անհեռատես, խենթ, մահառիթ յարձակուելու հրաման արձակողը, սգևորողը և կատարողը այդ ժողովուրդը մտել էր պատուածքին մէջ:

Բայց ներս կան յարձակում ազգի մը ապագան ճշմարիտ ճակատագրի կշռին մէջ է գտնուում և օրօրում: Իրենց հրամանատարից չէին բաժնւած, իսկոյն և երբ երկու կուսակցութիւններից մինը կամ միւսը կարգատեցին նրա վրայ և մի երկրորդն ալ ոտքը դրեցին վրայ ու դրոբեց: Կոմս Լօնէյը իր գաւազանով մէջ թագցրած սուրը գուրս քաշելով ուղեց խողովակ նրանց, բայց նրանք իսկոյն վրայ տեցին և խողովակը արեցին նրան հէնց իրա ձեռքին մէջ:

մ'էր ընդունել, այդ էր բոլորը:

Սմենից աւելի Սուխոները փնտուում էին, բայց նրանցից ոչ մինը մէջտեղ չկար. նրանք ժամանակն անցան գորշագոյն հագնւած մի մարդու մօտեւ էին գորշ կտաւէ գոգնոցներ և բլուզներ հագնւած, որը հանդարտօրէն ոսկէզլուխ մի գաւազանի վրայ լով իբրև բանտի սպասաւորները կծիկը դնելու: Ամբողջնաւած կանգնած էր. կառավարիչ Կոմս Լօնէյն էր ան երկաթէ ձողերով կտոր-կտոր արեց մեծ ժամացույցի երրորդ անվրդով սպասում էր իր բարեկամներին՝ ազատեկու կողքին քանդակած գերիների արձանները: Նրանք ելու համար, և կամ իր թշնամիներին՝ որպէսզի գորբարձանում էին պատնէշների վրայ և ուզում էին վերջացնելին:

Հրանձիւները ցածր գլխորներ, որոնք այնքան մահու աւեր թափել էին իրենց վրայ և կատաղօրէն յարձակարձակեց, նա ուղիղ դէպի նրան առաջացաւ: Լօնէյ վում էին քարերին վրայ, աշխատելով նրանց իրենց ճանաչել էր նրան, նա իր ձեռքերը խաչաձև ձեռքերով տեղահան անելու:

Երբ յաղթողների առաջինները երևեցին աշտասել ուզեցր —

բակներին վրայ, բոլոր ամբօխը վարը, իբր 100,000 հոգի կամ աւելի, ահեղ գոռիւն գոչիւններով նրանք պէտք է տայ:

ողջունեց. այդ յաղթական աղաղակը արձագանք տւեց ամբողջ Բարիգում և արագաթուիչ արծւի մը պէս բոլորեցին, այն ժամանակ նա պիտի ճանաչւի և նրան աղ չեն թողնել: Եւ սակայն նա ինչպէս պիտի գտներ թոկած փխլպէսին այս քառսին մէջ, ինչպէս կորգել

Բասիլիյը առնւեց.

Ի տես այս հրաշքին, սրտերը հալում, աչքերը թափալով արցունքներով ողողում, և ձեռքերը թաղւած էր: Կոմսը հասկացաւ հերոսական այդ բոլոր ծափահարում էին անդադար, չկային այլևս հակառակօրէն և կասկածանքը —

կուսակցութիւններ, կամ թշնամի դասակարգեր, որոնք հետև բոլոր Բարիգեցիք հասկացած էին որ իրենք եղով մը:

բայրներ էին և բոլոր Ֆրանսիացիք պարծենում էին թէ իրենք ազատ են:

Միխոն մը մարդիկ շարունակ գրկւում և համբուրում էին:

Միայն Բիլէ և Պիտու չուզեցին մասնակցել այս

նրախճանութեան. նրանք հետամուտ էին կալանաւորների աջատութեան: Խուժելով կառավարութեան բակը նրանք անցան գորշագոյն հագնւած մի մարդու մօտեւ էին գոգնոցներ և բլուզներ հագնւած, որը հանդարտօրէն ոսկէզլուխ մի գաւազանի վրայ լով իբրև բանտի սպասաւորները կծիկը դնելու: Ամբողջնաւած կանգնած էր. կառավարիչ Կոմս Լօնէյն էր ան երկաթէ ձողերով կտոր-կտոր արեց մեծ ժամացույցի երրորդ անվրդով սպասում էր իր բարեկամներին՝ ազատեկու կողքին քանդակած գերիների արձանները: Նրանք ելու համար, և կամ իր թշնամիներին՝ որպէսզի գորբարձանում էին պատնէշների վրայ և ուզում էին վերջացնելին:

Բիլէ նրան տեսնելուն պէս ճանաչեց և մի ճիշտ թափել էին իրենց վրայ և կատաղօրէն յարձակարձակեց, նա ուղիղ դէպի նրան առաջացաւ: Լօնէյ վում էին քարերին վրայ, աշխատելով նրանց իրենց ճանաչել էր նրան, նա իր ձեռքերը խաչաձև ձեռքերով տեղահան անելու:

Երբ յաղթողների առաջինները երևեցին աշտասել ուզեցր —
— Դու ես արդեօք ան որ ինձ առաջի հարւա-

— Եթէ ես նրա հետ խօսեմ, մտածում էր բարի թաղ չեն թողնել: Եւ սակայն նա ինչպէս պիտի գտներ թոկած փխլպէսին այս քառսին մէջ, ինչպէս կորգել

Բասիլիյից այն սոսկալի գաղտնիքը՝ որը նրա փորին մէջ թաղւած էր: Կոմսը հասկացաւ հերոսական այդ բոլոր ծափահարում էին անդադար, չկային այլևս հակառակօրէն և կասկածանքը —

— Ինչ էք ուզում, հարցրեց նա ընկճւած տո-

— Ոչինչ, պատասխանեց Բիլէ մատով ցոյց տա-

ով նրան՝ որ դռանցքները բոլորն ալ անդուռէին ամ-

— Թիւ 3. Բէռզոգիէնի Աշտարակում, պատաս-

խանեց Կոմսը մեզմ ձայնով, գրեթէ կակուղացած. Բայց նա փախուստի չըդիմեց:

Այս միջոցին ձայն մը Բիլէյի լետեից բղաւեց—

— Վայ կառավարիչը հոս է եղեր:

Ձայնը ահաւելի էր, որպէս թէ այս աշխարհի պատկանող մի էակից արտասանւած չը լինէր ան, եւ անմէն մի վանկը ալդ խօսքին դաշոյնի մը սուր ծայրին նման անգթօրէն մխրճւեց Լօնէյի սրտում: Գօնջօնի ձայնն էր այն:

Այս մերկացման վրայ բոլոր մարդիկ կարծեալ լանկարծ անվարդի մարդկանց օտից կոխան էր եթէ ահաւոյ մի զանգակի հնչիւնից զարթնած, վրէժով: Ամբօթը վիտուում էր պարտիզում, և կատաղած խնդրութեան ծարաւի, առաջ սլացան բոցափայլ աչքերը: Գօնջօնի ձայնն էր այն:

Այս մերկացման վրայ բոլոր մարդիկ կարծեալ լանկարծ անվարդի մարդկանց օտից կոխան էր եթէ ահաւոյ մի զանգակի հնչիւնից զարթնած, վրէժով: Ամբօթը վիտուում էր պարտիզում, և կատաղած խնդրութեան ծարաւի, առաջ սլացան բոցափայլ աչքերը: Գօնջօնի ձայնն էր այն:

— Կորսւած է նա, եթէ չկարողանանք ազատել ներով: Բայց Բիլէյ էլիին և Հիւլէին:

— Սգնեցէք մեզ, պոռացին նրանք:

— Ես պէտք է այստեղ մնամ, գործ մ'ունիմ: Բայց նա շուտով աներևոյթ եղաւ նրա աչքերից: Ազատարելու ասեց Բիլէյ:

Ակնթարթում Լօնէյ բազում ձեռքերից առնուած անգլեւով տարւեց:

Էլի և իր ընկերները նրանց լետեից դուրսէն առաջանալ սկսեց, դա երրորդ Բէռզօղիէն էր:

— Կեցէք, նրան իր կեանքը խոստացւած էր անձորից նա հարցրեց: Գողգոթայի մի բանտապահ այնտեղ կանգնած էր:

— Այս է, պարոն Գաբիգէն, ասեց նա, բայց բաւական ճշմարիտ չէր, բայց վսեմ կեղծիքը ազնիւ խօսքները ինձ մօտ չեն, ինձնից առեցին:

— Նղբայր, կացինդ ինձ տուր, ասեց Բիլէյ իր մօտ կեանքում կառավարիչը իր երկու այս քաջ թիկնապահները մարդուն:

— Ամենայն ուրախութեամբ, ասեց մարդը որով:

ում, որ դէպի հրապարակն էր տանում, ահագին աղմուկ-ժխորի միջև:

— Տարէք նրան Հօթել դը—Վիլլ, գոռում էին ամանք: Շատերի աչքին Լօնէյ կենդանի որս էր, հասարակ մեռած որսին—բանտին—որը արդէն կործանւած էր:

Տարծրինակ էր տեսարանը տրտում և լուռ շէն-մանք: Նորս երկար դարեր միայն բանդապետի և իր ստոր բանալիների այցելութիւնը ընդունել էր, և այս-ինքն անվարդ անվարդի մարդկանց օտից կոխան էր եթէ ահաւոյ մի զանգակի հնչիւնից զարթնած, վրէժով: Ամբօթը վիտուում էր պարտիզում, և կատաղած խնդրութեան ծարաւի, առաջ սլացան բոցափայլ աչքերը: Գօնջօնի ձայնն էր այն:

Բիլէյ մի ըրպէ գիտում էր Լօնէյին, որը տար-ում էր լաւէտ քան թէ քարշ տրուում, իբր թէ ըստ-որև ոյթին, կախւած լինէր բազմութեան գլխին վրայ: Բայց նա շուտով աներևոյթ եղաւ նրա աչքերից: Ազատարելու ասեց Բիլէյ:

— Այս է, պարոն Գաբիգէն, ասեց նա, բայց բաւական ճշմարիտ չէր, բայց վսեմ կեղծիքը ազնիւ խօսքները ինձ մօտ չեն, ինձնից առեցին:

— Նղբայր, կացինդ ինձ տուր, ասեց Բիլէյ իր մօտ կեանքում կառավարիչը իր երկու այս քաջ թիկնապահները մարդուն:

— Ամենայն ուրախութեամբ, ասեց մարդը որով:

— Ամենայն ուրախութեամբ, ասեց մարդը որով:

հետև հիմա ալ պէտք չունիմ ես նրան, հինաւուրջ որջը առեցինք արգէն:

Կացինը առնելով նրանից Բիլէ միջանցք մը մը քողաց ամբոխը. մենք ալ այստեղ ենք Բասդիլլում, տաւ հետեւելով բանտապետին, որը մի դռան առաջը քանդի առեցինք նրան և դուք ալ ազատ էք այժմ:

Կանգ առեց:

— Այս է ահա թիւ երեք, Բէռդօտիէր աշտարակը, ասեց նա:

— Այստեղ բանտարկւածը դօկտօր Ժիլպէն է:

— Անունը չեմ գիտէր:

— Որը մի քանի օր առաջ միայն այստեղ բերւեց, հէ:

— Չգիտեմ:

— Լու, ես հիմա կիմանամ, վրայ բերեց հողադօրձը կացինովը յարձակւելով դռան վրայ:

Բանդի դուռը թէև կարծր փայտից էր, բայց դուռը տապալելու:

Հփկու գիւղացու հասցրած զօրեղ հարւածներին շուտով սկսեց տեղի տալ. կարճ միջոցից լետու բացւած ճեղքէն մարդ կարող էր ներս նայել:

Բիլէ անհամբեր և խուզարկող աչքերը ներս յամբ պէս գունատ և անկարող նորից շարժւելու կոտրած ուժը նկատում էր. վանդակապատ փոքր պատուհանէն դերանը, նա որ ուզացել էր ամբողջ Բասդիլլը տակն ու վրէժ ներս ընկած լուսույ ճառագայթի մ'օգնու թեամբ նստիլ, դարձնել:

տեսաւ որ խուցին խորքումը մի մարդ կանգնած էր:

խոշոր քար մը ի ձեռին, ըստ երևույթին պատրաստ գետին տապալելու անմիջապէս, նրան որ համարձակւելու, նրա հետ եմ, դուք անշուշտ պիտի յիշէք ինձ, ներս մտնելու:

Հակառակ նրա երկայն մօրուսին, սփրթնած ալ եկիւ ձեզ այդտեղից դուրս բերելու:

գէմքին և խուզեալ մացերին, Բիլէ ճանաչեց Ժիլպէնին:

— Պարոն դօկտօր, դօկտօր, այդ դուք էք. Բիլ, առարկեց կալանաւորը:

յէն է ձեր բարեկամը, որ կանչում է ձեզ:

— Դուք այստեղ էք, Բիլէ, այստեղ:

— Այո, այո, Բիլէն է հէնց ինքը և այստեղ.

ամբոխը. մենք ալ այստեղ ենք Բասդիլլում, Բասդիլլը առիք և ես ազատ եմ, կրկնեց դօկ-

տօրը ալլալլաւ:

Եւ նա վազ տալով գէպի դուռը երկու ձեռքովը նիգերը այնպէս ուժգնօրէն սարսեց, որ մազ էր մնացել ամբողջովին տեղահան անէր նրան:

Բիլէն ալ դուրսից կացնի մի զօրեղ հարւածով դռան տախտակներից մինը խորտակեց, որի կտորները կալանաւորի վրայ թափւեցին:

— Սպասեցէք, սպասեցէք, պոռաց ազատիչը, նրկատելով որ նա չափազանց լուզւած նորից ճիգ էր անում

Եւ գիւղացին կրկնապատկեց հարւածները: Բաց-տօրը գնացել էր աթոռին վրայ վեր էր ընկել, դիակի

— Բիլէ, Բիլէ ասում էր նա շարունակ:

— Եւ ես ալ, պարոն Ժիլպէն, թշուա Անժ Պի-որ, միտքերնիդ է, Անժ ելիք հօրաքրոջս մօտ գրիք ինձ.

Բայց ես չեմ կարող այդ ճեղքւածքից դուրս

— Մենք կը լայնացնենք զօջեցին մօտ կանգ-

նողները: Ամբոխը մեծ ոգևորութեամբ մի նոր ջանք արեց բանդի գուռը վերջնականապէս խորտակելու. ու մանք մօրճելով հաստ կողպեքը կռնահարում էին, ուրիշներ հփկու ուսերնին դռան թիկունքներին տւած հրում էին, մի քանիսն ալ երկաթէ լծակներով գուռը իր ծխնիններէյ վեր էին բարձրացնում. շատ չանցած զօրեղ գերանները խորտակեցին, շրջապատի քարերը փշրւած վար թափեցին և գուռը մեծ գլղղիւնով լետ ընկաւ բանտին մէջ:

Ժիլպէս իր բարեկամների գրկումն էր այժմ:

Ժիլպէսը 35 տարի առաջ մի փոքրիկ գիւղացի երեխայ էր ծովէնէյի ագարակում ծնւած: Պատանեկութեանը նա սիրահարւել էր կալւածատիրոջ սիրուն աղջկայ՝ Անդրէայի վրան, և անգուսպ սիրով պաշտում էր նրան:

Վերջապէս դեռ 20 տարեկան չեղած նա կարողացել էր սիրոյ վառ նպատակը իր գոյութեան՝ իրագործել: Փոքրիկ Աբրահամեան Ժիլպէսը այդ սիրաբանութեան արդիւնքն էր, որով գեղեցիկ Անդրէան մայր տիտղոսին տէր էր դարձել, մի բան որ նրա հայրը ճիշդ դը ծովէնէյ, երբէք չուզեց ներել դեռատի երիտասարդ սիրողին, որին նա աշխատեց և սպանել այդ անբաւելի յանցանքին համար: Ագորեան կղզինեւրումը նրանք մենամարտեցան և Ժիլպէս իւր աներոյ արիւնաթաթախ մարմինը թողած փախաւ: Սփրթնած գէմքով, առանց սակայն հիւանդոտութեան, սեւ մագերով, գրաւիչ, վառվռուն աչքերով նա՝ իր ուսուցիչ, Բալսամօ Գալօսդրօյի պէս, օժտւած էր մահկանանքով: Նա հէնց այդ միջոցով էլ տիրացել էր

գեղեցիկ Անդրէային, և հիմա էլ կարող էր մագնիսականացնել—մտքովը տիրապետել մարդկանց շատերին:

Երբ նրա նախաձեռնը անգործ էր, աննպատակ էր թափառում ան իր մօտք, այլ խորասուզւում էր մտածողութեանց մէջ և տխուր ու մռայլ էր լինում:

Սովորաբար նա Քուէյքրների պարզութեամբը հազնւում էր բայց, յամենայն դէպս, նա շքեղ և շնորհալի էր իւր արաաքինով ալ: Վայելուչ էր հասակը և ամուր կազմածք մը ունէր, զօրեղ էր և աշխույժ:

Դեռ հազիւ մի շաբաթ էր որ նրան բանդարկել էին, բայց նա արդէն սովորել էլ բանտային կեանքին: Նրա մօրուսը երկարել էր, ոչ թէ անտարբերութեանը պատճառով, այլ որովհետեւ կալանաւորներին ամենի և օճառ չէին տալիս:

Դօկտօր Ժիլպէս սրտազին երախտագիտութեամբ իրէյին և Պիտուին շնորհակալութիւն յայտնելուց լետոյ դառնալով դէպի խուռն ամբոխը ասեց—

—Ուրեմն վաղուց սպասւած փառաւոր օրը արդէն ծագել է. ես շնորհակալ եմ ձեզանից, բարեկամք, և շնորհակալ եմ նաեւ Յաւիտենական Հոգուց, որը ազգերի ազատութեան վրայ հսկում է:

Եւ նա իր ձեռքը պարզեց ժողովրդին, բայց ամբոխը նրան նայում էր այժմ որպէս մի գերագոյն էակի վրայ, այնքան ազգու էր նրա ձայնը և այնքան գրաւիչ նրա սպիտակ մօրթը, որ ոչ ոք չմօտեցաւ նրան ձեռք տալու փոխադարձօրէն:

Բանտից դուրս գալով նա՝ սկսեց գնալ յենւած գիւղացու և Անժ Պիտուի ուսերին վրայ: Դռան առաջ, նա կանգ առեց արեւի լոյսից ազդւած, և նա դէպի վեր նայելով գոչեց.

— Ողջոյն քեզ, ով գեղեցիկ Ազատութիւն, ես քեզ տեսայ Նոր աշխարհում, երբ դու ծնւար, և մենք հինաւուրց բարեկամներ ենք քեզ հետ, կուի դաշտի ընկերներ, ողջունում եմ քեզ:

Նրա ժպիտը ցոյց էր տալիս որ ազատ ժողովրդեան մը ուրախակցութեան արտայայտումները նրա համար նորութիւն չէին:

— Բիլէ, ասեց նա իր խորհուրդները ամփոփելով, ժողովուրդը յաղթահարեց բռնապետութեան:

— Այո:

— Իսկ դու ալ եկար ինձ ազատելու, այնպէս չէ. հապա դու ինչպէս իմացար իմ ձերբակալւած լինելը:

— Որդիդ ասեց ինձ այսօր:

— Խեղճ էմիլ Սեբաստեանս, դու տեսա՞ր նրան, դպրոցում հանգիստ է նա:

— Ես նրան թողեցի երեկ հիւանդանոցում, որ ըզհետեւ շատ յուզւեց և ցանկանում էր մեզ հետ գալ և կուէլ ձեզ ազատելու համար. ես թոյլ չտւեցի, նա ալ բարկութիւնից ուշագնաց եղաւ:

Բժիշկը ժպտեց. քանզի պատանին նրա յօսն էր և նա ճիշտ իր սպասածին պէս էր արել:

— Ես ասեցի որ դուք Բասդիլում լինելով, մենք պէտք էր նրան առնէինք ձեզ ազատելու համար, շարունակեց Բիլէ, և այժմ այդ արդէն կատարւած է, բայց դա ամենը չէ, արկղիկն ալ որ դուք ինձ յանձնել էիք գողացան, տարան:

— Գողացան, ո՞վքեր:

— Սև հագնւած մարդիկ, որոնք եկել էին Բամֆլէզը դրաւելու պատրաստիւն տակ, որը դուք ինձ ու-

շարկել էիք, նրանք ինձ մի սենեակում փակեցին, տունը այրէ ի ծայր խուզարկեցին և արկղիկը գտան, վեր աւեցին գնացին:

— Երէկ, ուրեմն իմ ձերբակալման և այս գողութեան միջև մի համագիպութիւն կայ, միևնոյն անձը արգելել է իմ ձերբակալումը և արկղիկի առևանգումը: Ես պէտք է գիտնամ թէ ո՞վ է ան:

— Բանտի արձանագրութեան զրքերը ո՞ր են արցրեց նա բանտապահից որ հոն կանգնած էր:

— Կառավարչի բաժանմունքումն են, պատասխանեց մարդը. խնդրում եմ, պարոն. թոյլ տւէք ինձ ձեզ հետ գամ և մի բարի խօսք տսացէք իմ մասին յս պարոններին, ապա թէ ոչ ես վախենում եմ, նրանք ինձ կսպանեն:

— Շատ լաւ, ասեց բժիշկը, եղբայրներ ես խընրում եմ ձեզ՝ հանգիստ թողնել այս խեղճ մարդուն, որ միայն իր պարտականութիւնը կատարել է դոները այն անելով և կղպտելով. նա միշտ մեղմութեամբ զերաբերում կալանաւորների հետ:

— Բարի, աղաղակեցին ներկայ գտնւողները, թող երբեք չվախէ, նրան ազնիւ խօսք ենք տալիս: Շնորհակալ եմ պարոններ, ասեց բանտապահը, ուրեմն խոթանք երթալ քանզի ամբօխը այրում է կառավարի թղթերը,

— Մն ուրեմն դէպի արխիւը, գոչեց բժիշկը, և մըրիւր շարժւեց. Բիլէ և Պիտու Առաջնորդում էին:

XIV.

ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԵՌԱՆԿԻՆԸ.

Արձանագրութեան Արահի դռան առաջ գրքերը
այրում էին:

Մի նշանաւոր լաղթութիւնից լեառոյ ամբոխը
գծադրաբար, միշտ տրամադրւած է լինում աւերելու
քանդելու ու կործանելու: Ամբոյի Յիշատակարանները
մեծ սենեակից դուրս շփուել էին, ուր չորս հարկաւոր
տարւայ պատմութիւն մը կար կալանաւորների՝ խառն
ի խուռն դարսւած. Բազմութիւնը կատաղօրէն լար
ձակել էր այդ պատմական գրքերի, թղթերի վրայ
ոչնչացնում էր, կարծելով թէ դա անհրաժեշտ էր բան
տարկեալների ազատութեան համար:

Ժիլպէո Անժի աջակցութեամբ գործի սկսելով
տեսաւ որ նոյն տարւայ արձանագրութեան գրքերը չը
կային այնտեղ: Թէեւ բնութեամբ հանգարտ և սառնար
իւն էր դօկտօրը, սակայն նա այս պարագային անկա
րող եղաւ զսպել իր բարկութիւնը և ոտքերով գետին
խփում էր զայրացած:

Այս միջոցին Անժ Պիտու լրտեսում էր մի տղայի
այնպիսի մի փոքրիկ հերոսին, որը սովորաբար Ամբոյի
թագաւորի տիրապետութեան ատեն դուրս է գալիս
Նա գրքեր ունէր իր գլխի վրա դրած, որոնց տանու
էր կրակը նետելու. Պիտու իր սրունգները անգամ մ'

արժեքով նրա յետեւից հասաւ: Գրքերից մինը 1789-ի
արձանագրութեան տօմարն էր: Ոչ մի հակաճառու-
թիւն էլ չը պատահեց երկու պատանիների միջև: Անժ
այտնեց որ ինքն էլ Բասթիլը առնողներից մէկն էր
և թէ մի կալանաւոր գիրքն ուզում էր: Տղան իսկոյն
անձնեց տօմարն Պիտուին աւելացնելով որ այնտեղ դեռ
ատ հատորներ կային, ուրկից նա այս մէկը վերցրել
էր:

Անժ իսկոյն գիրքը բաց անելով վերջի երեսին

լայ կարդաց հետեւալը—

«Այսօր, որ է Յուլիսի 9, 1789, դօկտօր Ժիլպէո
նս բերւեց, վերջին աստիճանի վտանգաւոր ժողովը-
րական զրոյ մը և փիլիսոփայ մէ. պահել առանձնա-
աժ՝ բերդարգելութեան մէջ»:

Նա տօմարը Ժիլպէոին տարեց, հէնց նրա փըն-
ուածն էլ այդ էր, նա տեսնելով նաև հրամանին որ
տեղից տրւած լինելը բացականչեց.

— Ձերբակալութեանս հրամանագիրը ստորագր-
ւած իմ բարեկամ Նէքլըից:

— Ձեր բարեկամ Նէքլըից, բղաւեց ամբոխը.
անգի այդ անունը մեծ ազդեցութիւն ունէր ժողո-
ւրդեան միջում:

— Այո, նա իմ բարեկամն է և ես նրան միշտ
զննել եմ: Ես համոզւած եմ որ նա իսկի էլ չը գիտեր
մ բանտում լինելու: Բայց ես պէտք է գնամ և զըտ-
տեմ:

— Նա վերստալում չէ, ասեց Բիյէ, Բրիւսէլում
պարտաւորւած է նա:

— Նրա մի աղջիկը Սէնթ Օսէնի մօտ մի գիւ-

դում է բնակւում, ասեց ամբոխից մէկը, որին ժիլպետ
շնորհակալութիւն չափանց առանց զիտնալու թէ ով
էր նա:

—Նղբարներ, ասեց դօկտօրը, յանուն և ի սէրիլսէն, չորսը ոչ մի համակրութիւն էլ չենբշնչեցին հապտամութեան որը այս օրմարներում բռնապետութեանարկութեան, վասն զի դրամանենգութեան յանցանդատապարտութիւնը պիտի գտնէ, խնդրում եմ ձեզաբով բանտարկւած էին, թէև առանց վկայութեան դանից, դադարեցէք դրանց փշացնելուց: Քանգեցէք Բաղապարտւած, որով յայտնի էր լինում թէ ամբաստադիլը և թող քար քարի վրայ չմնայ, բայց յարգանքովութիւնը գուրկ էր ճշմարիտ հիմունքից: Նրանք երվերաբերւեցէք զօգուսննդների և գրքերի հետ, վասն տարի էր որ կալանաւորւած էին: Միւսը Կոմս զի ապագայի լոյսը նրանց մէջ է թագնւած: յօլանին էր, եռեսուն ամեայ մի երիտասարդ: Նա ցրն

—Իսկոտորը իրաւունք ունի, գոռացին հարիւրութեամբ լցւած իր ազատիչներին հետ գրկախառնը-
րաւոր ձայներ, ոչ եւ բնաջինջ անել զրքերը, տանեմբում և նրանց լաղթանակը փառաբանում էր: Նա
այդ թղթերը հօթել-դը-Վիլլ: զատմեց նրանց իր գերութեան պատմութիւնը:

Հրդեհաշէջ մը որ այնտեղ էր գտնուում փոքրիկ մեքենայ ջրհան մը ի ձեռին, խոցովակի բերանը ափսոսմանով դարձրեց, ուր դռքերի ու թղթերի մի մեծ կողովը, ուր նա մնացել էր հինգ երկար տարիներ առանց կրակի պիտի ենթարկւէր ինչպէս դարեր առաջ Սղեղոնէ մի անգամ դատաւոր մը տեսնելու կամ հարցասանդրիայում, և այդպէս ազատեց նրանց մոխրակոյտննութեան ենթարկւելու: Երկու տարի առաջ իր վերածւելուց: Չերբակալելով 1782-ին նախ վէնսան ամրո- բանտարկւել էր նա և յետոյ ուղարկւած էր Բաւ- սարի մի անգամ դատաւոր մը տեսնելու կամ հարցա- յարը մեռել էր և այլևս ոչ ոք նրա մասին չէր հար-

— Դուք որի խնդրանքով եղբայրացիներ
գրեց գիւղացին։

Տարածում։ Եւ եթէ Բազմիլը առնա՞ծ չլինէր, անտարա-
պոյս այնտեղ ալ մնալու էր նա մինչև իր մահոյ։

— Ես էլ չգիտեմ և ցանկանում էի գիտնալ, բայց տնական տեղը բլանկ է, ես այդ յետոյ կիմանամ պատասխանեց Ժիլյէն:

Իրեն վերաբերւած թերթը պոկելով նա տօմարից, ծալեց և զրպանը դրեց:

— Գնանք, ուրեմն, եղբայրներ, ասեց նա, ասեղ ալլիս գործ չունինք մենք:

— Ս.ւեղի գիւրին է ասել երթանք քան թէ կ'ստորեյ, նկատեց հոգազործը:

ոչ մի բան չէր յիշում այդ դէպքից:

Տավէռնիէն ամենքից հինաւուրցն էր: Տաս տարի նա մի ուրիշ պետական բանտում նստել էր և այժմ 30 տարի էր որ Բասդիլլումն էր և հիմա 90 տարեկան էր, նրա մտք մօրուքը քթանի պէս ճեփ-ճերմակ էր և նրա աչքերը այնքան ընտելացել էին խաւարին այժմ չէր կարող լոյսը տեսնել: Երբ նրա խուցի դռնէն ընկնէր և ամբոխը ներս խուժեց, նա չէր հասկանում թէ ինչ ուզում էին նրանից: Եւ երբ յայտնեցին ազատութեան մասին, նա գլուխը թափ տւեց, երբ նրան ասեցին որ Բասդիլլը առնւել էր ժողովրդից նա բացականչեց —

— Լուի XV. ինչ պիտի տես:

Հուլայթ գժւել էր իսկ Տավէռնիէ իդեօդ մէջը դարձել:

Մնացածներին ուրախութեանը չափն չկար, դժուար չէր և վրէժխնդրութեան հրաւէր էլ կարգում: Երկուսը կամ երեքը զրեթէ մօտ էին իրենց վերջին շունչը փչելու հազարաւոր բազմութեան ժողովի միջին: Քանի բանտումն էին նրանք երկու հոգու միմեանց հետ խօսակցելը չէին տեսած, նրանք միայն վարժ էին կամաց ու տարօրինակ ձայներ լսելու ինչպէս փայտերի և խոնաւութիւնից առաջացած ճառագայթներ, ժամացոյցի թըթթըթըթը, սարգի իւր ոտտայրիները, կամ խոշոր մուկերի վազվառուքը, որոնք նրանք վեհափառութեան բանտի պատերն կրճոտում էին:

Երբ ժիլպէռ երևեց, ընդհանուրի համաձայնութեամբ որոշեց ազատեալներին յաղթանակով տանք աղաքի միջով:

Դօկտօրը ցանկանում էր այդ օվացիայից զերծ նալ, բայց նա ստիպւեց լիտոյ տեղի տալ, քանզի նա անաչւել էր, ինչպէս Բիլէն և իր ընկերը:

— Օ՛ն դէպի Քաղաքային պալատը, բաւում էր մենք երան և քսան կտրիճներ իրենց ուսերին վրայ արձրացրին ժիլպէռին: Նորից դօկտօրը հակառակեց սկ Բիլէ և Պիտու սկսեցին իրենց զինակիցների զլխին ամակին, զորս դու պատւիրեցիր տալ, բայց ցնծութիւնը և ոգևորութիւնը մարդկանց բոլորովին անզգային դարձրել:

Նիզակ մ'անցուցին սեղանի մը մէջէն և ժիլպէռին նրա վրայ բարձրացնելով տարան:

Այսպէս նա գլուխների ծովի մակերևոյթից բարձր էր. ամբոխը Բասդիլլից սկսած մինչև Սէնթ ժան դարակը՝ ծփում էր ազատւած զերիներին ուղեկցելով՝ արիւնշաղաղ սուրբերով, ծուռ մուռ նիզակներով սուրիներով զինւած:

Միևնոյն ատեն մի ուրիշ մարդկանց ծով մ'ալ թիօրկում էր սոսկալիօրէն և անզսպելի կերպով. մի քանիսը երիտասարդներ կոմս Լօնէյը պինդ շրջապատած, տանում էին դէպի Հօթէլ-դը-Վիլլ: Նրա շուրջն աղաղակներն այնքան բարձր էին և սրտազին, որ ան ազատւած կալանաւորների շուրջը, միայն թէ րանք ոչ թէ լաղթանակի այլ մահաւան համար էին:

Ժիլպէռ իր բարձրավանդակի վայրից այդ սոսկալի տեսարանից աչքն լիտ չէր կարողանում դարձնել: Բոլոր ընկեր—կալանաւորների շրջանում միայն նա իր զգայարանքները անաղարտ պահել էր, հընգրեայ բերդարգելութիւնը նրան ոչ մի վնաս էլ չէր

հասցրել: Նրա աչքերը Բասդիլի դեռ չէին վարժել լնդհանրապէս կուելը մարդու անսիրտ կամ կարծրասիրտ կը դարձնէ, բայց այդ միայն գործողութեան ժամանակին այդպէս է: Երբ մարդիկ կրակից իրենց կաշիովը ապահով դուրս են գալիս, մինչև իսկ դէպի բնային թշնամիներն էլ գլխովը զգացում մը կունենան:

Բայց մեծ ժողովրդեան ըմբոստացումների ժամանակ, որպէս Ֆրանսիան ունեցել է 1358 ին ժառանգի կամ գեղացիների ապստամբութիւնը, նրանք, որ կոչուեցին միջոցին երկիւղից իրանց յետ էին պահում, խառնաշփոթութեանց ատեն աւելի աղմկայուց են կառնեցող, մերկացրած սուրերով և նիզակի ծայրերիւնաբբու գազաններ դառնալու կաշխատին՝ յաղթով նրան հեռուից ու մօտից սպառնում էին շարութութիւնից յետոյ էլ իրենց ձեռքերը կարմրցնել ջրակնալով նրանց արիւնովը, որոնց երեսը նայելու իսկ համարձակութիւն չունէին կուի դաշտում: Նրանք միայն ցանկանում են վրէժառութեան մէջ քաջագործութիւններ ցոյց տալ:

Թշվառ Լօնէյ Կոմսը Բասդիլից դուրս քշելու արդ յետոյ, իհարկէ, վարդերով սփռած ճանապարհով անապատի չը տարւէր քաղաքային խորհրդարանը:

Ելի՝ շնորհիւ իր համազգեստին և յարձակման արդիւններով նրա յամառ որոշումը դիմադրելու ցմահ, մէջ իր կատարած մեծ դերին, ամբոխին վրայ գերանկճեց:

Կշիռ ազդեցութիւն մը ձեռք բերել էր, և նա էր որ կառավարիչի կեանքը իր սեփական հոգատարութեան տակն առած, ճակատից գնում էր: Իրա սուրի ծայրերը կարողութեան, բայց դժբախտաբար հասարակութիւնացուցած՝ նա տանում էր Լօնէյի նամակը՝ որին Ստաւրայի տեսնելու համար Մայեառ բերդի որմածակից դուրս էր քաշելովը կարծում էր թէ նա էր բերդի կառավարիչը: Նրանից յետոյ գալիս էին տուրք հաւաքող պաշտօնակիրները գորշագոյն հագնւած էր և Սէնթ Լուի շը-

այի պահակները՝ տանելով արքունի բերդի բանալիները, յետոյ Մայեառ քարտուղարը Բասդիլի դռնակը բացելով, մի երիտասարդ ալ նիզակի մը վրայ տանում էր ամբողջ օրէնքները ու կանոնադրութիւնը—մի անգամ արքունի և արցունք էր քամել ժողովրդեան սրտեից և աչքերից:

Ամենից վերջը գալիս էր Կոմս Լօնէյ, Բասդիլի լնդհանուր կառավարիչը՝ որին Հիւլին և ուրիշ 3—4 անդամները երիտասարդներ պաշտպանում էին, բայց կատարած ամբոխը չէր ուզում նրան հանդիստ թողնել և խառնաշփոթութեանց ատեն աւելի աղմկայուց են կառնեցող, մերկացրած սուրերով և նիզակի ծայրերիւնաբբու գազաններ դառնալու կաշխատին՝ յաղթով նրան հեռուից ու մօտից սպառնում էին շարութութիւնից յետոյ էլ իրենց ձեռքերը կարմրցնել ջրակնալով նրանց արիւնովը, որոնց երեսը նայելու իսկ համարձակութիւն չունէին կուի դաշտում: Նրանք միայն ցանկանում են վրէժառութեան մէջ քաջագործութիւններ ցոյց տալ:

Այդ ստուար ամբոխի սիւնից զատ, գրեթէ սրա զուգահեռական գծով Սէնթ Սնթուան փողոցից լրող դէպի Սէյն գետը՝ նկատում էր մի երրորդը, ոչ

ափսոսանքով և ապառնալից, քաշկռտելով Մայեառ բերդի մէջ իր մեծաւորի հետ քիչ մը ժամանակ, բայց յետոյ

նրա յամառ որոշումը դիմադրելու ցմահ, մէջ իր կատարած մեծ դերին, ամբոխին վրայ գերանկճեց:

Նա մի բարեսիրտ, խոհեմ և քաջ մարդ էր, որ կառավարիչի կեանքը իր սեփական հոգատարութեան տակն առած, ճակատից գնում էր: Իրա սուրի ծայրերը կարողութեան, բայց դժբախտաբար հասարակութիւնացուցած՝ նա տանում էր Լօնէյի նամակը՝ որին Ստաւրայի տեսնելու համար Մայեառ բերդի որմածակից դուրս էր քաշելովը կարծում էր թէ նա էր բերդի կառավարիչը: Նրանից յետոյ գալիս էին տուրք հաւաքող պաշտօնակիրները գորշագոյն հագնւած էր և Սէնթ Լուի շը-

քանշանի ժապաւէնն ալ կտրել նետել էր, որով շատերի համար, որոնք նրան ծանօթ չէին, անճանաչելի էր դարձած:

Այս էր ահա տեսարանը, որին ժիւլպէն իր խորթ թափանց, տխուր և զինող հայեացքով հանդիսատեսները լինում և նրա զօրեղ մտքին բացալատօրէն երեւած էին այն սոսկալի վտանգները, որոնց նա ետթարկած էր:

Բասդելից մեկնելով Հիւլլէն իր շուրջը համարում էր իր բարեկամներին, օրւայ ամենապատահելի անձնանէր և փորձած զինւորներին, և այս չորս հարկաւորներէն հինգը լիովին աջակցում էին նրան իր ազնիւ ջանքերում և օնէյին պաշտպանելու: Անկողմնակալ պատերազմները զօրեղ օժանդակութեան պէտք ունէին: Նոյն մութիւնը երեքի անունը պահել է, գրանք են Առաջնորդ և Լէքին:

Այս չորսը Հիւլլէնի հետ և Մայեօնին առաջնորդութեամբ, ձեռնարկեցին պաշտպանելու մի կետը, որի համար հարկւր հազար մարդիկ թշնամական զգացումներ էին տածում:

Մի քանի Փրանսիական պահակներ էլ, որոնք իրենց համազգեստով վերջի երեք օրերի ընթացքում բաւական ժողովրդականութիւն չահել էին, նրանց շուրջը համախմբւեցին: Ամբոխը նրանց յարգում էր:

Որչափ որ հնարաւոր էր ազնիւ պաշտպաններին ջանք էին տնում ամբոխի կողմից Լօնէյի վրայ եղած յարձակումները լեւա մղելու, բայց նա չէր կարող խոստովանել հայհոյանքներից, վիրաւորանքներից և անէծքներից: Նրանք կարկուտի նման նրա գլխին թափւում էին:

Փուլ փողոցում բոլոր հրացանաձիգ զինւորները

ի կողմ հըւել էին, ոչ թէ ամբոխի գլխումը ալ մարտականների աւելացած թիւը կարող էր այդ բանին պատճառ դարձած լինել: Ժիւլպէն տեսաւ որ նրանց անկարծ խլեցին տարան, ինչպէս ծաղիկները իրենց տուններից կը կտրւին, եւ նա գուշակեց որ օրւայ յաղթանակը արիւնահեղութեամբ պիտի սեւաւոր ու նսեմանար: Նա ճիգ մ'ըրաւ տախտակի վրայ վար թռչելու, բայց երկաթէ ձեռքեր նրան պինդ

անել էին: Իր անկարողութեան մէջ նա ուղարկեց իւլլէն և Պիտուին կառավարչի պաշտպանութեան և նրանք անազանեցում նրա հրամանին, ջանք էին տնում վտանգները զօրեղ օժանդակութեան պէտք ունէին: Նոյն մութիւնը երեքի անունը պահել է, գրանք են Առաջնորդ և Լէքին: Մի մարդ պարագայից օգտուելով վրայ տուեց և հրացանի կոթովը Լօնէյի մերկացրած գլխին սոսկալի մի հարւած իջեցրեց, Լէպին տեսնելով մահաբեր հարւածի իշխելը խեղճ և եթ իր բազուկներով նրա զուռը գրկեց, և փոխարէնը իր ճակատին դիպաւ հրաշքով կոթը, ցնցած և արիւնից կուրացած նա վեր ընկաւ և երբ նորէն ինքզինքին եկաւ քսան քալ հետոյ տաւ իրան կառավարչից:

Այս բոլորէս էր որ Բիլէ իրեն ճանապարհ բաց արեց Պիտուին էլ իրա յետից քարշ տալով, ինչպէս զոգեմակոյկ մը սոռաքստաւոր նաւ մը սոռաջ կը վարէ:

Այս բոլորէս էր որ Բիլէ իրեն ճանապարհ բաց արեց Պիտուին էլ իրա յետից քարշ տալով, ինչպէս զոգեմակոյկ մը սոռաքստաւոր նաւ մը սոռաջ կը վարէ:

Նա նկատեց որ Լօնէյ առանց գլխարկի լինելով կէտ նպատակի էր դարձել ամբողջին մէջ և իսկոյն և եթ իրա գլխարկով Կոմսին գլուխը ծածկեց, վերջինը գէպի նրան դռնալով ճանաչեց նրան և ասեց —

— Շնորհակալ եմ քեզանից, բայց ինչ որ ալ ընելու լինիս, չես կարող ինձ տղատել:

— Եթէ ես կարողանամ ձեզ ներս հասցնել Հօթել-դը Վիլլ, ես բոլորին համար կը պատասխանեմ, ասեց Հիւլլէն:

— Բայց դու կարող ես այդ անել, ասեց Կոմսը: — Աստուծոյ օգնութեամբը կը ջանանք:

Եւ նրանք կարող էին յուսալ այդ մինչև իրենց քաղաքատան հրապարակը հասնելը: Այդտեղ սուկալի ամբոխ խռնւած էր, նրանց գէնքերը — հրացանները սուրներ և նիզակներ — շողշողում էին: Լուր տարւած էր որ Բասսիլի կառավարիչն ու իր օգնականը գալիս են, և բազմութիւնը սպասում էր նրանց գալու: Լաշների վոհմակի նման՝ պատրաստ յարձակման: Թափօրը տեսնելուն պէս նրանք վրայ աւեցին: Հիւլլէն հասկացաւ որ ասի գերագոյն վտանգն ու վախճանական կռիւը պիտի լինէր: Եթէ նա կարենար Լօնէյին սանդուխների վրայով քաղաքատան ներսը շփոտել, նա փրկւած էր:

— Օգնութիւն, էլի, Մայնրդ, ամեն մարդ որին թանգ է մեր սպառնալիքը, աղաղակում էր նա բոլորեց իր գլուխը և հառաչանք մ'արձակեց ի խորոց ուժով:

Էլի և Մայնառ առաջ վազեցին, բայց ժխոր փակեց նրանց ճանապարհը և նրանք չեզոքացան բոլորովին: Ամբոխը տեսաւ այդ և վրայ խուժեց, ահա

ին Պօա օձի մը պէս նա շրջապատեց իր որսին, Բիլ-ն ակնթարթում գէն շարտեց տանելով իրա հետ խոտին որը նրան կցւել էր համարեալ միևնույն մըր-իկը Հիւլլէն ալ տարել նետել էր սանդուխներին վրայ: Նա վեր ընկաւ իսկոյն, բայց նորից վեր գնացին նրան և այս անգամիս Կոմս Լօնէյ ալ ընկաւ նրա հետ:

Նա վարը մնաց. մինչև ցարդ նա ոչ մի բառ էր արտասանել, կամ գթութիւն հայցել, բայց հիմա ա գոռում էր խռպոտ ձայնով —

— Գոնէ ինձ երկար մի չարչարէք, դուք կատա-ած վազերը, սպանեցէք ինձ ալտեղ:

Երբէք նա հրաման մը չէր արձակած որ աւե-արագօրէն կատարւած լինէր քան նրա ալս աղա-տանքը. մի վայրկեանում զինւած բազուկներ նրա խո-տի համ գլխին վրայ դիզւեցին. բռունցքներ և մխրճ-ալի վեր. նա պահել էր ցուրտ, արհամարական ժպիտը:

Այս առաջի գլուխն էր որին լեղափոխութիւնը տրեց:

Ժիլպէո նախատեսել էր խժգոթութիւնը. նա նո-րից ջանացել էր նրան օգնութեան հասնելու, բայց արհուրաւոր ձեռքեր նրան լեղ բռնեցին: Նա դալձը-րեց իր գլուխը և հառաչանք մ'արձակեց ի խորոց րոտէ:

Այս գլուխը՝ բաց աչքերով, վեր բարձրացրեցին և պիտի պատուհանը, ուր Փլէսէյ կանգնած էր, շրջապատ-ած խորհրդականներից, որոնք իբր թէ նրան իրենց

վերջի հրաժեշտի ողջոյնը ուզում էին մատուցանել։
Դժուար պիտի լինէր ասել թէ որը աւելի գունատ էր։
Նրա երեսը թէ դիակինը։

Խլացնող մի աղաղակ լսեց այնտեղից ուր անգը-
լուի մարմինը խեղճ Կոմս Լօնէյի մնում էր։ Խուզար-
կելով նրա վրան, զըսանումը գտել էին քաղաքագլխի
նրան գրած նամակը, որին նա ցոյց էր տւել Մայեօր
Լօզըմին և օրը, պէտք է յիշած, սոսկէս էր կարգա-
ւում։

«Դիմացիր հաստատման, ես Բարիզեցիներ-
ին զբաղեցնում եմ ժապաւեններով եւ խոստումնե-
րով. օրը մթնելուց առաջ Բէզընլիալ ձեզ օգնութիւն
պիտի ուղարկէ,

Սոսկալի հայհոյանքների մի աղաղակ բարձրա-
ցաւ փողոցից գէպի պատուհանը, ուր այդ տողերը գրո-
ղը կանգնած էր։ Առանց գուշակելու պատճառը, նա
հասկացաւ սպառնալիքը և յետ քաշւեց։

Բայց նրան տեսել էին արգէն և գիտէին որ նա
ներսն էր և գէպի նրան վազ տալը այնքան ընդհա-
նուր էր որ մինչև իսկ Ժիլպէտին տանողները նրան
բաց թողեցին և յետևեցին արշաւողներին։

Դօկտօրը աշխատում էր նրանց հետ ներս մուտ
գործելով պաշտպանել Ֆլէսէլին, բայց հազիւ հոգ նա
երեք քալ առել էր, երբ հփուս ձեռքեր նրան յետ քա-
շեցին. նա յետ դարձաւ և տեսաւ որ Բիլէն և Անտ
Պիտուն էին։

Նա ստնդուխին վրայ լինելով հայեացք մը նե-
տեց հրապարակին վրայ։

— Այնտեղ ինչ են անում, հարցրեց նա գէպի-
պանել, բացականչեց Ժիլպէտ, գնանք նրան ազատե-
նք, վարի Ժիլպէտը ցոյց տալով։

— Ե՛կ, դօկտօր եկ, ասեցին երկու զիւղացիք
խաբերան։

— Դրանք վիզ կտրողներ են եղեր, բացականչեց
Ժիլպէտ ցաւագին։

Այդ բոպէին Մայեօր Լօզմ կացնի մի հարւա-
ով ընկել էր, իրենց կատաղի ատելութեան մէջ այդ
արդիկ բանտարկեալների հալածը նրանց բարեխիղճ
անտապահին հետ շփոթել էին։

— Թող գնանք, կորուխնք այստեղից, ասեց բը-
նիշկը դառնակակիժ զգացմամբ, որովհետև, իսկապէս ես
կսում եմ ամաչել որ այստեսակ մարդասպաններ
ինչ անազատողները։

— Չէ, այսպէս մի ասիր դօկտօր, յանդիմանում
էր նրան Բիլէ, քանզի նրանք որ Բասդիլլը յարձակու-
նով առեցին՝ այդ վիզ կտրողներից չէին։

Երբ նրանք սանդուխն ի վար գնալ սկսեցին,
ուր նա բարձրացրել էր Ֆլէսէլին օգնութեան հասնե-
լու ամբօխը՝ որ դռանցքով ներս էր խուժում, դուրս
փրկեց նրանց. Ժիլպէտի ու աղմուկի միջին մի մարդ
աքառում էր։

— Տարէք նրան Բալէ Ռուալեալ, աղաղակում էին
հազարաւոր ձայներ։

— Այո՛, բարեկամներս, այո՛, իմ ազնիւ բարե-
կամներս, Բալէ Ռուալեալ աղաչում էր այդ թշւառը։

Բայց մարդկային ողորումը գէպի գետափն էր
հասնում իբր թէ ուզում էր նրան խեղդել այնտեղ։

— Ահա մի ուրիշն ալ, որին նրանք ուզում են
պանել, բացականչեց Ժիլպէտ, գնանք նրան ազատե-
նք, ինչ կուզէ թող լինի։

Բայց նա հաղիւ թէ այդ խօսքերը արտասանելու արժանութեամբ իր հինաւուրց բարեկամին յանձնարա-
 էր, երբ մի տորճանակի ձայնը լսեց, Ֆլէսէլը ծուխն առնելով ասաց թափառորին վրա: Զինեաժ այս
 մէջ տնհետացաւ: Ժիլպէտ աչքերն ծածկեց ձեռքերով: Ժիլպէտ իր երկու գիւղացի բարեկամներին գե-
 րովը. նա անիծում էր բազմութիւնը, որ մեծ է, բայց անօգնական: Զոթելի մը մէջ թողնելով Բարիզում, աճապա-
 անկարող ազնիւ ու տնարատ մնալու, և որ աղարտեմանօք գէպի Վերսալլ ուղեւորեց:

Երբ վսեմ յաղթանակը եռակի մարդասպանութեամբ: Ժամը գիշերւայ տաս ու կէսն էր, բայց Վերսալլ-
 Երբ նա աչքերը նորից բաց արեց, երեք զուլում դեռ ոչ ոք աչքերը չէր կարողացել փակել. մեծ
 ներ տեսաւ նիզակների ծայրին — Լօնէլի, Լօզմի ու Ֆրուզում կար այնտեղ և ամեն մարդ ինքն իրան հարց
 լէսէլի զուլումները: Մինը տնկած էր Զոթել-դը-վիլլեր տալիս թէ արդեօք թափառորը Բասքիլի առումը
 սանդուխին վրայ, միւսը Տիքսէնանդրի փողոցում, այնչապէս պիտի ընդունէր, այդ մեծ անարգանքը ինչ-
 պէս որ այդ երեքը մի եռանկիւն էին ձևացնում: Եւ նապէս պիտի կրէր: Դա նման չէր այն ապտակին որն
 յիշեց խորհրդաւոր նշանը «Անտեսանելիների Կարգին» հասցրել էր Միլաբօ թափառորին՝ մերժելով նրա հրա-
 Ո՛հ, Բալսամօ, բացականչեց նա, այս է միթէն խորհրդարանը դատարկելու մասին, այլ ուղիղ
 Ազատութեան Եմբլէման նշանաբանը:

Եւ հառաչելով նա գէպի Վանդի փողոցը փախ: Պալատը և ամբողջ շրջակայքը զօրքով բռնած
 չում էր Բիլէն ու Պիտուն էլ իր հետը քարշ տալով: Բայց Ժիլպէտ կարողացաւ Յուլ-Ակն սենեակը հաս-
 ցել, ուր նէքըրի նամակը նրան յաջողացրեց անմիջա-
 պէս Լուի XVI-ից ընդունւելու:

XV

ՊԵՏԱԿԱՆ ԲԺՂԿԱՊԵՏՐ.

Դէպի Բարիզ՝ ճանապարհին դօկտօր Ժիլպէտը գաղտնիքները կարգացել էր, փիլիսոփային՝ որ
 Սէնթ Սէնում հանդիպեց Նէքըրի աղջկան տեսնելու ժողովի հետ մտածել էր, երկրախօյզին, որ բազում
 նա կասկածում էր որ Ֆինանսիստը, կարծւածին պէտքեր էր տեսել. ամեն բան այս կարճ ու հաստըլիկ
 Բրիւսէլ գնացել էր, և սակայն նա տեղեկացաւ որ ելմարդուն թափառորին մէջ ցոյց էր տալիս այլասեռում
 և մտեան նախարարը Մատամ Սթաէլի ամբողջում պահպանկարութիւն և կործանում:
 Եւ էր սպասելով իրաց փախճանին: Եւ ասի ամենայն Սրբան կարգաւով նամակը իսկոյն և եթ ձեռաց

մի նշանով — ու գուրկ վեհութիւնից արձակեց բոլոր իր անձնակազմին վարձատրութիւն ստանալու։
Հուրջը գտնուողներին։

— Ճշմարիտ է, ասեց նա, որ դուք էք հեղինակաւ մի ֆրանսիացի, հայրենասէր և նախանձախն-
կը, «Յուշեր Վարչութեան և Քաղաքականութեան մարմինը ազգիս բարգաւաճման և իմ անհատականութիւնը
սին» գրքին, որը ինձ շատ զարմացրեց, դուք դեռ շատ միլիոն մարդկանց հետ ի մի ձուլելով, ես աշխատում
գեոատի էք այսպիսի մի գործի համար։

— Ես 32 տարեկան եմ, բայց ուսումը և ձանձնասէր մարդը վարձատրութեան արժանի չէ։
Խորհուրդիւնք ծերացնում են մարդկանց. ինձ հետ վար-
ւեցէք որպէս մի ալեորի հետ պիտի վերաբերուէիք, պատու ունէ՛ք, դուք գտնում էիք իրաց վիճակը շատ
տախտանեց փխլալէն։

— Դուք ինչու համար այդքան դանդաղ գտնը-
ւեցիք ինձ ներկայանալու։

— Որովհետեւ ես չէի կարող ասել Ձերդ վեհա-
փառութեան այն ինչ որ ես ազատօրէն և գիւրաւորը կարմրելով, որովհետեւ գիւրազգաց էր նա ու-
գրում եմ։

— Բայց դուք պէտք է տեղեկացած լինէիք որ ցանկանում էիք միևնոյն ատեն զերծ մնալ թուրք
ես դէպի ձեզ բարեսիրտ եմ, նկատեց միապետը կատակորներին։
կածօրէն։

— Ձերդ վեհափառութիւնը տկնարկում է ինչ ես աճապարում եմ դէպի փոսնգը։
յանդգնութեան խնդրելու նրանից, ի նշան զսհունա-
կութեան որի բարձր ուշադրութեան իմ գործը պակաս էլ խօսում էք, ուր է նա հիմա։
տիւ է ունեցել արժանանալու, մի ճրագ դնել իր սե-
փական սենեակի պատուհանում։ Ընդունելով ինձ ի տե-
սակցութիւն, Ձերդ վեհափառութիւնը արգէն մի վարձու-
ձատրութիւն շնորհեց ինձ և ես ուրիշ ոչ մի բան չեմ
ցանկանում

— Զխարհիցէ դուք գալիս էք իբր մի հաւատա-
րիմ զինուոր, երբ հարկաւոր գործ կայ, բայց ես սովորամբանում է, ասեց փխլալէն նրա օգնութեան հա-
րութիւն չունիմ հանդիպելու առհասարակ նրանց՝ որոնելով, բայց և այնպէս ամենագլխաւոր բանը այժմ տ-

— Ես ոչ մի վարձատրութեան արժանի չեմ,

— Թոյլ տւէք ինձ ասել որ դուք մի ուրիշ պատ-
ու ունէ՛ք, դուք գտնում էիք իրաց վիճակը շատ
ուրջ և հեռու մնացիք։

— Մի աւելի լրջագոյնին համար։ Ձերդ վեհա-
փառութիւնը ուղիղ է գուշակում։

— Ես սիրում եմ ազատ խօսողներին, ասեց թա-
եմն դուք աւերում գուշակեցիք վեհապետին համար

— Ո՛չ, Ձերդ վեհափառութիւն, ընդհակառա-

— Դուք գալիս էք ուղիղ Նէքըրի մօտից և նրա

— Ձեռաց տակ և պատրաստ ձեր հրամաններին։

— Աւելի լաւ, որովհետեւ ես նրան պիտի ուզեմ,
թագաւորը հառաչելով։ Քաղաքականութեան մէջ
դք չպէտքէ յուսահատուի, մի ծրագիր կարող է լաւ
նել, բայց վիժել պատահամբ։

— Սիր, Ձերդ վեհափառութիւնը սքանչելիօրէն

պագան յստակօրէն տեսնելն է, և ես իբր բժիշկ սովորեմ ճգնաժամի միջոցին քիչ մը կօշտօրէն խօսել:

— Երէկաւ շփոթութեան դուք մեծ կարևորութիւն էք ընծայում:

— Դո՛ւ շփոթութիւն չէր, այլ ապստամբութիւն:

— Եւ դուք ուզում էիք որ ես ապստամբների և մարդասպանների հետ գործ ունենամ: Բասդիլլը յարձակմամբ առնելը ապստամբութեան մի ակտ է, իսկ Լօնէյը, Ֆլէսէյը և Լօգմը սպանելը ոճիր:

— Եւ սակայն պէտք էր զանազանել դրանց. Բասդիլլը առնողները հերոսներ էին, իսկ այդ պարոններին սպանողները վիզ կտրողներ:

— Դուք իրաւունք ունիք պարոն, ասեց թագաւորը, որի կարմրութիւնը ճերմակութեան փոխւած էր ալժմ և ճակատին քրտինքի կաթիլներ էին երևում: Դուք, իրօք մի բժիշկ էք, կամ յաւէտ վիրաբույժ, քանզի դուք փափուկ մսին մէջ մխում էք ձեր նշտրակը, բայց անցնինք բռն խնդրին, դուք էք դոկտօր ժիւնտեղեակ են պահում դրա մասին: պէ՞ռը որ այդ յօդւածները գրեց:

— Սիր, ես ինձ համար այդ շատ մի մեծ բաղադրութիւն եմ համարում որ իմ անունը մնացել է ձեր լիշողութեան մէջ: Եւ ան չէր կարող նոր հնչած լինել ձեր ականջին, երբ մի շաքաթ առաջ նորից արտասանեց ձեր ներկայութեանը, ուզում եմ տեսլ, լսե՞լով ես ձերբակալեցի ու Բասդիլլ ուղարկեցի: Ես այնպէս էի հասկացած միշտ որ ոչ մի ձերբակալութիւն որիցէ կարևորութիւն ունեցող մի բան, չի կատարւում առանց թագաւորի գիտութեան և հրամանին:

— Դուք Բասդիլլում, բացականչեց թագաւորը

լարմացած:

— Սհաւասիկ այստեղ է ինձ բանտարկելու հրամանագիրը. կալանաւորւած և բանտարկւած արքունական հրամանով վեց օր առաջ, ես ազատեցի շնորհիւ ժողովրդեան հէնց այսօր երևկոյան ժամը 3 ին: Երբ վեհափառութիւնը չի լսեցին թնթանօթաձուցութիւնը, դռները խորտակեցին ինձ դուրս բերելու համար:

— Ես շատ ուրախ կը լինէի եթէ կարենայի տեսլ որ թնթանօթը միւսնոյն տոտն թագաւորականութեան վրայ էլ չարձակեցին՝ կրակելով նրան Բասդիլլի վրան:

— Ո՛հ, Սիր, բանալիբը էմբլէմ միապետութեան եր մի առնէք դուք, ասացէք խնդրեմ, ընդհակառակը ձեր վեհափառութիւնը ուրախ է որ Բասդիլլը առւած է, վառնզի ես հաւատում եմ որ, այսպիսի մի անարգարութիւն, որին ես զոհ եղայ, այլևս երբէք պիտի չը կատարւի յանուն թագաւորին, որին բոլորովին անտեղեակ են պահում դրա մասին:

— Բայց յամենայն դէպս ձեր կալանաւորման հար մի օրուէ պատճառ պէտք է եղած լինէր:

— Ո՛չ մի պատճառ, Սիր, որին ես ծանօթ լիմ, ես ցամաքը ոտք կոխելուս պէս ձերբակալեցի, հա՛ւայս է ամենը:

— Իրօք, պարոն, ասեց միապետը մեղմօրէն, այց դուք չէք կարծում որ եսականութիւն էք անում ձեր նեղութիւններին վրայ այնպէս երկար կանգ առելով, մինչդեռ ես ցանկանում էի խօսել իմ սեպհան նեղութեանց մասին:

— Ես մի խօսքի դեռ պէտք ունիմ, արդեօք

ձերդ վեհափառութիւնը իմ ձերբակալութեանս և բանտարկութեանս հետ ոչ մի կապակցութիւն ունեցել է:

— Ես իսկի էլ չէի իմացած որ դուք այս երկիրը վերադարձել էք:

— Ես շատ երջանիկ եմ այդ պատասխանի համար, և ես բարձրաձայն կարող եմ ասել այսուհետեւ որ ձերդ վեհափառութիւնը անւանարկում են երբ չարիքը ձեզ են վերադարձում, և հէնց ինքզինքս իբր կենդանի օրինակ պիտի յայտարարեմ:

— Դուք վերջին վրայ Բալտամ էք դնում, դօկտօր, ասեց թագաւորը ժպտելով:

— Ո՛հ, Սիր, ես կը դարձանեմ և կը բժշկեմ իսկ նրան, ես այդ խօստանում եմ Ձերդ վեհափառութեանը, պայմանաւ որ դուք լրջօրէն ցանկանայիք դարձանումի իրադործւելուն, բայց առաջ քան այդ բանը լուրջ կերպով խօստանալը, ես ցանկանում էի որ Ձերդ վեհափառութիւնը բարեհաճէր տեսնել արձանագրութիւնը Բանտային տօմարում:

Թագաւորը կնճռօտ դէմքով կարգաց «Թագուհու խնդրանք»:

— Դուք երբէք թագուհու դժգոհութեանը պատճառ տւել էք. հարցրեց նա:

— Սիր, ես բոյսրով կն վստահ եմ որ նորին վեհափառութիւնը ինձ ձեզանից աւելի նւազ է ճանաչում:

— Բայց դուք, իհարկէ, մի որեւէ չարագործութիւն կատարած պէտքէ լինէիք, նկատելով որ մարդկանց զուր տեղը Բասդիլ չեն ուղարկում:

— Այո՛ շատերը բոլորովին անմեղ տեղը այնտեղ նետւած էին և այդպէս ալ դուրս եկան:

— Օրինակի համար, եթէ դուք ձեր անցեալ կեանքի վրայ մի նայւածք ուղղէիք:

— Շատ լաւ, ես այդ կանեմ և բարձրաձայն, բայց խնդրեմ, չը ձանձրանայ Ձերդ վեհափառութիւնը, զի երկար չի տևելու:

Տասնևվեց տարեկան էի ես երբ սկսեցի աշխատել և դեռ չեմ հանգստացած. Ռուսոյի աշակերտը, Ժօզէֆ Բալսամօյի ընկերակիցը, Լաֆայէթի և Վաշինկթօնի բարեկամը դարձայ ես Վրանսիան թողնելուց ի վեր: Պակասութիւն մը չունիմ որի մասին ինքս ինձ յանդիմանէի, ոչ ալ մի վատ բան որի համար մեղադրէի, և այն օրից երբ երկինք ինձ տւեցին մարմինների վրայ հեղինակութիւն, ես իմ արիւնը չխնայեցի մարդկութեան, և կեանքս դրի նրանց կեանքի համար. Հազարներ ապրում են այս օր օրհնելով իմ աշխատութիւնները:

— Ամերիկայում դուք յարեցիք նորամտութիւններ դուրս բերողներին և ծաւալեցիք նրանց սկզբունքները ձեր բամֆլէտներով:

— Այո՛, Սիր, ես մոռացայ լիշատակել թէ թագաւորների և ժողովրդաց երախտագիտութեան մասին էլ ես որքան պահանջ ունիմ:

Ժիլպէռի այս խօսքը լուցրեց թագաւորին:

— Սիր, դուք այժմ գիտէք իմ կեանքը, ես ոչ մէկին վիրաւորել կամ վնասել եմ կեանքումս, լինէր ան թագաւոր, թագուհի կամ մօլբացիան, եւ ես խոնարհաբար հարցնում եմ Ձերդ վեհափառութիւնից թէ ինչու համար բանտարկեցի:

— Ես պէտքէ այդ մասին թագուհուն հարցնեմ, դուք կարծում էք որ ձեր կալանաւորման և բանտար-

կութեան հրամանագիրը ուղիղ նորին վեհափառութիւնից է եկել:

— Ես այդ չեմ հաւատում, այլ յաւէտ կարծում եմ որ նորին վեհափառութիւնը միայն ստորագրել է, բայց այս ալ կալ որ երբ մի թագուհի վաւերացնում է, նա միւսին ունի հրամայում է:

— «Կոմսուհի Շարնի», կարգաց թագաւորը արձանագրութեան թղթին վրայ: Նա էր ուրեմն ձեռք բռնած թագաւորի տալ ցանկացողը: Հէր, ասացէք խնդրեմ, դուք ինչ էք արել խելճ Շարնիին, հարցրեց վեհապետը:

— Այս առաւ օտից առաջ էս կեանքումս այդ տիտղոսով մի կնոջ անունը լսած չէի:

— Շարնի մրմուռաց թագաւորը, առաքինութեան, բարութեան և պարկեշտութեան անձնապէս մի տիպարը:

— Զերդ վեհափառութիւն, տեսնում էք ալ ժամանակն սխալ բան. մինչդեռ եղանակը սպառնական է, որ ինձ Բասդիլի ուղարկել են յանուն քրիւտանէական առաքինութեանց, վրայ բերեց ժիլպէս ծիծաղելով:

XVI.

ԿԱՆԸՆՑ ԲԱՆԸԿՐ.

Մոռի Անտուանէզ թագուհին հանգստանում էր իր իրա Ենիշարներին իր շուրջն ունէր, զեռտոր քան ջերի իր անձնական գոււնդը և իր թշնամիներին էլ ճանաչած լինելով՝ նա ցանկանում էր յարձակման:

Միթէ նա Յուլիո տասն և չորսի պարտութիւն

նր, Բասդիլի առումը կորոզ էր մոռանալ և չցանկանալ վրէժն առնել:

Նա շարունակեց իւր բարեկամուհուն՝ Անդրէանին նախկին սիրով վերաբերել մի տո ժամանակ: Բայց դա ոչ մի սխալութիւն չէր ցոյց տալի զէպի ընտանիքը, քանզի նկատում էր որ թագուհին մասնաւորութեամբ շարունակում էր ընծայում զեռտոր վաղանո Շարնիին, հոսար տեղակալին, որին նա իր Աւստրիական Ռոզէզը ընծայել էր Օֆիցերների բանկէտին:

Իսկապէս որ՝ այնինչ զերակամսը մի օր միջոցաւ գնում էր որսորդապետին յայտնելու որ թագաւորը ուզում էր որսի գնալ, Մոռի Անդուանէզ մատուցեց իր զուլ տեսաւ և բարեկեց նրան:

— Թագաւորը որսի է գնում, հարցրեց նա, որովհետեւ թագաւորը ինչ է գնում, հարցրեց նա, որովհետեւ մինչդեռ եղանակը սպառնական է, այնպէս չէ Անդրէա:

— Այո, պատասխանեց պատու տիկինը ցրած մտքով:

— Որքան որտեղ պէտք է լինի:

— Մէլտոն անտառում, Զերդ վեհափառութիւն:

— Լաւ հետեւեցէք նրան և հսկեցէք:

Այդ միջոցին ժորժի գլուխն երևաց. նա ժլպաց և տապ Անդրէանին—

— Դա մի խրատ է որին եղբայրս էլ միտքը պիտի պահէ թէ թագաւորին պատահած վտանգներում և թէ նրա ուրախութեանց միջոցին:

Այս ձայնը լսելիս — քանզի թագուհին չէր տեսել որ նա եկել էր— Մոռի Անդուանէտ ոտքի ելաւ և զէպաւորեալ կոպտութեամբ մ'ասեց—

— Ես պիտի զարմանայի եթէ այդ խօսքը ձեր վսեմութիւնից զատ ուրիշ որեւէ մէկից արտասանւած լինէր, քանզի դա՛ իր մէջ բովանդակում է մի մարգարէութիւն:

Անդրէա նկատեց որ իւր ամուսինը սփրթնեց, բայց խոնարհութիւն մ'արեց, առանց լետ ընկրկելու, կոմսը զգաց որ իր կիներ զարմացած էր նրա համբերութեամբ այդ վերաւորանքին հանդուրժելուն համար և շուտով պատասխանեց —

— Ես շատ դժբաղդ եմ զգում ինքզինքս որ ես ալլես չեմ կարող խօսել նորին վեհափառութեան՝ թաղուհուն հետ առանց վերաւորելու:

Այդ «Ալլես»-ը արտասանւած էր հմուտ դերասանի մը վարժ ձայնովը և շեշտովը որ հարկ է լինում շարք մը խօսքերի ամենակարեւորին վրայ դնելու:

— Խօսքը միայն այն ատեն վատ է երբ դիտաւորութիւնը այդպէս է, պատասխանեց թագուհին համարեա ատամների միջից և բարկութեամբ:

— Ականջն ալ թշնամօրէն է լսում երբ միտքը թշնամօրէն է լուծւում, երբ միտքը թշնամակօն է, եղաւ Նաոնիի պատասխանը աւելի պատշաճաւոր քան թէ քաղաքավարի:

— Ես կսպասեմ պատասխանելու, մինչև որ կոմս Նաոնին աւելի յաջողակ լինի իր յարձակումների մէջ, ասեց թագուհին:

— Ես ալ պիտի սպասեմ յարձակելու մինչև որ թագուհու ամենագերազանց վեհափառութիւնը աւելի երջանիկ կը լինի ծառաներ ունենալու մասին քան որ էր վերջերումս:

Անդրէա շտապով իր ամուսնու ձեռքը բռնեց պատրաստուած էր միջանցքից նրա հետ դուրս գալու, երբ տիրուհուց մի ակնարկ նրան ստիպեց կանգնել:

— Վերջապէս ձեռք ամուսնիւր ինչ է ուզում ապրել ինձ հարցրեց նա:

— Թէ երէկ թագաւորի հրամանով Բարիզ ուղարկւած լինելով ես գտայ որ այնտեղ սոսկալի տակնուլրայութիւն է տիրապետում, ասեց կոմսը լրջօրէն:

— Այո՛, Բարիզեցիք Բասդիլը քանդում են, Հոնդագիք առել են Հոլանդան. ուրիշ նոր բան մ'ունիք ձեր գլխով թիւն:

— Այդ շատ ճիշտ է որ նրանք բանալ քար ու քանդ են անում, բայց դա նրանց միայն քարեր է տալիս, այն ինչ նրանց հաց է հարկաւոր:

— Թող անթի օտակեն, ասեց թագուհին, մենք մենք կարող ենք անել այդ մասին, քանի որ ուրիշներն ձեռք դրած խորովածին վրայ:

— Կար մի օր, յորժամ թագուհին առաջինն էր հանդիսանում ընդհանուր աղէտների միջոցին ցաւակոթիւն լայտնելու և կարեկից լինելու ժողովրդեան, ասեց կոմսը, երբ նա գնում էր խրճիթները և աղօթքները նրանց, որոնց նա օգնութեան ագնիւ ձեռք էր արկառում, այդ խրճիթներից գէպի վեր առ Աստուծոյն բարձրանում նրա համար:

— Այո՛, և ես ալ շատ լաւ վարձատրեցի վասն իմ գթարարութեան գէպի ուրիշները, պատասխանեց թագուհին գառնօրէն: Իմ ամենամեծ թշուառութիւններիցս մէկը իմ այդ խրճիթները գնալուցս առաջացաւ:

Նա լայտնապէս ակնարկում էր «Թագուհու Ման-
եակը» միջադէպին որի մասին առանձին գիրքով մը
պատմած ենք արդէն:

— Նկատելով որ Զերդ Վեհափառութիւնը մի
անգամ խաբել է, միթէ բոլոր մարդկութիւնը այդ չափ
փոփոխ պէտք է չափել: Ո՛հ մեր շնորհալի և առատ
ձեռն թագուհին որչափ սիրւած էր այն ատեններ:

Մասի Անտուանէդ կրակոտ նշուածք մը նկատ
տեց Կոմսին վրայ:

— Կարճ կապելու համար, ասեց նա, իսկապէս
քննէ կատարում մայրաքաղաքում, ասացէք ինձ, խընդ
րեմ, միայն ինչ որ դուք որոշակի տեսել էք, քանզի
ես ձեր խօսքերի ճշտութեան վրայ պիտի լինեմ:

— Եւ տեսայ ժողովուրդը խռնւած գետնգերքում
որ սպասում էր այլևս բերող նաւակներին. ուրիշներ
այլ փուռերի առաջ հաւաքւած էին հացի օկնկալու

թեամբ: Սոված, քաղցու կոտորւած մի ժողովուրդ
ամուսինք հսկելով իրենց հիւանդ կանանց մօտ տը
տում-տխուր, մայրեր իրենց թառամեալ մանկիկներ
սնարին մօտ ողբում-կոծում են, և այդ բոլորի բոլուն
ները լուսահատօրէն և կատաղի կերպով բարձրացն
էին դէպի Վերսալի ուղղութեամբ և աւանդ, ես վստ
խեցում եմ որ վտանգները՝ որոնց ես և եղբայրներ
գիմազրելու պատրաստ ենք և որոնց մէջ մենք թե
ևս մեռնինք ալ, շատ պիտի չուշանան պատահելու

Թագուհին պատուհանի մը սիւնակին լեռնա
անտառներով թեամբ դուրս էր նայում փոխանակ Կո
մսին նայելու: Յանկարճ նոստիւն մ'անելով բացակա
չեց —

— Անդրէա, ո՞վ է այն ձիաւորը, նախկին իր ա-
նկան լուր մ'ունենայ հաղորդելու:

Անդրէա շտապեց նկատելու, բայց անմիջապէս
քաշեց սփրթնած և զրեթէ լանդիմանակա՛ն ձալ-

— Ա՛խ, ինչո՞ւ կանչեցիք ինձ որ ես նրան տես-

Կոմսի ալ շտապով դուրս նայեց և ասեց այլ-

— Դօկտոր Ժիլպէռն է:

— Այո՛, նա է, ասեց թագուհին այնպիսի տօնով
որ անկարելի էր ասել թէ արդեօք նա իր անձնա-

Ժիլպէռն հասաւ Կոմսի նկարագրած ահաւի տե-
ղաւանների պակասը լրացնելու: Սովալուկ կանանց ամ-
բիւր ճանապարհ ընկել էր դէպի Վերսալ: Վալրազ, քաղ-
աքաւանների թիւը անվարտների ժիւրն նրանց հետեւում էր իբր
աւալ Աէգէօն նրանց շրջագետների լեռնը վահա-
ւորուելու և կազմ ու պատրաստ ամեն հնարուոր և
անկարելի արարքի:

— Եօթը կամ ութն հազար կանալք, կրկնեց թա-
գուհին, երբ դօկտորը վերահաս վայի մասին իր տեղե-
ութիւնը հաղորդեց պրծաւ. և Մասի Անգուանէդ ծայ-
ր խօսում:

— Բայց ճանապարհին այդ թիւը կրկնապատկե-
ւոր չափով նրանք աւելացան, ասեց Ժիլպէռն. քողցած
նրանք և գալիս են թագաւորից հաց խնդրելու:

— Ի՛նչ որ ես արդէն վախենում էի, ասեց կոմսը՝ թողումին:

Այժմ պատրաստեցէք թագաւորին որ նրան
ընդունի, թեւադրեց դօկտօրը:

— Ինչո՞ւ համար նրան վտանգի ենթարկեցի, առարկեց թագուհին այն քաջասրտութեամբ և անձնակալագիտակցութեամբ իրա ուժին և իր ամուսնու տկարութեան որը, սակայն, օտարների առաջ չպէտք էր գուցանե-

Բայց միթէ Շառնի և փիլոսոփա Գալանի
էին, մինը — ճակատագրեալ պաշտպանելու թագաւորին
իսկ միւսն ալ թագուհուն:

Կոմսը երկուսի կողմից էլ պատասխանեց, վեր
ստանալով իր բոլոր հրամայողականությունը, որովհետև
նա իր հպարտութիւնը զոհաբերել էր:

— Մատամ, զօկտօր ժիլպէն իրաւունք ունի
թագաւորը դեռ սիրւած է, նա մի ճառ պէտքէ խօս
ւ ալս կատաղիներին զէնքնկեց անէ:

—Բայց ո՞վ պիտի գեղուցանէ թագաւորին- նո՞ւ
Մէլտօնի անտառումն է և շատ կարելի է որ ճանա-
պարհները բռնւած, փակւած լինէին ասեց թագուհին

— Զերդ վեհափառ ութիւնը միթէ չուզէր բարեհաճել իմ մէջ տեսնել ոչ թէ մի պալատականին, ալ մի պատերազմիկ մարդուն, պատասխանեց կոմսը պարզօրէն, զինուորը ստեղծւած է սպանւելու համար:

Եւ նա տոանց սպասելու պատասխանի կամ մ
հրահանգ բնդունելու, շտապով դուրս գնաց և պահակ
մը ձին հեծնելով գէպի Մէլտօն պաշտաւ:

Հորիզոնը սպառնալից էր և անձրևը սկսեց փոշին հանգչեցնել: Վերսալը լցոււմ էր ժողովրդով, որոնք մի աղմուկ — աղաղակ էին հանում նման մօտացող:

Զինուորները կամաց-կամաց ձեռք առին իրենց
այսանները, և ձիաւոր պահակները արդէն թամբե-
ւն վրայ էին, քաջերի ալն շտապողականութեամբ
թշնամին արդէն նրանց քիթ տակին է գտնուում:

Բայց ինչ կարելի էր անել կանանց դէմ որոնք
ենց զէնքերը կէս ճանապարհին դէն էին շփուտել և
պզիւ թէ բաւական ոյժ ունէին իրենց դէպի քաղա-
ք քարշ տալու: Նրանք հազիւ թէ ճանապարհին ութն
անակ կարողացել էին գտնել և բաժանել. եռեռորդ
նու Ֆուռնտ հաց եօթն հազար հոգու համար:

Մէյառ ուղեկցելով նրանց յաջողել էր համո-
զու գեռ գէնք կրողներին՝ դրանց քաղաքը հասնելի-
ն աջի տունը պահ տալու: Եւ նա թելադրել էր նաև
նրանք երգէին, «Կեցցէ Հանուի Զորորդ», ցոյց տա-
լով համար որ նրանք թագաւորականութեան դէմ ոչ
վատ զգացում էլ չէին տածում. և նրանք այդ եր-
գում էին, թէև մարած ձայնով:

Մեծ եղաւ պալատում ամենքի զարմանքը, երբ
անք փոխանակ սպասւած մոլեգին և վատաբարոյ կա-
նց ամբօխին՝ թօթօվող երգիչներ, անօթու թիւնից
որբածի կերպարանք ստացող խղճալի արարածներ տե-
ան, որոնք իրենց դժգոյն, նիհարած, փոսը իջած փայ-
լն ու փոշոտւած երեսները պալատի դռների ոսկեգօծ
անգակներին էին քսում, և իրենց չորացած ձեռքե-
րով նրանցից կախում: Մարգարտոշ ամբօխից ողբի
վալի հառաչանքներ էին դէպի երկինք բարձրանում,
ինն նրանց աչքերում կարծես լոյսը խաւարել էր:

Մերթ ընդ մերթ անգոր, տխուր ձեռքերը բաց

էին թողնում ոսկեղէն ձողերը՝ վեր օդին մէջ բարձրակուլթեան, այն ինչ մի ծաղիկ ծախող աղջիկ, որը
լանալու համար ի նշան կամ սպառնալեաց և կամ առ կանացի պատերազմը առաջ էր բերել թմփուկի մը
զերսնելու։ Դա մի շատ տխուր, յուզիչ, աղէխարշ տեսչ ազգանշանը տալով, մօտեցաւ թագաւորին ուղեր-
սարան էր։

— Ի՞նչ էք ուզում, գուռաց Սէնթ Պրիսթ, Բաղագնաց եղաւ արտասանելով միայն
ընդի մինիստրը. — Հնգ, տէր իմ:

—Հոց, հոց, գոռաց ամբոխը:

—Հոց, հոց, գոռաց ամբսիր:

— Երբ դուք միայն մէկ տէր ունէիք, դուք եր Անդրէան հոտաւէտ շիշ մ'ի ձեռին վազ տւեց
բէք քաղցած չէիք, պատասխանեց նա փորձելով, տեսիլան մօտ, իսկ կոմս Շառնին լանդիմանական նախ-
նումէք այժմ ձեր վիճակը, երբ մէկի փոխարէն, դուք ծք մը նետեց թագուհուն որ ալդ բանը ինքը չէր
ունիք տասներկուսը: Դա՞ծել ու արել:

Եւ նա մէկդի զնաց ամբոխի ժխորային ազա
ղակներին տակ, այնինչ նա հրամայում էր դռները
պինդ փակած պահել: Բայց շուտով այդ դռները հար-
եղաւ բաց անել մի պատգամաւորութեան՝ որին Մայ-
եառ յաջողել էր պառլամենդից ուղարկել տալու. զըժի և
բաղդաբար, սակայն, Վալանս Նաունին իր պահապան զընչով
գովը ընդ էմ ամբոխին արշաւել էր. երկու կին, որոնքում
տասներուկու պատգամաւորների հետ եկած էին, վիրա-
ւորւել էին: Նաունին վերադառնալով յայտնելու թա-
գաւորի հասնելը, դօկտօր Ժիլպէս, իսկոյն: դուրս վա-
զեց օգնելու վիրաւորներին:

— Բաց արէք դռները հրամայեց թագաւորը, պատման կը տաք իհարկէ որ Բարեգ ցորեն ուղարկել
լատը Սրբարան մ'է և նա բոլոր եկողներին պէտք էլը կանգնեցնելու, այնպէս չէ:)))
— Սո՛ղ զուտակ, այս րոպէիս ես հրամանը կըս-
րնդունի:

— Պատասպարան մը յուէտ ամէնքին համար բարագրեմ, թէ և վախենում եմ, որ մի քանի օր
ցի թագաւորներէց և թագուհիներէց, մրթմրթաց Մաւտ չանէ, տեսց թագաւորը վշտագին: Եւ սեղանի
ոի Անդուանէդ:

Պատգամաւոր Մոսկէն խօսում էր յանուն պատարժ մի հրացան արձակեց որին հետեց բազմաթիւ

հրացանների պայթիւնը:

Հեծելազօրքը երկրորդ անգամ լինելով վրայ տը-
ւեց կանանց ամբոխին, և նրանց հետևողներէց մի մարդ
գնդակ մ'արձակեց, որը գնաց դիպաւ պահակների տե-
ղակալ Սավօնիէի թևին ու խորտակեց նրան: Նա ու-
զում էր զարնել մի գեւատի զինւորին որ մի կնոջ իր-
անձով վահանաւորում էր ժխորում: Անձնապահ զօրացե-
լիքը մեծ լարգանօք թագաւորի ձեռքին դիպչեց — Ան-
գնդակները սպանել էին մի կնոջ. ամբոխը պատասխա-
նեց և երկու զինւորներ ձիերից վար գլորւեցին: Նոյն
միջոցին աղաղակներ լսեցին՝

— ձամբայտէք թնթանօթներին — և Սէնթ Ան-
գուան քողաքամասի մարդիկը երեք դաշտային հրա-
նօթները առաջ քշելով պալատի դռներին վրայ ուղղե-
ցին նրանց բերանները, բարեբաղդաբար սակայն անձրև
խոնաւացրել էր վառօգն ու պատրոյգը:

Յանկարծ մի փսփոսց հնչեց ժիլպէտի ականջին
առանց նրա գիտենալուն թէ ումից էր նա:

— Ժենէնալ լաֆայէդը իբր կէս ժամ հեռաւ-
րութեան վրայ է գտնուում և գալիս է:

Դա մի բարի լուր էր:

Ժիլպէտ վագեց իսկոյն և պահակների ձիերից
մինը հեծնելով արշաւեց՝ մի ուրիշ ձի էլ նրան հետևեց:
Պալատի ձայներից ժիլպէտ կարճելով թէ իրան հալա-
ծում են, յետև նայեց և տեսաւ որ ամբոխը բռնեց
կենդանուն, անմիջապէս նրա վիզը կտրեցին և աղըն-
թարթում բազմութիւնը գիտկին վրայ թափւելով դա-
նակներով մաս-մաս արեցին նրան:

Մինչդեռ ժիլպէտ սլանում էր Լաֆայէդին ընդ
առաջ նրան հանդիպելու համար, որը ազգային պահա-

լան զօրքով գալիս էր, թագաւորը «Մարդու Իրաւանց
ընդունմը» ստորագրում էր Մոնիէի համար, նաև ցո-
ւն Բարիզ տանելու հրամանագիրը Լուեօն Շամպրի՝
աղկափաճառ օրիորդին անւամբ:

Երբ թմբուկի առաջին հնչիւնները լսեցին Ագ-
ային Զօրքի Վերսայլ մուտք գործելը ցոյց տալով՝
էկը մեծ լարգանօք թագաւորի ձեռքին դիպչեց — Ան-
բէն էր ան:

— Սիր, թագուհին աղերսում է Զերդ Վեհա-
առութեան չսպասել Բարիզեցիներին, այլ առանց լա-
յաղելու Անձնապահ զօրաց և Ֆլանտրեան Զօրագնդի
լուխն անցած մեկնել. նրանք պիտի ճեղքեն անցնիւ
մբոխը:

— Դուք խորհուրդ տալիս էք Կոմս Շառնի:

— Այո՛ Սիր, եթէ առանց կանգ տանելու դուք
համար անցնիք, հակառակ պարագային դուք պէտք
չգնաք:

Թագաւորը գլուխը շարժեց և չգնաց, ոչ թէ
նախը քաջութիւն ունենալուն համար, այլ քանզի
սիրտ չունէր գնալու:

— Փախչող թագաւոր մը, մթմթածաց նա, ասա-
լէք թագուհուն որ մենակ գնայ, ասեց նա Անդրէ-
ին, որը իսկոյն մեկնեց:

Հինգ րոպէ յետոյ թագուհին եկաւ իր մոմու-
տե մօտ և կողքին կանգնեց:

— Ես եկայ ձեզ հետ մեռնելու, ասեց նա չոր
ցամաք կերպով:

— Որքան գեղանի է նա այժմ, ասեց Կոմսը ցածր
այնով, բայց թագուհին լսեց և ցնցում մ'զգաց:

— Ես, ճշմարտիւ, հաւատացած եմ որ մեռնելու ելացրեց նա ժիւլպէնին դառնալով: ապրելուց լաւագոյն է ասեց թագաւորը:

— Սիր, ասեց դօկտօր ժիւլպէն ներս մտնելով թագուհին, վաղը արդէն շատ ուշ կ'լինի: շտապօրէն, հիմա ալ ոչ մի բանից մի վախենաք, ժիւլպէնէն ալ Լաֆայէզը այստեղ է:

Թագաւորը չէր սիրում Լաֆայէզին, բայց այդքան ձիւղ մտիցած ձիւղ մտիցած էր պատրաստում: տեղ էլ իր զգացումները դադարած էին, այնինչ թագուհին ուղղակի ատում էր նրան և թոյլ էր տալիս որ իր ատելութիւնն էլ յայտնի տեսնւէր: Նա երեւաքայլ յետ ընկրկեց, բայց թագաւորը հրամայական նշանով մը նրան կանգնեցրեց:

Պալատականները երկու խմբակների բաժանւելով, Շառնի և ժիւլպէն թագաւորին մօտիկ կանգնեցին: Շատ մարդկանց ոտաց քայլերի ձայնը լսեց զրօն գրսում, բայց միայն ժէնէնալ Լաֆայէտը ներս մտաւ: Մի ձայն բացականչում էր --

— Ս.Տ. Գրօմվէլ մը:

— Ո՛չ, պարոն, պատասխանեց զօրավարը, Գրօմվէլը չպաշտպանւած Չարլզ I. ի առաջը պիտի չգնալ: Լուի XVI ըդ. իր անխոհեմ բարեկամները թագաւորին, որոնք թագաւորի ղեկավարներն էին, հասնում մարդուց մի թշնամի էին ստեղծել, ասեց. —

— Կոմս Շառնի, ես մնում եմ այստեղ, հիմա որ ժէնէնալ Լաֆայէզը այստեղ է, վախենալու ոչ մի բան էլ չկայ: Զօրքը թող գէպի Ռամբուլէ քաշւի: Սակայն գային պահապանները դրօն գերբերը թող գրաւեն, իսկ անձնապահ գուհին ալ թող պալատը պահպանէ: Եկէ՛ք ժէնէնալ, ասեց նա Լաֆայէզին, ես ձեզ հետ պէտք է խորհրդակցեմ, դուք էլ մեզ հետ եկէ՛ք, դօկտօր

— Մենք այսօր փախչելու ենք, մտածում էր թագուհին, վաղը արդէն շատ ուշ կ'լինի:

Իր սենեակը վերադառնալիս պալատի դրսումը ա խարոյկահանդէս մը տեսաւ, — քաղցած ամբոխը մօր-

XVI.

ՍԱՐՍԵՓՆԵՐԻ ԳԻՂԵՐԸ

Ս. առջի գիշերը խաղաղ անցաւ. կէս գիշերին թագուհին փորձեց Տրիանոն պալատը փախադրել, բայց զգային պահապանները թոյլ տալ մերժեցին:

Երբ նա ասեց որ երկիւղ էր զգում, նրանք պալատականեցին որ այստեղ նա աւելի ապահով էր քան լուր: Եւ նա իսկապէս քաջալերւած էր երևում տուն թագաւորին: Նկատելով որ իր ամենահաւատարիմ թիկապահներից շրջապատւած էր նա: Գուան առաջն էր յայտնա Շառնին, իր լայնափող հրացանին վրայ յենալով: Նա ասեց որ այն օրերում թէ անձնապահ գուհի և թէ թագաւորի գործածած սովորական գէնքն էր: Գուհիները ներս հսկող պահակները սուր կրելու սովորութիւն չէին այն ժամանակները:

— Ո՛հ, այդ գուհ էք պ. գերակոմս, միշտ այդ-հա հաւատարիմ և ներւած ինձ, ասեց թագուհին: — Զերդ Վեհափառութիւն, եղբայրս զրեց ինձ

այստեղ իրա փոխարէն, քանի որ ինքը թագաւորի մօտ
է: Նա մեր գերզաստանի գլուխն է և նա գրաւել
այն տեղը ուր թագաւորութեան գլխին համար պէտ
է այսօր ապրել ու մեռնել, պատասխանեց զեռատի
Ֆիցերը:

— Այո, տսեց արքունի տիկինը նկատելի գառ
նութեամբ, դուք միայն արժանի էք թագուհու հ
մար մեռնելու:

— Կա ինձ համար ամենամեծ պատիւն է լինե
լու եթէ Աստուած ինձ թող կտայ կատարել այգալի
մի պարտականութիւն, ասեց զերակոմսը խոնարհ
թիւն մ'անելով:

— Կոմսուհին ինչ եղաւ, հարցրեց թագուհ
կրկին լեռ գառնալով մի քանի քալ առաջանալուց լ
տոյ, քանզի կասկած մը ծագել էր նրա սրտում:

— Նա տասն ըոպէ առաջ անցաւ այստեղից
իրա անկողինը պատրաստել է տալիս Զեր Վեհափ
ռութեան նախասենեակում:

Թագուհին իրա շրթունքները կծեց. անկարել
էր Շառնիններին վրայ կասկածել իրենց պարտականու
թիւնը ճանաչելու և կատարելու մասին: Շնորհակ
եմ պարսն, ասեց նա գրաւիչ ձայնով մը և ձեռքի
շնորհալի շարժումով, գոհ եմ թագուհին այգալէս լ
պահպանելուդ համար. Յայտնիր նաև շնորհակալ
թիւնս եղբօրդ՝ թագաւորին այգալէս լաւ պահպան
լուն համար:

Նախասենեակում Անդրէան յարգալի սպասու
էր նրան:

— Շատ շնորհակալ եմ ձեզանից ալ, ինչպէս

շնորհակալութիւններս յայտնեցի զերակոմսին և նրա
ծնողով ամուսնուդ՝ Կոմսին: Անդրէան քաղաքավարի
նարհեց և մի կողմ կանգնեց նրան ճանապարհ տա
լով, թագուհին նրան չխնդրեց իրեն հետեւիլ քանզի
դ սառն յարգանքը որ մահաւան աստիճանի էր, վեր

նրան զիւր չէր գալիս այլևս:
Ժիլպէո մի կողմ էր գնացել ժէնէաւ Լաֆա
թի հետ, որը 12 ժամ շարունակ ձիուն վրայ էր անց
նրա՝ և սաստիկ յոգնած էր: Դռան մօտ նրանք
անգիպեցին Բիլէլին որ Ագգալին պահպանների հետ
էր ու պատրաստ էր հաւատարիմ շան մը պէս հե
ւել Ժիլպէոին մինչև աշխարհի ծայրը:

Ամեն բան խաղաղ էր, կրկնում ենք մենք,
առաւօտեան ժամը 3-ին:

Այդ ժամանակ մի երկրորդ բանակ հասաւ քա
ղքից. առաջինը կոնանցից էր բազկացած, նրանք հա
համար էին եկել, իսկ սրանք վասն վրէժի Բանակի
առաջնորդներն էին Մարադ, սոսկալի երկայն սրունգ
նով սապատող գաճաճ մը՝ Վէռիէ անւամբ, որը ժո
պատեալ կերպարանօք:

Նրանք գալիս էին որպէս բանակի մը թափթը
նրանք ճակատամարտէ մը յետոյ, աւերի և աւարի
ամար:

Բասդիլը առնելիս բաւական արիւն-աւեր պա
հել էր, բայց ոչ աւար, և նրանք գէտի Վերսալ
իմել էին այդ բանի համար:

Առաւօտեան ժամը 5¹/₂ ին այս տեսակի և կար

զի մարդկանցից բաղկացած խառնիճազանճ բազմութիւն մը իբր 600 հոգի, վրայ տւեց կամ խուժեց գէ-
պի մեծ դուռը՝ պահակ զինուոր մը նախազգուշութեան հոգի:

Համար գնդակ մ'արձակեց, որից յարձակողները մինը սնկանում էք սպանւեց:

Մի ակնթարթում աւարառու ամբոխը իբր թէ հսկայ թուրի մը հարւածովը մէջտեղից երկուքի կը տարած լինէր, բաժանւեց, որոնցից մինը արքունի զինանշանը իրեն կէտ նպատակի ընտրած էր, իսկ միւսը որ նա բաց չէր թողնում, նրա ձեռքը կծեց, սպան ալ թագի գոհարեղէնները: Մինը թագուհու բնակարանով չափ կտորւած գէնքը յետ քաշեց և մի հարկանի վրայ արշաւում էր, իսկ միւսը զիմեց գէպի թագուհու գաւորական բաժանմունքը:

Ծովը սոսկալի մականթացութեամբ սկսել էր բարձրանալ:

Թագաւորի պահակախումբը այդ ժամին բաղկացած էր սովորական զիշերապահներից, որոնք հսկում էին դռան առաջ և մի սպայից՝ որ նախասենեակից գուրջ թռաւ սարսափահար՝ Սուլիս դռնապանի ձեռքից կացիներ յափշտակելով:

— Ո՞վ է ան, պոռաց պահնորդը երեք անգամ կրկնելով և իր լայնափող ատրճանակը ուղղելով:

Սպայն լաւ իմանում էր թէ այդտեղ արքունի բնակարանում հրազենի մը պալթիւնը ինչ յուզում էր իրարանցում կարող էր առաջացնել ուստի և իր կացիներովը հրազենի գէմը առեց և ուղիղ խուժանի ուղի կտրեց սանդուխին վրայ:

— Ի՞նչ էք կամենում, հարցրեց նա:

— Ե՛հ, ձերդ գերազանցութիւն իհարկէ մի բան, մենք հին բարեկամներ ենք թագուհու հետ:

ողէք մեզ, ուրեմն, որ անցնինք, բղաւեցին մի քա-

— Այ՛ո՛ շատ լաւ բարեկամներ էք դուք, որ սայնս:

Իպատասխանի դժխտալին հոհոցներ միայն հսկայ թուրի մը հարւածովը մէջտեղից երկուքի կը տարած լինէր, բաժանւեց, որոնցից մինը արքունի զինանշանը իրեն կէտ նպատակի ընտրած էր, իսկ միւսը որ նա բաց չէր թողնում, նրա ձեռքը կծեց, սպան ալ թագի գոհարեղէնները: Մինը թագուհու բնակարանով չափ կտորւած գէնքը յետ քաշեց և մի հարկանի վրայ արշաւում էր, իսկ միւսը զիմեց գէպի թագուհու գաւորական բաժանմունքը:

Ծովը սոսկալի մականթացութեամբ սկսել էր բարձրանալ: Թագաւորի պահակախումբը այդ ժամին բաղկացած էր սովորական զիշերապահներից, որոնք հսկում էին դռան առաջ և մի սպայից՝ որ նախասենեակից գուրջ թռաւ սարսափահար՝ Սուլիս դռնապանի ձեռքից կացիներ յափշտակելով:

— Ո՞վ է ան, պոռաց պահնորդը երեք անգամ կրկնելով և իր լայնափող ատրճանակը ուղղելով:

Սպայն լաւ իմանում էր թէ այդտեղ արքունի բնակարանում հրազենի մը պալթիւնը ինչ յուզում էր իրարանցում կարող էր առաջացնել ուստի և իր կացիներովը հրազենի գէմը առեց և ուղիղ խուժանի ուղի կտրեց սանդուխին վրայ:

— Ի՞նչ էք կամենում, հարցրեց նա:

— Ե՛հ, ձերդ գերազանցութիւն իհարկէ մի բան, մենք հին բարեկամներ ենք թագուհու հետ:

պէական խառնաշփոթութիւնից օգտուելով՝ իսկոյն և եթ
Շառնին առած յետ քաշեցին ներս սենեակը. դու-
ռը փակեց. բայց մի բոպէ չքաշեց հարկւրաւոր հար-
ւածներ սպառնում էին դուռը խորտակել: Սպայները
իսկոյն ունեակում գտնւած բոլոր կահ-կարասին դռան
յետեւը դիզեցին, այնպէս որ մի տաս բոպէ էլ գիմանա-
լու կարող էին:

Այդ միջոցին օգնութիւն կարող էր հասնել: Ամ-
բօխի երկբորդ բաժինը այդ ժամանակ խուժում էր թա-
գուհու բնակարանի վրայ, բարեբաղդաբար ստնդու իրան ագատել:
ները շատ նեղ լինելով, միայն երեք հոգի կարող էին
միասին աստիճաններն ի վեր բարձրանալ: Այնտեղ կո-
րիտօրսւմ էլ Վալանս Շառնին հսկում էր:

Նա նկատելով որ խօսքի չեն լուծ կրակեց: Սե-
ռակի դուռը բացւեց ու Անդրէան որ լսել էր հրացա-
նայութիւնը, շէմքին վրա երևեց:

— Ագատեցէք թագուհուն, աղաղակեց գեռատե-
սպան, գալիս են սպանելու և ես մենակ եմ 50 հոգ
գիմաց, բայց հոգ չէ ես կաշխատիմ դուռը պահպանել
քանի որ կըկարողանամ, աճապարեցէք դուք:

Խուժանը յարձակեց գերակոմսին վրայ, որը դու-
ռը իր վրայ փակելով շառաչիւնով, բզաւում էր —

— Պարզունակները ամբարցրէք, ես թագուհուն փախ-
չելու միջոց տալու չափ կտայրեմ: Եւ իր շուրջը դառ-
նալով թշուառականներից երկուսին իր սուինովը գետ-
նը տապալեց:

Թագուհին այդ բոլորը լսել էր և Անդրէան նրա
ոտքի վրայ գտաւ երբ նրա ննջարանը մուտ գործե-
նրա տիկիներէց երկուսը իսկոյն և եթ նրան հագւեց

եցին և դէպի գաղտնի անցքը առաջնորդեցին, այն ինչ
Անդրէան միշտ խաղաղ և անտարբեր իրան սպառնա-
ող վտանգին, բոլոր դռների պարզունակները ամբողջում
էր, որոնցով նրանք անցնում էին:

Երկու արքունի բնակարանների միացման կէ-
տին վրայ մի մարդ սպասում էր, Կոմս Շառնին էր նա
սրիւնով շողաղաւած:

— Ո՛ր է, ինչ եղաւ թագաւորը, աղաղակեց Մա-
րի Անդուանէդ նրան տեսնելով, դուք խօստացաք նը-
րան ագատել:

— Նա ագատւած է, պատասխանեց Կոմսը: Նա-
նիւ զօռնքներում իր չորս գին և արքունի ընտա-
նիքի անդամների շրջանում և այլոց միջև իր կնոջ չը-
նեմներով Կոմսը՝ ուզում էր նրա մօտին հարցնել, երբ
թագուհու մի նաչածքը հանգստացրեց նրան. և նա
խօսելու պէտք չունեցաւ, քանզի նրա ակնարկը իր սըր-
իսի խորը թափանցելով կարգացել էր Շառնի մտահո-
հութիւնը:

— Հանգիստ եղէք, նա գալիս է, ասեց նա: Եւ
թագուհին դէպի փոքրիկ իշխանին վազելով նրան իր
առեց:

Փակելով վերջին դուռը Անդրէան ծուլակն սը-
մտաւ միւս բոլորին հետ: Նա և իւր ամուսինը
մի միմեանց չփոխանակեցին, նրանց ժպիտները բաւա-
րան էին իրենց զգացմունքը արտայայտելու: Զորմա-
նայի է արդարեւ, այս միմեանցից երկար բաժանւած
սրտերը սկսել էին միմեանց համար բաբախել քանի որ
փոխանց նրանց շրջապատել էր:

— Թագաւորը ձեզ է սպասում, Մատամ, ասեց Կոմ-

սը, նա ձեր սենեակին էր գնում մի կորիտորով, այնինչ դուք գալիս էիք միւսովը դէպի նրա սենեակը:

Նրանք լսում էին մարդասպանների գոռիւն գոչիւնը. «Անկցի՛ր Աստորիացիք. մահ՛ Մեսարեանային, ոչ և ո Տիկին: Ո՛չ, խեղդեցէք, կախեցէք նրան»: Միևնոյն ժամանակ ատրճանակի պայթիւններ լսեցին և դռան մէջ երկու ծակեր բացեցին, մի գնդակ վզայով մանուկ իշխանի գլխին մօտեցն անցկաց ու և գնաց թաղւեց վարագույրներին մէջ:

— Ահ, Աստուած իմ, ամենքս տլ մեռնելու ենք, ճշաց թագուհին, ցաւազնօրէն ու ծունկի վրա գալով:

Կոմս Ծառնի նշան մ'որեց և անձնապահները խօսին և եթ թագուհու և նրա զաւակների շուրջը բոլորեցին:

Թագաւորն ալ եկաւ շուտով նրանց միանալու. նա սփրթնած էր և աչքերից արցունքը թափւում էին. նա թագուհուն էր կանչում ինչպէս թագուհին ալ նրան: Իր ամուսնուն տեսնելով Մոսի Անգուստէզ վագեց նրա բազուկների մէջ նետեց:

— Ազատեցի՛ր, ուրեմն, բացականչից նա:

— Շնորհիւ Կոմսին, պատասխանեց Լուի, Ծառնին ցոյց տալով, և քեզ էլ ան ազատեց:

— Ո՛չ, նրա եղբայրն էր ասեց նա:

— Պարոն Կոմս, մենք ձեր գերդաստանին աւելի կը պարտինք քան որչափ կ'որոշ ենք հասուցանել երբէք, ասեց թագաւորը:

Թագուհին կարմրեց երբ Անգրէայի նալւածքին հանդիպեց և նա երեսն մէկ կողմ դարձրեց: Հորւածները դռան վրայ կրկին հնչեցին:

— Պարոններ, մենք դիրքերնիս ժամ մ'ալ պահելու ենք, ասեց կոմսը, եթէ կործաւար դիմադրելու ինինք, մեզ եօթներս սպանելու համար բաւական առեն հարկաւոր է նրանց. ես կ'ործում եմ նոյնի վեհափառութեանց համար անպատճառ օգնութիւն կը հասնի:

Ես այսպէս ասելով նա մի ահագին պահարանին քարշ տեց դէպի դռան յետևը. միւսներն ալ օգնում էին և դա մի պատնէշ դարձաւ պահարաններին համար, որոնք տախտակին վրայ ծակեր բանալով սկսեցին կրակել: Թագուհին իրա երեխաներին վրայ աղօթում էր, նրանց լաց ու կոծը իսկապէս որ աղիւսարշ էր:

Թագաւորը կողմնակի մի խուցը քաշեց թղթեր ուրելու որոնք օտարների ձեռք չը պէտքէ անցնէին: Կանին հարւածները շարունակում էին անդադար դռան վրայ, այնպէս որ ամեն ըսպէ փայտի կտորտանք վար թափւում էին, և ճեղքերից տրիւնոտ նիզակներ ներս էին խոթւում և սուրներ խրւում, որոնց ծայրերից մահն էր խօսում: Միևնոյն ատենը գնդակներն էլ մերթ ընդ մերթ թափանցելով հաստ տախտակները՝ դնում թաղվում էին ոսկեզօծ առաստաղի պատերին մէջ:

Վերջապէս դռան թիկունքների վերեւից մի տախտակ պոկւեցաւ և վեր ընկաւ շառաչիւնով, և տկրն թարթում տասնեակ արիւնոտ բազուկներ բացւած ից ներս խրեցին աշխատելով նրան լայնացնել: Անձնատաները իրենց վերջին փամփուշտները սրգէն սպապահները իրենց վերջին փամփուշտները սրգէն սպառել էին, թէպէտև ոչ իզուր, վասն զի միջանցքը դիտակներով լցւել էր:

Տիկինների արձակած աղիւղորմ ճիչերի աղաղա-

կին վրայ—որոնք կարծում էին թէ բացւած ճեղքերից մասը արդէն ներս էր ճողորպել, թագաւորը վերադարձաւ:

—Սիր, ասեց Շառնի, զնացէք թագուհու հետ ամենահետու սենեակում փակեցէք, և բոլոր դռներն ալ ամուր գոցեցէք լետեից, իւրաքանչիւր դռան առջ մեզանից երկու հոգի կը կենայ, ես ամենավերջինը կը լինեմ, և ամենից եւկար կը դիմանամ պաշտպանելու ձեզ: Ես վստահացուած եմ ձեզ որ մենք կը կարողանանք նրանց երկու ժամ տակաւին հեռու պահել այստեղից, 40 բուլէ կը տէէ տոնուազ մինչև որ նրանք այս միջանցքովը կարող լինին ներս մտնել:

Թագաւորը վարանում էր, ամօթալի էր թուում նրան, իսկապէս, սենեակից սենեակ փախչել փակելով դռները քաջագն մարդկանց վրայ, որոնք դուրսը պիտի թողւէին մեռնելու նրա համար: Նա բոլորովին լետ պիտի չբաշխէր եթէ թագուհին չը լինէր, և թագուհին էլ նրա կողքից պիտի չբաժանուէր, եթէ երեխայքը նրա հետ չը լինէին:

Բայց աւանդ, թագաւոր և հպատակ, ամենքն ալ երկաթեայ սրտում մի ճեղք ունեն օրտեղից օարսափը ներս է մտնում, երբ քաջութիւնը փախչում է:

Թագաւորը լետ քաշւելու հրամանը տալու վրայ էր, երբ լանկարծ սպառնալից բազուկները դռան ճեղքաւածքներից լետ գնացին, նիզակները ու սուրինները անհետացան և ճիչ ու աղաղակ լուցին: Սյդ ահաւոր լըռութեան միջոցին ամենքը կիսարտց չրթուներեով, և ուշագիւր ականջով, սրտասրտօք ու շնչասպառ սպասում էին:

Կանոնաւոր զօրքի ոտնաձայները լսեցին:

—Սգգայնն պահապան Զօրքը, պոռաց Կոմս Շառնի:

—Տէր իմ Կոմս Շառնի, աղաղակեց մի սրտագին, բարեկամական ձայն դռան դրոխց:

—Հոյագործ Բիլէն, բացականչեց Կոմսը, երբ մի լաւ ծանօթ դէմք ցոյց տւեց իրան:

—Սյդ դուք էք բարեկամ:

—Սյո, տէր իմ բայց ուր են թագաւորն ու թագուհին:

—Այստեղ, ողջ—առողջ:

—Փառք Աստուծոյ, այս կողմից եկէք պարոն Ժիլպէռ, ասեց նա իր ընկերին:

—Երկու կանանց սրտերը տարբեր կերպով թըռտըռեցին այդ առումը արտասանելիս, —Անդրէան և թագուհին էին նրանք: Շառնի բնազդօրէն դէպի նըրանց դառնալով նկատեց որ երկուսն էլ գունատուեցին, և նա հառաչեց գլուխն շարժելով:

—Բաց արէք դռները, պարոններ, պոռաց թագաւորը, բարեկամներ կան դրսումը:

Թիկնապահները արտօրանօք պատնէշի մնացորդները վերցրեցին. այդ միջոցին Մարկիզ Լաֆալէզի ձայնը լսեց:

—Ջէնըլմէնդներ ազգային պահապան զօրքի, ես երեկ գիշեր թագաւորին խօսք տւեցի որ նորին վեհապետութեան պատկանած ոչ մի բանի վնաս պիտի չհանդիպէր, եւ եթէ դուք թող տաք որ նրան անսպասելիքներին որեւ մի բան պատահի, դուք իմ պատուով խօսքը դրժած կը լինիք և ես այլևս ձեր գլխաւորը լինելու անարժան կը լինեմ:

Երբ արգելքները վերացեցին տեսնեա՞ծ առաջին երկու անձնաւորութիւններն էին ժէնէալ Լաֆաէզ և զօկտօր Ժիլպէռ, նրանց հետեւում էր Բիլէ, չափազանց ուրախ որ թագաւորի ազատման գործում մասնակցութիւն ունեցել էր, որովհետեւ նա էր գնացել արթնացնելու ժէնէալին այդ նպատակի համար:

— Կեցցէ թագաւորը, կեցցէ թագուհին բղաւում էր Բիլէ. Ա՛հ, եթէ դուք Բարիգում մնացած լիւնէիք, այս բանը ձեզ պատահած չէր լինէր:

— Ժէնէալ, դուք ինչ խորհուրդ էք տալիս հարցրեց թագաւորը Լաֆաէտից:

— Կարծում եմ որ դուք պատուհանից ձեզ ցոյց տալու էք:

Ժիլպէռ զխոսքը հաւանութեան նշան մը արեց և Լուի XVI-րդ ուղիղ դէպի սրտուհանը գնալով բաց արեց և դուրս եկաւ բալկօնը:

— Կեցցէ թագաւորը, աղաղակեց ամբօր:

— Բարիչ եկէք, գոռացին ոմանք:

Թող այստեղ գալ թագուհին, աղաղակում էին զի յանիսը ամենամալրադնորից:

Բոլորը ռոսկումից դուրս էին, թագաւորը զոյնը կորցրեց, Ժիլպէռ և Շառնի ապշած մնացել էին:

Մառի Անգուլանէզ Լաֆաէզին նայեց սարսափահար.

— Մի, վախենաք, տսեց ժէնէալը:

— Բոլորովին մեն մենակ, հարցրեց թագուհին:

Մինչև ի խոր ծերութիւն պահպանած իր գիւղից կերպովը Լաֆաէզը Մարկիզը քնքշօրէն զատեց իրենց մօրը փարած երեխաներին և նրանց բալկօնը դուրս

մղեց, յետոյ իր ձեռքը թագուհուն մատուցանելով տսեց:

— Եթէ Զերդ վեհափառութիւնը վստահ ինձ, ամեն բան լաւ պիտի լինի:

Եւ նա նրան էլ դուրս բալկօնը առաջնորդեց, Մարմարեայ դահլիճի գաւիթի կողմը լուզած, զըրզուած մարդկանց գլուխների ծով մէջ տեսնում. Ի տես

թագուհուն արձակած աղաղակը անսահմանօրէն սոսկալի էր, բայց ոչ ոք կարող էր ասել թէ արդեօք դա սպառնալիք էր արտայայտում թէ ուրախութիւն: Լաֆաէզը խոնարհեց և թագուհու ձեռքը համբուրեց.

այս առթամ ընդհանուր ծափահարութիւնը օղը թնդացրեց, քանզի ամենատօրին արարածն էլ այդ ամբօխում դեռ յարգանք մ'էր տածում դէպի գեղեցկութիւնը:

— Տարօրինակ ժողովուրդ, մոմուց Աստրիա-ցին. բայց ինչ էն իմ անձնապահներս. — դուք նրանց համար ոչ մի բան էլ չէք կարող անել. թող նրանցից մէկը այստեղ գալ:

Կոմս Շառնի լեռ քաշեց որովհետեւ նա Հուլիանէի Սոյսների խրախճանութեան մէջ ինքն իբրեւ սղջակէզ նւիրել էր և ամենէօղիացի պէտք չունէր:

Անդրէան ալ նրա ձեռքը բռնելով լեռն կեցաւ: Մի քոյզը նորից միմեանց հասկացել էին, և թագուհին կրակ էր ցայտեցնում իր աչքերից: Տրոփող զուհին զայս կտրւած ձայնով մը հագիւ լսելի, տսեց, որով

— Ուրիշ մը:

Մի պարոն որը իրա հրամանատարի պատճառով թիւնները չունէր առաջ եկաւ որին Զօրաւորս բերեց բալկօնը, իր եռագոյն նշանը նրա վարը

գլխարկին վրայ կպցրեց և ձեռքը սեղմեց:

— Կեցցէ՛ Լաֆայէզ, անձնապահները վատ տեսակի մարդիկ չեն եղեր, բացականչեց ամբոխը: Մի քանի ձայներ բողոքեցին, բայց ընդհանուրի ոգևորութեան մէջ տնկսելի դարձան:

— Սմեն բան անցած է այժմ և գեղեցիկ եղանակը սկսում է, ասեց զօրավարը Սրչայական գոլգին, և որպէսզի խաղաղութիւնը նորից չը խանգարւի, մի վերջնական զոհողութիւն տնհրաժեշտ է, Բարիդ եկէք:

— Փէնէնալ, դուք կարող էք ծանուցանել որ ես մի ժամից կը մեկնիմ գէպի մայրաքաղաքը, թագուհու և արքունի ընտանեաց միւս անդամներին հետ, ասեց թագաւորը:

Այս հրամանը թւում էր որ Շառնիին մի բան լիջեցրեց, որին նա մոռացել էր և նա արագօրէն մի կողմ դնաց թագուհին էլ նրան հետևեց, երկուսն ալ արիւննոտ ճամբէ մը անցնում էին: Մառի Անդուանէի աչքերը փակեց և լենւելու մի բան որոնելով Շառնիի ձեռքին հանդիպեց, որը նրան առաջնորդեց, նա լանկարծ զգաց որ կոմսի մարմնովը սարսուռ մ'անցաւ:

— Աստուած իմ, մեռած մարդ մը, ճչաց թագուհին աչքերը փակելով:

— Ձերդ Վեհափառութիւնը արգեօք կը ներկային՝ որ բազուկս լետ քաշեմ, ես գտայ ինչ որ փնտռում էի, եղբօրս՝ Վալանսի դիակը:

Այդտեղ ընկած էր անբազուկ գեռատի երիտասարդը որին Շառնիների գլխաւորը հրամայել էր թագուհու սիրոյն համար սրախոխող լինել և նա ամենայն յօժարութեամբ հնազանդւել էր:

XVIII.

Քիճէի ՎիզՏԸ.

Այդ ժամանակ երբ թագուհին և իր ամուսինը Լերսալլից մեկնում էին, այլևս բնաւ այնտեղ չը վերադառնալու համար, պալատի ներքին գաւիթներից մեկում հետևեալ տեսարանը ներկայանում էր մարդու աչքին:

Սևեր հագնւած մի մարդ դիակի մը վրայ ինքն ինքն էր, մի ուրիշ մարդ էլ թագաւորական պահակախոյնի սպայի հագուստով ծունր դրած մի կողմից, երեք շալլ հեռու կանգնած էր մի երրորդ անձնաւորութիւն զինաւալիշ նալւածքով և միմեանց կցւած ձեռքերով:

Հազիւ հազ քսան երեք տարեկան դեռատի ի երիտասարդի դիակն էր ան, որի բոլոր արիւնը քամել էր գլխի և կուրծքի վրայի սոսկալի վերքերից: Նրա աս-մաս կտրտւած արիւնլվալ սալիտակ կուրծքը կարեւա թէ գեռ ելւէջներ էր անում անյոյն անձնապաշտանի թեան մը արհամարոտ շնչառութեամբ: Նա իր մեծ և ընկած գլխովը և ցաւ ու ցասում արտայայտող խաբաց բերանովը ակամայ մտաբերել էր տալիս Նկոլային նախնի Հոովմայեցու մը խօսելու գեղեցիկ ձևը: Եւ երկար անի մը քաշելով ազնիւ հոգին սլա-

Սևեր հագած մարդը ծիլալէն էր. պահապան

Դիակը Դերակոմս Վալահո Շառնին էր:

— Սառած ու փետացած է արդեն, նա մեռել է պէտք է որ նրան այսպէս չարաչար մորթոտած լինի:

Իրիէ անկիւնը թողնելով դէպի Կոմսը առաջադիւզ ժայտալիբ, ուրախ-զուարթ: Իսկապէս որ տարօ-
յլիս չըլտելով նրա ցաւագին սղբն ու լացուկոծնակը բն է, դսկտօր, այսպէս որ ես տեսնում եմ նրան
ա զգալուն սիրտը խոցոտել էր: Իսկնոր մը եղած և այլանդակւած, ես նրա մասին

[illegible]

գլուխը շարժելով, իմ ժամը դեռ զարկած չէ:

— Բայց թերևս իմը զարկել է արդեն. Այնտեղադուռնալ շէնքը ամբողջապէս քանդուած լինելուց ա-
իմ արտերում հունձքը փչանում է, հողերս անմշտաջ, այնպէս չէ մի:
ու խողպան են մնում և ընտանիքս՝ որին ես այնքան
սիրում եմ և այժմ հարկւրապատիկ աւելի սիրում, յորերիս գլխին վրայ փուլ գայ ան, դօկտօր:
մէհետէ իմ աչքերս աեսան այս դիակը, որի համար ի
սիրելիները պիտի սղբան ու մղկտան. այն իմ ընտանիքս
նիքս էլ անհամբեր ու սրտատրոփ սպասում է ինձ ահն:
մեն րօպէ:

— Ի՞նչ ես գուրս տալի, Բիյէ, կարծում ես որ ասին արգելող օրէնք է գուրս եկել, Դօկտօր:
քո վիճակի վրայ պէտք է մտածեմ ես այժմ և ամեն
բան թողած քեզ պէտք է սր հոգամ:

— Ո՛չ, ես այդ չեմ ուզում ասած լինել, միայն թաղի շէնքն
թէ քանի որ ես պիտի լաց լինեմ երբ ցաւ զգամ
նկատելով որ ողբալ ու կոծել ոչ մի օգուտ էլ չունի:
եւ ուզում եմ մի կերպով ազատել ինքզինքս. Մէ
խօսքով ես ցանկանում եմ տուն վերադառնալ իմ այտենի
գարակը, պարոն Ժիլպէն:

— Քեզ ինչ է պատահել, մարդ:

— Ի՞նչ պիտի պատահի, այնտեղից մի ձայն տու
է կանչում ինձ, ուրիշ ոչինչ:

— Եւ այդ ձայնը միթէ քեզ հրապուրում է դարձ
սալիք լինել, Բիյէ:

— Ես զինւոր չեմ որ դասալիք լինէի, պարոն:

— Սակայն ինչ որ դու ուզում ես անել աւելի
վատ է քան դասալիք լինելը մի զինւորի համար:

— Ես ցանկանում եմ զրա բացատրութիւններ:
լսել, դօկտօր:

— Լաւ, ուրեմն լսիր, դու Բարիդ եկար մի հ

աւուրց դղեակը տապալելու, և ուզում ես հիմա վե-

— Այն, վախենալով զի մի գուցէ իմ բարեկամ-

— Կամ աւելի ուղիւն ասած, քո չոր գլուխը ա-

— Ի՞նչ միթէ № 1-ի համար հոգատար լինելու

— Ս.դէկ հաշւապահութիւն! Իբրեւ թէ քարերը

են կարող հեռուն նետել կամ զլորել և սպանել

— Ա՛հ, այդպէս չէ, զի դու զիտես որ ես վա-

— Ուրեմն դու պէտք է մնաս, որովհետեւ ես

— Բայց իմ ընտանիքս էլ այնտեղ ինձ պէտք

— Բիյէ, իմ սիրելի բարեկամս, ես կարծում էի

— Իր հայրենիքը սիրում է, այլևս չկայ տուն

— Ես շատ ցանկանում էի զիտնալ թէ արդեօք

— Եւ դիտին ցոյց տւեց մատովը:

— Բիյէ, պիտի գայ օր մը, երբ իմ որդին էլ

ինձ այսպէս անշունչ պառկած պիտի տեսնէ, պատասխան չեմ տալու, որ ոչ կարգաւ գիտէ և ոչ գրել, որ մտքիցն էլ խանց փխլպէս ստօյկաբար:

— Աւելի վատ ձեզ համար, դօկտօր, երբ նա այնչափ չէր անցկացրել թէ իր կեանքը կարող էր որևէ քան սառնասիրտ կրկին ձեր մասին, որպէս դուք էր պահանջութիւն ունենալ, բարի կամ չար, բարձրագոյն այժմ Վարանո Շառնիի հանդէպ:

— Ես յոյս ունիմ որ նա ինձնից աւելի լաւ կըրը Բարիք թողնելու վրայ էր—ինչպէս որ նա էլի դիմանալ և աւելի քաջասիրտ էլ կը դառնայ ինձ իրանկանում է այդպէս անել—հրաշալիօրէն օգնեց, թաօրինակ ունենալով:

— Ուրեմն դուք ուզում էք վարժեցնել դեռ ատկա՛հէ մը ազատելու:

պատանուն սառնօրէն դիտել արևնահեղութիւնը: Ի՛նչ — Այդ ինչպէ՛ս եղաւ պարոն Թիլպէն, հարցրեց

փափուկ հասակում վարժելու է նա, ուրեմն, հրդեհի՛ցէ աչքերն խօշոր մը բանալով:

ների, մարդասպանութեանց, կախաղանի, խառնաշփոթութեանց, գիշերային յարձակումների և այլն— տես ի՞նչ տես ի՞նչ

նեղութիւն թէ ինչպէ՛ս անպատվում են թագուհիներին. երբեք դուք, թողէ՛ք որ ասեմ. դուք չէիք որ երեկ գի-

երբ նա սառնասիրտ է դարձել քեզ նման և պողպատե ժխորը փոթորիկ մ'էր՝ պայթելու արքունի բնակա-

կտոր մը ինչպէ՛ս մի սուրբ, կարծում ես որ նա քեզանի վրայ, և արտօրնօք գնացիք ժէնէրալ Հաֆայէգին

յարգելու և սիրելու է այն ժամանակ:

— Ո՛չ, ես բոլորովին էլ չեմ ցանկանում որ նա յարձակուի:

այդպիսի տեսարանների ականատես լինի, և հէնց դրան համար էր որ ես նրան Վիլէր Գոթրէ ուղարկեցի Անգլիա:

Պիտուի հետ, թէպէտ և ես հիմա համարեա թէ զըզ ինչպէ՛ս էր իջել և 24 ժամ էլ զլուխը բարձի վրայ չէր դրել:

Չացել եմ այդ մասին:

— Դուք ասում էք որ զղջացել էք այսօր, ինչո՞ւ չէք գոռալով. «փախէ՛ք չարագործներ, վրիժառուն ե-

համար այսօր:

— Որովհետեւ նա պիտի տեսնէր առիւծի և մուկի առակը գործադրւած և որը նրա համար դրանիս:

լետոյ իրականութիւն պիտի դառնար:

— Ի՛նչ էք ուզում ասած լինել, դօկտօր:

— Ես ասում եմ որ նա տեսած պիտի լինէր ինչպէ՛ս և դուք չկարողացաք արգիլել այս դեռատի ե-

կաւ, որ ոչ կարգաւ գիտէ և ոչ գրել, որ մտքիցն էլ

նա կատաղերի վրայ. նա պիտի տեսներ որ այդ մարդը,

թաւորը, թագուհին և նրանց երկու զաւակներին ստոյգ

— Սիւր ինչպէ՛ս եղաւ պարոն Թիլպէն, հարցրեց

— Ո՛հ, որքան սքանչելիօրէն միամիտ մարդ մ'էք

— Դուք նրան պալատը բերեցիք, շարունակեց

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

— Դուք նրան սրիկաների միջովը առաջնորդե-

ընտանեկան սրահը խորհուրդով, սակայն դուք, թերևս, խա-
փանեցիք թաղաւորական ընտանիքին կոտորելու մեծ նամ և
ոճիրը: Ապերախտ, դուք ցանկանում էք միթէ թող-
նել ձեր հայրենիքի ծառայութիւնը ճիշտ այն միջոցին
երբ այսպիսի մի մեծ, մի պանծալի գործ կատարելու
վարձատրութեանը արժանացած էք դուք:

— Բայց ո՞վ այդ մասին որևէ մի բան պիտի
մանար, երբ ես ինքս կասկած ունեմ դրա մասին:

— Դուք և ես, Բիլէ միթէ այդքանը բաւական
չէ:

Հոգաբորժը պահ մը մտածողութեան մէջ խո-
րատուելոց և ձեռքը դոկտորին երկնցնելով ասեց —

— Կարծում եմ որ դուք իրաւունք ունիք, դոկ-
տոր, Բայց դուք քաջ զիտէք որ մարդս տկար, անձնա-
տէր, վարանոտ մի արարած է, և դուք էք միայն որդէպքեր
այդ մասին բացառութիւն մ'էք կազմում. ինչ բան կա-
րող եղաւ ձեզ դրա հակառակն անել տալ բոլորովին:

— Դժբաղդութիւնը, սպաստխանեց ժիլպէն քաղ-
ցրը ժիպիտով մը որ լաւէտ ցաւակցութիւն էր արտա-
յայտում քան թէ հառաչանք:

— Ո՞վ Տէր Աստուած, ինչ զարմանալի բան,
ընդհակառակը ես կարծում էի որ թշուառութիւնը մար-
դուս սիրտը դառնացնում է:

— Այո, բայց տկար մարդկանց սրտերը միայն:

— Բայց եթէ ես դժբախտութեան հանգիստէի
չարանայի:

— Դուք կարող էք պատահել դժբախտութեան,
բայց դուք երբէք չէք չարանայ, ես այդ մասին կա-
րող եմ երաշխաւորել:

— Ուրեմն, ասեց Բիլէ հառաչանօք, ես կը կե-
կը տեսնեմ խաղի վերջը. բայց վախենամ իմ
տգեղ կողմը նորից ցոյց տամ ձեզ ինչպէս այսօր:

— Ես ձեզ հետ եմ, սակայն, օգնելու ձեզ:

— Եղիցի, բացականչեց գիւղացին, և նրա նայ-
լածքը նորից ընկաւ դերակոմս Շառնիի դիակին վրայ,
իսկապէս փոխադրում էին ծառաները, և նա ողբազին ասեց.

— Ո՛հ, ինչքան գեղանի տղայ մ'էր ան, իր միշտ
սիրուն աչքերովը. երբ նա իր փոքրիկ նժուգին
վրայ նստած սակառն ու քսակը ի ձեռին անցուղարձ
էր անում մեր գիւղում. — Այս, դու իմ խեղճ, օգնիւ
Շառնի:

Խեղճ Բիլէ, նա չունէր Մէսմէրիստի մարգարէ-
հոգին, և նա անկարող էր երևակայել իսկ, ինչ
որ մենք դեռ պէտք է արձանագրենք, այժմ
թաղաւորն ու թաղուհին ճամբայ ընկան դէպի
Յեղափոխութեան տաք-կարմիր խոփովը նախա-
շաւիղն ընթանալու, երբ խեղճ Անտ Գի-
թոյնելով Բարիզը ցաւելով, գնում է իր երկրի
գրամայի մէջ մի մեծ դեր կատարելու, — մեր
թիւնը ճիշտ որ դեռ նոր է սկսում, և մենք
եղաւ ենք կրկին անգամ մեր ոիրելի հիմունքը
մենքին և աւաղ, մենք նաև պիտի կուենք չա-
բարեկամներին և շինաւորը թշնամիների հետ էլ մի ուրիշ հա-
մառ, հիշաւորը թշնամիների հետ էլ մի ուրիշ հա-
մառ, որ շարունակութիւնն է սոյն հետաքրքրական
պատմական անցքերին:

Վ Ե Ր Զ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ալէքսանդր Տիմաշի սոյն հռչակաւոր պատմական գործի թարգմանութիւնը հրատարակելուց լետոյ պատիւ ունիմ յայտնելու ներկայիւս որ այսուհետեւ էլ եո պիտի աշխատեմ շարք մը օգտակար և կարեւոր բրօշիւրներ ի լոյս ընծայել պարբերաբար՝ նրկատելով որ մեծ և գգալի պակասութիւն կայ մեր զբրականութեան մէջ ալգ տեսակ գրքերի:

Ընտրելով Անգլիացի, Գերմանացի և Ֆրանսեացի նշանաւոր հեղինակների հրատարակած գործերից ամենաօգտակարները և թարգմանելով նրանց պարզ դիւրհասկանալի լեզուով և ոճով, մենք կաշխատենք տալ մեր յարգելի բաժանորդներին և առհասարակ հետաքրքիր ընթերցողներին այնպիսի գրքեր և բրօշիւրներ որոնք կարող են լուսաւորել, կրթել և զարգացնել մարդու միտքը, սիրտն ու հոգին:

Առաջիկայ 1908 տարւայ շրջանում հրատարակելու է Մ. Պաղդասաւեանի՝

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑԱՐԱՆԸ

Պարունակելով հետեւեալ նիւթերը.

I. Գրքեր տղամարդկանց համար

1. Ի՞նչ գիտենալու է մի պատանի:
2. Ի՞նչ գիտենալու է մի երիտասարդ մարդ:
3. Ի՞նչ պէտք է գիտենալ զեռտաի ամուսինը:
4. Ի՞նչ հարկաւոր է գիտենալ 45 ամեայ մարդուն:

II. Գրքեր կանանց համար.

1. Ի՞նչ պէտքէ գիտենայ դեռատի մի աղջիկ:
2. Ի՞նչ գիտենալու է մի օրիորդ:
3. Ի՞նչ գիտենալու է դեռատի կինը:
4. Ի՞նչ պէտք է գիտենայ 45 ամեայ կինը:

Այս ութ հատոր գրքերի արժէքն է կանխիկ բա-
ժանորդագրութեամբ միայն 3 թուամս կամ 6 մանէթ,
15 ֆրանք, փոստի ծախսը մեր վրայ լինելով. իսկ հա-
տոր առ հատոր արժեւել է կրկնապատիկը: Տարակոյս
չկայ որ այսպիսի մի բազմաշխատ և մեծածախս բալց
լոյժ օգտաւէտ և կարեւոր գործը յաջողութեամբ գը-
լուխ հանելու համար մենք կարօտ ենք բանիմաց և
ընթերցասէր հասարակութեան անմիջական օժանդա-
կութեանը և քաջալերութեանը: Գործի կը ձեռնարկենք
երբ ունենանք 100 կանխիկ բաժանորդագրութիւն:

Հրատարակիչ՝

Մ. Գաղղասարեան

Թաւրիզ

M. BAGHDASARIAN

Editeur de „Lecture Publique“

TAURIS

Perse.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0301977

5608